تفسیر ایوبی حنفی

تالیف

علامۃ العصر وحید الدہر ابو الفضل مولانا محمد عبد اللہ سعید الایوبی

القندھاری السلیمانخیلی الحنفی النقشبندی عفی عنہ

الناشر

مکتبۃ القراۃ والتجوید

کانسی روڈ شالدرہ کوئٹہ

١

بسم الله الرحمن الرحيم

په پښتو ژبه کښې اولنۍ او په افغاني تاريخ کښې بې سارې په زرګونو جديدو مسئلو باندې مشتمل

تفسير ايوبي حنفي

پنځم ټوک

۵

تاليف اوتصنيف

د علامة العصر ابو الفضل شيخ التفسير والحديث فقيه دوران مفسر الزمان

حضرت مولانا محمد عبيد الله الايوبي

الکندهاري السليمانخيلي الحنفي النقشبندي حفظه الله تعالى

مکتبة القراءة والتجويد

کانسي روډ شالدره کوټه

د کتاب پېژندنه

د کتاب نوم .... تفسير ايوبي پښتو پنځم ټوک
مؤلف........................ الحاج مولنا محمد عبيد الله الايوبي الکندهاري
السليمانخيلي الحنفي حفظه الله تعالى بفضله الوهبي
کمپوزر........................ حبيب الحق حقاني
ټايپ .... حقاني کمپيوټر اداره
نشر کوونکې اداره .... مکتبة القراء ت والتجويد کانسي روډ کوټه
د چاپ ځاى .... لاهور پاکستان

زېرى

د آخر الزمان فخر موجودات سردار کل عالم د ټر ټولي غټي او ژوندى معجزې يعني قرآن مجيد په زړه پوري تاريخ په کتابي شکل کي په معياري پښتو سره ليکل سوى يعني

قصص القرآن

چي د پيش امامانو لپاره د نصيحت يوه غټه ذريعه ده، همدارنګه د مطالعې او په ژوند کي د سفر لپاره ډېر ښه ملګرى دى

بسم الله الرحمن الرحيم

الطبعة الاولى

١٤٢٧ هجري - ٢٠٠٦ ميلادي

مكتبة القراءة و التجويد

هارج كانسي كوئته - باكستان
رقم الهاتف ٠٣٠٠٣٨٨٥٥٣٥

MAKTABTUL-QIRRAT
WALTAJWEED
KANSI ROAD QUETTA
BALOCHISTAN

ISBN 2-7451-3140-0

الحمد لله وحده والصلواة والسلام . على من لانبي بعده.

وبعد: هغه خالق لره دي حمد وي چي د خپل سپيڅلي كتاب قرآن مجيد فرقان حميد د حفاظت وعده يې پخپله اخستې ده، او وايي چي دا ذكر (قرآن مجيد) موږ نازل كړى دى او هم موږ ددې كتاب حفاظت او ساتنه كوو.

دا يو څرګند حقيقت دى چي له قرآن مجيد څخه پرته چي څومره صحيفې او كتابونه د مخلوق د هدايت لپاره الله تعالى پر خپلو برګزيده بندګانو حضرات انبياء كرام عليهم الصلوة والتسليم باندي را نازل كړي وه. نو بندګانو په هغو كي خپل د خوښي مطابق رد او بدل (تحريف) وكړى.

خو قرآن مجيد يواځنى كتاب دى چي څورلس سوه كالو تېرېدو سره سره هيڅ تغير او تبديل نه پكښي راغلى او نه به هم پكښي راسي، ځكه چي د كوم كتاب چي حفاظت د پادشاهانو پادشاه كوي او د كوم كتاب حفاظت او ساتنه چي د كائناتو مالك كوي په هغه كي هيڅ د دنيا

يو طاقت او قوت تحريف خو لاځه د يوه زور، يوه زبر او يوه پېښ رد او بدل هم امکان نه لري.

همدا وجه ده

چي له مشرق څخه تر مغربه، له جنوب څخه تر شماله د دنيا په هر هر گوټ کي د قرآن مجيد ساتونکي حافظان موجود دي، کوم چي د هغوی په سينو کي قرآن مجيد محفوظ دی، او د دنيا هيڅ يو حافظ هم که څه هم د هغه تعلق د کوم ملک، کوم وطن، کوم قوم او کومې ژبې سره هم وي بيابه هم هغه قرآن مجيد وايي کوم چي په غرب او شرق کي يې کوم حافظ لولي، غرض دا چي دا کتاب د دنيا په کتابو کي يو ځانگړی مقام لري چي د دنيا شرق او غرب هم ورته گوته په غاښ دي لله الحمد دا کتاب چي ستاسي په لاسونو کي دی، دا د تفسير ايوبي پنځم جلد دی چي د قرآن مجيد د څلورمې سپارې "لن تنالوا البر" تفسير پکښي سوی دی، که د خدای ﷻ رضا او ستاسي دعاگانې شامل حال وي، نو ان شاء الله هغه نورې سپارې به هم داغسي په يوه يوه جلد کي په ډېر ښائسته انداز سره درته وړاندي کړو.

او دا وياړ يواځي او يواځي و مکتبة القرآئت والتجويد ته حاصل دی چي په محلي پښتو ژبه کي يې د قرآن مجيد د علومو وخدمت ته ملا تړلې ده، که هغه د علم تجويد او قرآئت په ميدان کي وي او که د قرآن مجيد د معاني وو په ميدان کي وي او زموږ مکتبه زيار باسي تر څو د مفيدو کتابونو ژباړې هم وسرته ورسوي تر څو وطنوال ورڅخه فائده تر لاسه کړي، نور نو د دعاؤ په هيله

ورور مو

قاري فضل الحق حقاني

تلميذ حضرت ايوبي

و باني مکتبة القراءت والتجويد

کاسي روډ کوټه بلوچستان

تفسير ايوبي حنفي د نصيراحمد احمدي لخوا سکين او pdf سو. د دعا محتاج احمدي! واتساپ ۰۷۴۹۸۴۹۵۶۹

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله رب العالمین الرحمن الرحیم والصلوة والسلام علی سید المرسلین وعلی آله وصحبه اجمیعن، وعلی اتباعه واتباع اتباعه الی یوم الدین

اما بعد: درویش محمد عبید الله الایوبي غفرله الباري وایي چي څرنگه چي زه د خدای ﷻ په توفیق له تفسیر څخه د پاره "تلک الرسل" په اول تاریخ د ذي القعدې فارغ سوم، اوس نوبت ورسېدی و تفسیر ته د پارې "لن تنالوا" ورځ د دوشنبې پنځه بجې سنه ۱۴۲۶ ھ.

نو له خدای جل سلطانه وعمت قدرته وعظمت رحمته څخه په ډېر انکسار او عجز سره دا خواست کوم چي ما عاصي بانواع المعاصي ته اول عفو د ټولو گنهو وکړي او بیا بنه صحت او عافیت راکړي او خلوص د نیت دي راکړي چي تفسیر ددې پارې هم پای ته ورسوم "انه تعالی علی کل شیئ قدیر" وبالاجابة جدیر وما ذالک علی الله جل شانه بعزیز، او خدای پاک دي د درویش سعي په تفسیر کي د قرآن کریم خالصاً لمرضاته ونفع الاخوان المسلمین لپاره وگرځوي، او د عاصي لپاره دې توښه د یوم التناد وگرځوي.

ع مانیز حاضر میشوم تفسیر قرآن در بغل

معذرت: د ورونو علماء کرامو څخه طمع د دعاء لرم نه د حسد.

درویش وایي: چي ما په قدر د وسع او طاقت شپه او ورځ په دې تفسیر کي په خرڅ اچولې ده، خو بیا هم "الانسان یساوق السهو والنسیان" دی، او علماء کرامو ته وایم چي ما په دې تفسیر کي دغه لاندي تفسیرونه تر مطالعه لاندي لرل او ډېر نیولي دي.

تفسیر روح المعاني، روح البیان، بیضاوي، مدارک، مظهري، قرطبي، خازن، جمل، جلالین، تفسیر کبیر، تفسیر یعقوب چرخي

وغيرها مما حضر في مكتبة العاصي، او گاهي حواله وكړم او گاهي نه، په عين حال كي بعض توجيهات او توضيحات له عقل قاصر څخه هم راوړم، او بعض اوقات ومسائلو فقيه وو ته اشاره كوم لا بالنقض والابرام في المسائل خصوصاً في المسائل المختلفة بين المذاهب الاربعة رحمهم الله تعالى لان موضع تحقيقها وتفصيلها هو كتب المذهب الحنفي.

درويش وايي: چي زه په عقائدو كي سني ماتريدي المسلک يم، او په فروع كي حنيفي المسلک يم، او په طريقت كي نقشبندي المشرب يم او د هيڅ چا سره حسد نه لرم، بل څوک كه حسد كوي د هغه پروا نه لرم.

درويش وايي: چي زما له حاله سره مناسب خداى ﷻ تو له نعمتونه ماته راكړي دي فله الحمد والشكر على ما انعم على هذا العبد العاصي من نعمه المتوافرة المتنالية آمين.

يادونه: چونكه درويش درې ورځي وروسته تر دې نن شپې وحج ته روانېږم ان شاء الله تعالى، نو د حكومت سعودي له قانون سره موافق موږ پسله عمرې څخه د تمتع قبل الحج مدينې منورې ته د اتوو ورځو لپاره زيارة النبي كريم ﷺ ته ليږي، نو مناسبه داده چي دلته دا څو نظمه د نورو محبان الرسول ﷺ زه تاسي ته وړاندي كړم او د خپل زړه حال پكښي اظهار كړم.

نظم فارسي

مرحبا سيدى مكى مدنى العربى
دل وجان باد فدايت كه عجب خوش لقبى
من بيدل بجمال تو عجب حيرانم
الله الله چه جمال است بدين بو العجبى
شب معراج عروج تو از فلک بگذشت
بمقاميكه رسيدى نرسيد هيچ نبى
ما همه تشنه لبانم و تو ئى آب حيات

لطف فرما که ز حدی گذرد تشنه لبی
آمده سوی تو قدمی پی د یدار طلبی

پوه سه: چي ددې ابیاتو د شاعر نوم قدي دی.

او سعدي شیرازي رحمه الله د معراج النبي ﷺ په باب کي څه ښه خواږه بیتونه ویلي دي.

چنان گرم درتیه قربت براند که در سدره جبرئیل ازو باز ماند
بدو گفت سالار بیت الحرام که ای حامل وحی بر تر خرام
بگفتا فراتر مجالم نماند بماندم که نیروی بالم نماند
اگر یک سر موی بر تر فرم فروغ تجلی بسوزد پرم

رحمان بابا څه ښه خواږه بیتونه په پښتو ژبه ویلي دي

که غبار دا ستا د لاري له خوا ورشي
که په دواړو سترګو ړوند وي مبصر شي
چي کیمیا د قناعت یې په لاس کښېوځي
که ګدا وي تر قارون به توان ګر شي
ستا د در ګدایان واړه بادشاهان دي
څوک چي ستا له دره وځي در بدر شي
تل یې مخ وي له عالمه جار وتلی
د هغو چي ستا په مخ باندي نظر شي
که د درست جهان له حاله خبردار وي
چي تا ویني له واړو ناخبر شي
آئینه که د جمال کي ور څرګنده
دا ګدا رحمان به شاه سکندر شي

پوښتنه: علماء وایي چي اطلاق د رحمن پر غیر د خدای ﷻ نه دی روا، نو رحمان پخپله یا تا څرنګه رحمان بابا ووایه؟

ځواب: په رد محتار کي په ترجمه او په شرح کي د بسم الله وايي چي الرحمن يعني که معرفه په الف ولام وي اطلاق پر غير د خدایﷻ نه دی روا، او چي نکره وي کمافي نحن فيه بيا يې اطلاق روا دی.

درويش وايي

تر اتيا لوړ عمر کي خدايه زه ځمه حج ته
که ستا توفيق نه وي همراه زه به څه وکړمه هلته
بيا ودرياب ته د روضې چي ورداخل سم ربه
در د فيوض به په لاس راسي که خالي لاس به ځمه
چونکه درياب د فيوضاتو عمومي دی خدايه
زما اميد دی چي له هغه دريابه به ناکام نه ځمه
ولي شاهان عالي همت د دنيا
نه شړي ما غوندي عاصي له خپله دره
د خواني حج او زيارت چي راپياد کړي عاصي
د ضعف په حال کي په سرو اوښکو هغه خاى لړه خي
د ضعيفانو چاره ته وکړې اې خدايه زما
نظر د رحم پر درويش عبيدالله وکړې اې خدايه زما

درويش وايي: چي د عشق خبري پاى نه لري اوس به وتفسير ته رجوع وکړو، ګرانو اورېدونکو اوس زه په خير او عافيت سره د وو زامنو حاجي عبدالقاهر او حاجي عبدالهادي د حج له سفره راستانه سوو او د کوټي وښار ته راغلو، فلله الحمد والمنة على ما انعم علينا هذه النعمة العظيمة. اوس چي شپه د يک شنبې ده، د ذي الحجې د مياشتي اخيره ده په توفيق د خدایﷻ سره شروع په تفسير د "لن تنالوا البر آه" شروع کوم.

اعوذ بالله من الشيطن الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ

من ناله نيلاً اذا اصابه، يعنې تاسي نه سی رسېدای اې مؤمنانو وحقيقت ته د "بر" او د ابرار په ډله کي نه سی حسابېدای، او يا معنا داده چي تاسي نه سئ پيدا کولای بر د خدای ﷻ وهو ثوابه ورحمته ورضاه وجنته، كذا في روح البيان، وكذا فسره البيضاوي وروح المعاني.

درویش وايي: چي په قاموس کي وايي چي "بر" صله رحمي ته وايي او جنت ته وايي، او خير ته هم وايي او فراخي په احسان کي او رشتيا ويلو ته، او طاعت ته يعنې دا ټولي معناوي د "بر" دي.

علامه مظهري رحمه الله وايي چي "بر" چي مضاف سي وبنده ته په معنا د عبادت او د صدق دی، او د اتساع في الاحسان او ضد يې فجور دی، او عقوق يا د مور او پلار يا د استاذانو، او "بر" چي مضاف سي وخدای ﷻ ته معنا يې رضا او رحمت او جنت دی وضده الغضب والعذاب دی، نو ځکه ابن مسعود رضي الله عنه او ابن عباس رضي الله عنه او مجاهد رحمه الله وايي چي مراد له "بر" څخه جنت دی، او مقاتل رحمه الله وايي چي مراد ځندي تقوی ده، او بعض وايي طاعت دی، او حسن بصري رحمه الله يې داسي ترجمه کړې ده چي تاسي نه سی کېدای ابرار يعنې کثير الخير او فراخه په احسان او طاعت کي، او بيضاوي رحمه الله يې داسي ترجمه کړې ده چي تاسي نه سی رسېدای حقيقت ته د "بر" الذي هو كمال الخير او نه سی پيدا کولای "بر" د خدای ﷻ الذي هو الرحمة والرضاء والجنة.

درویش وايي: چي له ابن مسعود رضي الله عنه څخه روايت دی چي رسول الله ﷺ وويل "عليكم بالصدق" پر تاسي لازم دی رشتيا ويل "فان الصدق يهدي الى البر" ولي چي صدق سړی ومقام ته د "بر" رسوي او "بر" سړی

وجنت ته رسوي، او همېشه سړی رشتیا وايي او په رشتیا ویلو کي کوشش کوي حتی یکتب عندالله صدیقاً "وایاکم والکذب" او تاسي ځان له دروا غو څخه ساتئ "فان الکذب یهدي الی الفجور" ولي چي کذب سړی رسوي ومقام ته د فجور "والفجور یهدي الی النار" او همېشه یو سړی درواغ وايي او په درواغ ویلو کي فکر وهي "حتی یکتب عندالله کذاباً" رواه احمد والترمذي.

حَتّٰى تُنْفِقُوْا مِمَّا تُحِبُّوْنَ ۚ

تر هغه وخته چي تاسي انفاق او صرف نه کړئ بعض له هغه اموالو وغیرها چي تاسي ورسره محبت لرئ، نو کلمه د "من" لپاره د تبعیض ده، ویدل علیه قرائة عبدالله بعض ماتحبون.

پوه سه: چي بعض مفسرانرح د "ماتحبون" څخه نفس اموال اخلي لان جمیع الناس یحبون المال، او اکثر مفسرین وايي چي مراد له "ماتحبون" څخه هغه ښه له مالو دی.

درویش وايي: چي د سلف صالحینو دا عادت و چي هر شی چي به ده ته طبعاً خوښ و هغه به یې في سبیل الله ګرځاوه، کما روی البخاري ومسلم والترمذي والنسائي عن انس چي دا آیت چي نازل سو نو ابو طلحه چي په ټولو انصارو کي د مدینې ده ډېر د خورما باغونه درلوده، او هغه باغ چي ده ته ډېر محبوب و د بیر حاء باغ و چي مخامخ ومسجد نبوي ته و، او علیه الصلوة والسلام به ګاهي ګاهي ودغه باغ ته ورتلی چي په هغه باغ کي یو څاه و چي ډېري خوږې اوبه یې وې علیه الصلوة والسلام به څښلي، نو ابو طلحه و علیه الصلوة والسلام ته راغلی او ورته وه یې ویل چي خدای پاک وايي "لن تنالوا البر آه" او احب له اموالو زما وماته بیر حاء باغ دی او دا زما لخوا وخدای ته صدقه دی، او زه یې

ذخیره لپاره د ورځي د قیامت ګرځوم "فقعها یا رسول الله حیث اراک الله" نو ته دا باغ ورکړه هغه چاته چي تاته يې خدای ﷻ دروښيي، نو علیه الصلوة والسلام ورته وویل "بخ بخ" کلمه د رضا او تعجب ده "ذالک مال رابح" یعني ګټور مال دی او رائج یعني مروج باغ دی، او ما ستا خبره واورېدله او زما دا خوښه ده چي دغه باغ پر خپلو قریبانو او د اکا پر زامنو ووېشې یعنې چي مسکینان دي، او طلحه ﷺ ورته وویل ښه دی دا باغ په روایت د مسلم او ابو داؤد حسان بن ثابت ﷺ او ابي بن کعب ﷺ ته ورکړی، او په روایت کي د محمد بن المنکدر ﷺ داسي راغلي دي چي دا آیت چي نازل سو زید بن حارثه ﷺ یو آس راوستی چي تر دغه آس ده محبوب مال نه درلودی و علیه الصلوة والسلام ته يې وویل چي دا زما له خوا صدقه دی، نو علیه الصلوة والسلام هغه آس د زید وزوی اسامه ﷺ ته ورکړی، نو زید ﷺ ورته وویل چي ما خو دا آس صدقه في سبیل الله وګرځوی تا زما زوی ته ورکړی، نو علیه الصلوة والسلام ورته وویل چي خدای ﷻ ستا څخه قبول کړی.

درویش وایي: چي عبد بن حمید له ابن عمر ﷺ څخه روایت کړی دی چي دی وایي چي ما په دغه آیت کي یو وخت فکر وواهه چي "لن تنالوا البر حتی تنفقوا مما تحبون" نو ما فکر وواهه چي احب د اموالو به ماته څه شی وي، نو زما په اموالو کي مرجانه چي یوه رومیه مینځه وه وماته ډېره احبه وه فقلت هي حرة لوجه الله، نو دی ﷺ وایي که چېري ما په هغه شي کي رجوع کولای چي ما لپاره د خدای ﷻ وګرځاوه نو ما به مرجانه وروسته تر ازادۍ په نکاح کړې وای، لکن دا نکاح زما رجوع في الصدقة په خیال راغله نو مي مرجانه ونافع ته په نکاح ورکړه.

درویش وایي: چي بعض مفسران رح وایي چي د "ماتحبون" اقسام د

ټولو اموالو مراد دي "فان الناس يحبونها ويميل اليها القلوب" نو هغه ځوک چي هيڅ شی له اموالو څخه نه نفقه کوي حتی الزکوة المفروضة نو هغه سړی صاحب البر نه دی بلکې فاجر دی، نو دا آيت دليل د فرضيت د انفاق د بعض له ټولو اموالو څخه که نقود وي يعني ذهب او فضة او که مواشي وي نحو الغنم والبقر والابل او يا عروض التجارة وي، نو دا آيت مجملة دی په مقدار کي د واجب من کل مال، او احاديث نبويه ﷺ بيان دی د مقدار د زکوة په اموال مذکوره وو کي.

درويش وايي: چي له دې آيت څخه دا هم معلومه سوه چي د يو سړي سره چي طيب يعنې ښه مال وي، او مال خبيث يعنې بېکاره مال هم وي، لکه يو سړی چي په پسو کي يو پسه مثلاً زکوة پر کېږي، نو دی يو ډنګر بېکاره په زکوة کي ورکوي او چاغ پسه نه ورکوي داسي نه ده روا، اوسط پسه په زکوة کي ورکوي او که اعلی ورکړي خو ډېره ښه ده لقوله تعالی "يا ايها الذين آمنوا انفقوا من طيبت ماکسبتم ومما اخرجنا لکم من الارض ولاتيمموا الخبيث منه تنفقون ولستم بآخذيه الا تغمضوا فيه"

ژباړه: اې هغه کسانو چي ايمان يې راوړی دی تاسي انفاق کوئ يعنې په زکوة کي ورکوئ له هغو ښوو مالو څخه چي موږ له مځکي تاسو ته را يستلي وي، لکه انګور، انار وغيرهما، او تاسي قصد مه کوئ وهغه بېکارو ته ددغو مالو چي تاسي له هغه څخه انفاق کوئ يعنې په زکوة کي يې ورکوئ او حال دا وي چي ستاسي مثلاً پر يو چا پور باندي وي له دغو اموالو څخه او هغه تاته دغه خبيث بېکاره مال درکوي، تاسي نه ئندي قبلوئ مګر سترګي پر پټي کړئ، يعنې له پوروړي څخه ښه مال نه سئ اخستلای نو پر بېکاره سترګي پټي کړئ او وايې خلئ.

پوه سه: چي دا آيت دلالت نه کوي پر وجوب د زکوة په هر مال کي که

نامي وي او که غیر نامي، وقدر ته د نصاب رسېدلی وي او که نه وي، او فاضل تر حاجت اصلي وي او که نه وي، کال پر تېر سوی وي او که نه، لکن په نورو آیتو او احادیثو نبویهﷺ سره ددغو مذکوره وو مسائلو جوابات معلومېږي.

درویش وایي: چي اکثر مفسرینرح پر دې خبره متفق دي چي مراد له "ماتنفقون" څخه اموال دي، او مراد له انفاق څخه عام دی که فرضي انفاق وي لکه زکوة او یا مستحب وي لکه نور خیرات او بذل المال وه فقراؤ او مساکینو ته، ولله در القاضي البیضاوي حیث عم الانفاق بقوله ای المال وما یتبعه وغیره کبذل الجاه في معاونة الناس والبدن في طاعة الله، او سربښندن في سبیل الله ای الغزوات وهذا تفسیر اشمل من جمیع التفاسیر کما لا یخفی.

درویش وایي: چي له عمر بن عبدالعزیز ذالک الملک العادل بعد الخلفاء الراشدین څخه روایت دی چي دده ماینې یوه مینځه درلوده ډېره ښائسته او د عمر بن عبدالعزیز ډېره خوښه وه، او ډېر ورته راغب و، او ده ماینې ته څو واره ویلي وه چي دا مینځه ماته راکړه یا په قیمت یا په هبه خو ماینې نه ورکول، وروسته چي عمر بن عبدالعزیز خلیفه سو او امیر المؤمنین منتخب سو، نو ماینې یې هغه مینځه ډېره ښائسته کړه او عمر بن عبدالعزیز ته یې وروستله او ورته وه یې ویل "وهبتها لک" ماتاته بخښلې او دا به ستا خدمت کوي او ته به له دې څخه خپل د محبت استفاده کوې، نو عمر بن عبدالعزیز وخپل ماینې ته وویل چي دا مینځه تاته له کومي خوا په لاس درغلې ده، ماینې یې ورته وویل د خپل پلار عبدالملک بن مروان له کوره څخه، بیا عمر بن عبدالعزیز ددې پلټنه شروع کړه چي دا مینځه عبدالملک بن مروان ته له څه درکه لاس ته راغلې وه، بیا خلګو ورته ویل چي د عبدالملک بن مروان یو حاکم و چي پر هغه

ډېر پورونه باندي وه، نو عبدالملک دا مینځه د هغه له ترکې څخه واخستل، بیا عمر بن العزیز د هغه عامل ورته حاضر کړه هغه یې ټوله راضي کړه په ورکړه د نقودو، بیا نو عمر بن العزیز هغه مینځه چي دده ډېر محبت ورسره و او ډېر عشق یې ورسره درلودی ځان ته را وغوښتل، نو یې هغې مینځي ته وویل چي ته زما له خوا حره یعنې آزاده یې، نو بعض وزیرانو ورته وویل چي یا امیر المؤمنین تا هره شبهه چي په مینځه کي وه یووړه او پر عاشق هم وې، نو چي له شبهاتو څخه خلاصه سوه بیا دي نو ولي ازاده کړه عمر بن عبدالعزیز ورته وویل چي خدای پاک وایي "ونهی النفس عن الهوی فان الجنة هي الماوی" نو ما خپل ځان له خواهشاتو د نفس چي ددې مینځي سره یې درلودی ځان منع کړی، او بل خدای ﷻ وایي "لن تنالوا البر حتی تنفقوا مما تحبون"

درویش وایي: چي حقیقت د تقوی او محبت د خدای ﷻ دا وچي عمربن عبدالعزیز چي پر هوی د نفس یې قدم کېښېښوی او محبت د خدای ﷻ یې مختاره کړی، اللهم اجعلنا محبین لرضاک تارکین لرضاء النفس الامارة بالسوء.

له ربیع رحمه الله څخه روایت کړه سوی دی چي دی فلج سو، نو چي سائل په دروازه کي به د شیئاً لله نعره وکړه ربیع رحمه الله به ماینې ته وویل چي دې سائل ته گوړه ورکړه، ولي چي د ربیع رحمه الله گوړه خوښه وه، نو ددې آیت په تاویل سره "لن تنالوا البر حتی تنفقوا مماتحبون" به ربیع رحمه الله گوړه ورکوله، نو د ربیع مرض د فلج چي څه اندازه کم سو، نو دده د چرگ غوښو ته هوا وسوه، مگر څلویښت ورځي به یې نفس ددغه هوا څخه منعه کاوه په تاویل ددې قول د خدای ﷻ "ونهی النفس عن الهوی" اخیر یې ماینې ته دا خپل هوا د غوښو د چرگ ښکاره کړه ماینې یې ورته

وويل چي سبحان الله تا ولي دا څلويښت ورځي ځان منعه كړى و "وقد احل الله لک لحم الدجاج" نو ماينې يې سړى بازار ته واستوى او چرگ يې رانيوى په يوه درهم او دوه دانق، نو ښه مزه داره يې پوخ كړى ماښام يې چرگ سور كړى دده ومخته كښېښوى، چي د به گوله ځندي كوله په دروازه كي سائل رږغ وكړى شيئاً لله، نو ربيع رحمة الله عليه ماينې ته وويل چي دا د چرگ غوښې گرده وسائل ته وركړه عملاً بقوله تعالى "لن تنالوا البر حتى تنفقوا مماتحبون" ماينې يې ورته وويل چي تا څلويښت ورځي د چرگ د غوښو انتظار كاوه اوس يې سائل ته وركوې، خو دا اسان كار دى چي سائل ته به د چرگ قيمت وركړو او د چرگ غوښې ته وخوره، ربيع ورته وويل چي ورسره د چرگ قيمت راوړه، هغې هغه مذكوره قيمت ورته حاضر كړى، نو ربيع ورته وويل چي دا د چرگ قيمت سره د چرگ سائل ته وركړه هغې هم وركړى.

درويش وايي: چي ربيع رحمة الله عليه په دغه وركړه كي په دوو آيتو عمل وكړى، قوله تعالى "ونهى النفس عن الهوى" وقوله تعالى "لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون" همېشه د اهل الله ورته اعمال وي، قال الشاعر

با حسان اسوده كردن دلى به از الف ركعت بهر منزلى
دل بدست آر كه حج اكبر است از هزدان كعبه يک دل بهتر است

په يوه روايت كي راغلي دي چي خداى جل جلاله وربيع رحمة الله عليه ته له فالج څخه شفاء كامله وركړه په سبب ددغه صدقې في سبيل الله ولاجل مرضات الله وترک الشهوة النفسانية، باكريمان كارها دشوار نيست.

وَمَا تُنفِقُوا مِن شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٩٢﴾

او هغه چي تاسي يې نفقه كړئ يعنې په لار كي د خداى جل جلاله ، يعنې كه طيب وي چي ستاسي هم خوښ وي، او كه خبيث وي چي ستاسي نه وي خوښ.

درویش وایي: چي جار ومجرور اعنی من شیئ محلاً منصوب دی علی التمیز له "ماتنفقوا" څخه او ددې تمیز په راوړلو کي فائده داده چي قلیل او کثیر طیب او خبیث او ټولو انواعو ته د مال منفق که فرضي وي او که نفلي که ذهب او فضه وي او یا انعام وي او یا ماخرج من الارض وي شامل سي، نو په دې آیت کي ترغیب دی په انفاق د مال طیب، او ترهیب دی له انفاق څخه د مال خبیث کما لایخفی.

پوښتنه: خدای ﷻ په ځای کي د "ماانفقتم بصیغة الماضي کما هو الظاهر" وما تنفقوا په صیغه د مضارع وواېه؟

ځواب: اشاره ودې ته ده چي خدای ﷻ تر عمل دمخه په احوالو د عمل د بندګانو خبر دی وهذا غایة من العلم کما لایخفی، او په دې اشاره ودې ته چي خدای ﷻ خبر دی په انفاق د بنده که قلیل وي او که کثیر، نو ښکاره کولو ته د انفاق في سبیله جل مجده ضرورت نسته بلکې اخفاء اولی ده.

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِّبَنِيٓ إِسْرَآءِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَآءِيلُ عَلَىٰ نَفْسِهِ

پوه سه: چي بغوي رحمه الله په شان نزول کي ددې آیت داسي وایي چي یهودیانو وه علیه الصلوة والسلام ته وویل چي ته وایه چي زه پر ملة ابراهیم یم او سره ددې چي ابراهیم د اوښ غوښي او شیدې نه خوړلې او ته یې خورې، نو پر ملت ابراهیم نه یې؟ نو علیه الصلوة والسلام ورته وویل چي د اوښ غوښي او شیدې وه ابراهیم علیه السلام ته حلالي وې، نو یهودیانو ورته وویل چي هر شی چي موږ یې حرام بولو ننه ورځ هغه ټوله حرام وه پر نوح او ابراهیم حتی انتهی الینا ولي یهودیان نسخ د احکامو روا نه بولي، نو خدای ﷻ دا آیت نازل کړی.

ترجمه: طعام مصدر دی په معنا د مفعول ای المطعوم او مراد ځنډي غذا ده، او الف ولام لپاره د عهد دی، وانما قلنا ذالک لپاره د دفع د هغه سوال چي

كل الطعام خو شامل دی میتة او وینو ته او غوښو ته د سرکوزي او وغوښو ته د تولو سباع البهائمو او سره ددې چي داخو حلال نه وه بني اسرائیلو ته. وحاصل الدفع چي مراد له الف ولام څخه استغراق نه دی بلکې عهد دی. والمراد ما ذکر في قوله تعالی "فبظلم من الذین هادوا حرمنا علیهم کل ذی ظفر الی آخیر الآیة" فلا یشمل تلک الکلمة ما ذکر في السوال.

تفصیل المقام: هغه وخت چي نازل سو "فبظلم من الذین هادوا حرمنا علیهم طیبات احلت لهم" وقوله تعالی "وعلی الذین هادوا حرمنا کل ذی ظفر الی قوله ذالک جزینا هم ببغیهم" انکر الیهود او ډېر په غصه سوه او خپل ځانونه یې پاک وبلل له ظلم څخه، او دوئ منکره سوه د قرآن له دغو آیتو څخه، او دوئ وه علیه الصلوة والسلام ته وویل چي دا تحریم ددغو مطعوماتو یوازي په موږ پوري خاص نه دی، بلکې دا تحریم قدیم دا مطعومات حرام وه نوح او ابراهیم ومن بعدهم وهلم جرا حتی چي تحریم موږ ته ورسېدی، او غرض ددوئ تکذیب د شهادت د خدای ﷻ یعنې په قرآن کي پر دوی باندي بالظلم والبغي والحسد او خلګ منع کول له لاري څخه د خدای ﷻ، و اکل الربوا لکه چي قرآن مبارک چي په متعددو ځایو کي حکایت ددغو بدو کارو له دوئ څخه کړی دی.

ترجمه: ټوله مطعومات حل وه یعنې حلالاً.

پوه سه: چي حل مصدر دی دلته وصف واقع سوی دی، نو په سبب د مصدریت مذکر او مؤنث او مفرد او جمع پکښي برابر دي.

فائده: حل او حرمت ونحوهما صفت د افعالو د مکلف دي، نو دلته مراد ځندي اکل دی او دا عیانو صفت بالعرض دی، مثلاً شرب الخمر حرام بالذات وذات الخمر حرام بالعرض، وقد تقرر ذالک في کتب الفقة. مګر هغه شی چي اسرائیل یعنې یعقوب علیه السلام پر خپل ځان حرام کړی و چي غوښي او شیدي د اوښ وې، سبب یې دا و چي یعقوب علیه السلام ته رګ

نساء پېښ سوی و، نو ده دا نذر کړی و چې که زه خدای ﷻ جوړ کړم نو زه به احب د مطعوماتو نه خورم، دا په روایت د احمد او حاکم له ابن عباس رضي الله عنه څخه په سند صحیح روایت کړی دی.

او بعض راوایان وایي چې یعقوب علیه السلام ته چې د رګ نساء درد پېښ سو، نو طبیبانو ورته وویل چې د اوښ غوښې او شیدې مه خوره.

درویش وایي: چې هر څه چې وخو د قرآن مبارک الا ماحرم اسرائیل علی نفسه صحیح دی، او روح البیان داسې یو نادر روایت راوړی دی هغه دا چې یعقوب علیه السلام وویل چې که خدای ﷻ ماته دوولس زامن راکړه، او بیت المقدس ته صحیح سالم ورسېدم زه به اخیري زوی ذبح کوم، نو یوه ملکه په صورت د سړي ورته راغله او ورته وه یې ویل، چې یعقوبه ته یو قوي سړی یې راسه په غېږ نه راځې، نو یعقوب علیه السلام او ملکه په غېږ سره ورغله، نو یوه بل نه کړه سره غوځار، نو ملکې یعقوب علیه السلام په ورانه کې کښې کښې نو یعقوب علیه السلام ته د رګ نساء درد ولاړ سو، نو ملکې ورته وویل چې که ماته غوځارولای، نو غوځارولای مې سوې لکن ما چې ته د ورانه په غمزه مبتلاء کړې یعنې رګ نساء در پېښ سو، له دې سببه چې تا نذر کړی و چې زه په شرط مذکور اخیري زوی ذبح کوم، نو خدای ﷻ په دې غمزه سره له ذبح څخه د ولد خلاص کړې یعنې دا غمزه یې عوض د ذبح وګرځوله، نو یعقوب علیه السلام چې بیت المقدس ته ورسېدی او اراده د ذبح د خپل زوی یې وکړه او د هغې ملکې خبره یې هېره سوه، نو بیرته هغه ملکه ورته راغله چې ته چې ما کښې کښلې هغه تالره مخرج د ذبح ولد و، نو زوی مه حلالوه، راوي وایي چې یعقوب علیه السلام دونده له درد څخه د رګ نساء په عذاب سو چې ګرده شپه به یې له درده خوب نه سوای کولای، نو یې قسم واخستی که زه ددې رګ نساء له درده څخه خدای ﷻ جوړ کړم، نو زه به نه خورم او نه څښم احب د مطعوماتو او د مشروباتو وماته یعنې غوښې او شیدې د اوښ، فشفاه الله تعالی، والله اعلم بالصواب.

مِنْ قَبْلِ اَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرٰىةُ ؕ

دمخه تر دې چې تورات نازل کړه کېدی.

پوه سه: چې دا جار او مجرور متعلق په "حرم اسرائيل" پوري دی په اتفاق د مفسرينو په "ان تنزل" پوري نه دی لکه ظاهر چې مقتضی دی، ولې چې په دې قيد کې خو بيا فائده نسته ولې چې تحريم د اسرائيل يعنې يعقوب عليه السلام وروسته تر نزول التورات خو ممکن نه دی، ولې چې يعقوب عليه السلام په سوو کلونه تر تورات دمخه دی فلا فائدة في الاخبار لقوله "من قبل ان تنزل التوراة" نو صاحب د روح البيان وايي چې دا جار او مجرور متعلق دی په "کان" پوري، او مظهري رحمة الله عليه پر ده باندې سوال کړی دی چې پر دې تقدير قصر لازمېږي د صفت دمخه تر تمام د هغه، يعنې صفت چې "کان حلاً" دی قصر سو په "الا" سره يعنې في قوله "الا ماحرم اسرائيل آه" دمخه تر تمام د صفت، ولې چې تمام د صفت چې حلاً دی پر دې تقدير په "من قبل ان تنزل التوراة" سره کېږي، واجاب عنه صاحب روح المعاني بقوله ولا يضر الفصل بالاستثناء اذ هو فصل جائز وذالک علی مذهب الکسائي وابی الحسن في جواز الفصل في جواز ان يعمل ما قبل الاستثناء فيما بعدها اذا کان ظرفاً او جارا ومجرورا کما ههنا او حالاً آه وايي هذا اشار صاحب روح البيان من طرف خفی بقوله ولا ضير في توسيط الاستثناء بينها آه، او مظهري رحمة الله عليه وايي چې په محذوفاتو کې د قرآن مجيد باک نه کوي وايي چې دا جار او مجرور متعلق دی په محذوف پوري چې له ماقبله څخه فهمېږي، او دا محذوف يې ځواب د سوال مقدر ګرځولی دی حيث قال وکانه في جواب متی کان حلاً فاجيب بانه کان حلاً.

درويش وايي: چې لا يخفی انه تکلف، حاصل د کلام دادی چې مطعومات ټوله حلال وه دمخه تر نزول التورات ثم حرمت بسبب بغيهم و ظلمهم فکيف تکون حراماً علی نوح وابراهيم عليهم السلام وغيرهما لکه يهودان چې دعوی کوي چې زموږ له خوا هيڅ ظلم نه دی سوی چې د هغه په سبب دي يو مطعوم حرام سوی وي فاتلهم الله کيف انکروا التوراة والقرآن، قال الله تعالی.

قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرٰىةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنتُمْ صٰدِقِينَ ﴿٩٣﴾

ته ورته ووایه یعني یهودیانو ته چي راوړئ تورات او تلاوت یې وکړئ که تاسي رشتیا وایاست چي دا تحریم د مطعوماتو مذکوره وو قدیم دی زموږ د ظلم په سبب نه دی.

پوه سه: چي په دې آیت کي مقصود ملامتوالی دی د یهودیانو ددوئ په کتاب تورات سره چي په تورات کي دا راغلي دي چي تحریم د بعضو مطعوماتو پر یهودانو په سبب د ظلم ددوئ دی، نو دوئ د تورات راوړلو ته حاضر نه سوه.

فائده: په دې کي دلیل دی پر نبوت صادقه د علیه الصلوة والسلام او پر دې چي علیه السلام پر ملت د ابراهیم علیه السلام دی نه یهودان لکه دوی چي دعوه کوي چي موږ پر ملت د ابراهیم علیه السلام یو.

فَمَنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ

که څوک په قصده سره درواغ پر خدای جل جلاله باندي ووایي لکه یهودانو چي به ویل چي تحریم د بعضو مطعوماتو د نوح او د ابراهیم علیهما السلام څخه موږ ته په میراث پاته دی، او زموږ د ظلم په سبب نه دی لکه قرآن مبارک چي وایي.

مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ

وروسته تر دې چي په تورات کي دوی ملامت سوه، ولي چي تورات یې منځ ته نه راوړی.

فَأُولٰئِكَ هُمُ الظّٰلِمُونَ ﴿٩٤﴾

نو دغه کسان دي ظالمان چي له حقه وروسته تر وضوح انکار کوي حسداً

قُلْ صَدَقَ اللّٰهُ ۗ

ته ووایه اې محمده صلی الله علیه وسلم خدای پاک رشتیا وایي في قوله ﴿ان اولى الناس بابراهیم للذین اتبعوه وهذا النبي والذین آمنوا﴾ یعني یهود او نصاری

درواغ وایي چي موږ پر دین د ابراهیم علیه السلام یو او ابراهیم علیه السلام یهودي و لکه یهودان چي وایي یا نصاري و لکه نصاری چي وایي.

فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرٰهِيمَ

یعنې اې هغه کسانو چي تاسو ملت ابراهیم علیه السلام غواړئ.

پوه سه: چي د "ملت ابراهیم" څخه دلته اسلام مراد دی، یعنې دین محمد ﷺ وامته، ولي چي اسلام فقط دین د ابراهیم علیه السلام دی په سبب د کمال مشابهت د ملت ابراهیم سره او یا په دې سبب چي ملة ابرهیم علیه السلام په زمانه کي دده اسلام و.

نکته: پوښتنه: خدای جل جلاله ولي داسي نه وویل "فاتبعوا ابراهیم؟

ځواب: اتباع دده علیه السلام خو له دې جهته وروسته له بعثته د نبي علیه السلام لازمه ده چي دا دین د محمد علیه السلام دی، نه له دې سببه چي اسلام دین ابراهیم علیه السلام دی، ولي چي آنحضرت ﷺ خو نبي مستقل دی، داسي خو علماء ټوله پر دې متفق دي چي ملت او دین من حیث الذات سره یو دي وهو ما شرعه الله لعباده علی لسان الانبیاء علیهم السلام تا چي خلګ ورسیږي په متابعت د هغه وه مراتبو د قرب الی الله تعالی وصلاح الدارین ته، لکن فرق اعتباري سره لري یو فرق هغه دی چي مولی خیالي اشاره ورته کړې ده او فاضل لاهوري رحمة الله علیه یې په حاشیه کي د خیالي تفصیل کړی دی چي دین د "دان یدین" څخه مشتق دی په معنا د "اطاع یطیع" نو ددین معنا اطاعت او فرمانبرداري ده چي شعار د اتقیاء وو او د صلحاوو دی، او د ملت معنا کتابت ده لکه د املاء معناء چي کتابت ده، فلا یرد ان الملة مضاعف والاملاء ناقص لانهما وان کانا کذالک لکن معنا هما واحد کما اشار الیه الخیالي بقوله والدین والاملال بمعنی واحد، او کتابت د علماؤ کار دی.

درویش وايي: چي هر يو له تقوى او له علمه وه پايه تكميل ته نه سي رسيدلاى بيله هغه بله، ولي صاحب تقوى او عبادت كه جاهل وي آخير الامر له اغواء څخه د شيطان ځان نه سي خلاصولاى كما اشار اليه السعدي الشيرازي رحمة الله عليه ع كه بې علم نتواند خدا را شناخت

او علم چي بيله تقوى وي هغه لكه بې مېوې درخته، فذالك العلم حجة الله عليه لا له، او په دې باب كي ډېر احاديث صحيحه راغلي دي، او د علم چي هر څو فضليت په احاديثو شريفه وو كي راغلى دى له هغه څخه علم عامل مراد دى، والا فالفاسق لايستحق المدح، او بل فرق د ملت او دين عرفي دى، ولي چي عرف پر دې دى چي ملت وه نبي ته مضاف كېږي ولايضاف الى الله تعالى، فيقال ملة ابراهيم مثلاً وملة محمد ﷺ ولا يقال ملة الله، او بل فرق يې دادى چي اضافت د ملت وه احاد ته د امت نه ده روا، او د دين دا روا ده فلا يقال ملة زيد او عمرو وغير ذالك ويصح ان يقال دين زيد مثلاً الاسلام، او بل فرق يې دادى چي ملة مجموع شرائعو ته وايي يوه ته نه وايي، فيقال لمجموع شرائع الاسلام هي ملة محمد ﷺ ولا يقال للصلوة وحدها ملة محمد ﷺ فتدبر هداک الله لدقائق القرآن الكريم.

حَنِيفًاؕ

حال من ابراهيم ومعنا الحنيف المائل من الاديان الباطلة الى الدين الحق، او دا هم احتمال لري چي د حنيف معنا دي دا وي چي مائل و له افراط څخه كما في دين اليهود او له تفريط څخه كما في دين النصارى، واعتدال ته كما هو في دين الاسلام.

وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ۝٩٥

او نه و ابراهيم عليه السلام له مشركانو څخه لكه اهل مكه چي سره له شركه دعوه كوي چي موږ پر ملت ابراهيم يو.

پوه سه: چي يهودانو ومسلمانانو ته وويل چي بيت المقدس چي زموږ قبله ده افضله ده تر كعبې چي ستاسي قبله ده، او بيت المقدس دمخه دى تر كعبې او ځاى دى د هجرت د انبياؤ، مسلمانانو ورته وويل چي زموږ قبله چي كعبه ده اقدمه او اشرفه ده تر بيت المقدس فانزل الله تعالى هذه الآية.

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ

په تحقيق سره اوله خونه چي اېښودل سوې ده لپاره د خلګو "اى قبلة" او بعض وايي چي لپاره د حج كولو د خلګو او حسن بصري رحمه الله يې داسي ترجمه كوي "ان اول مسجد ومعبد وضع للناس يعبد الله فيه والواضع هو الله تعالى" قوله للذى آه" خبر دى د "ان"

پوه سه: چي په روح المعاني كي وايي چي "بكة" لغت دى په "مكه" كي په نيز د اكثرو مفسرينو رح او عرب باء او ميم يو د بل په ځاى كي استعمالوي لكه لازم او لازب وراتب وراتم ونميط ونبيط، او بعض مفسرين وايي چي "بكة" بالباء ازدحام ته وايي "من بكه يبكه بكاً اذا ازدحم فسمى به لازدحام الحجاج فيها" او بعض مفسران رح وايي چي د "بک" معنا "دق" او ټكول دي، ولي چي مطاف غاړي د جبابره او بادشاهو ټكوي او هم دا سبب دى چي په طواف كي بادشاهان د دنيا لكه افراد د مسلمانانو طواف كوي، او عبدالله بن زبير رضي الله عنه وايي چي هر جبار چي مقصد د توهين ددې بيتې كړى دى هغه خداى جل جلاله ټكولى دى لكه اصحاب فيل كما ورد في القرآن "الم تر كيف فعل ربک باصحاب الفيل الى اخير السورة" او بعض مفسران رح وايي چي لفظ د "بكې" له دې محاورې څخه د عربو ماخوذ دى "بكت الناقة اذا قل لبنها" نو وجه د تسميې يې داده چي په مكه كي اوبه لږ دي بالنسبة الى البلاد الاخر.

درويش وايي: چي په كون كي د بيت الله الشريف "اول بيت" علماء

اختلاف لري، بعض علماء وايي چي ابن عمرؓ او مجاهد او قتادهرح وايي چي دوه زره کاله دمخه تر مځکي د کرېږ د اوبو پر مخ باندي سپين ځگ و. دغه سپين ځگ محازات د بيت الله و نوره مځکه تر هغه ځگ لاندي خدای ﷻ پيدا کړه.

عاصي وايي چي دا توقيت په عقل سره نه معلوميږي، نو محمول پر سماع به وي له منبع الشريعة ﷺ ځخه، د حسين بن علي بن حسين بن عليؓ ځخه روايت دی چي خدای ﷻ تر عرش لاندي يوه خونه جوړه کړې وه چي بيت المعمور يې بلله او ملکي يې امر کړي وې چي تاسي پر دې خونه طوافونه کوئ، او بيا خدای ﷻ هغه ملکې چي په مځکه کې اوسيدلې امر کړې چي پر محاذات د بيت المعمور يوه خونه جوړه کړئ چي تاسي به طواف پر کوئ وسموه الصراح، او دا بناء ارضي وه د آدم علیه السلام تر پيدا ايښت دوه زره کاله دمخه، نو آدم علیه السلام چي خدای ﷻ پيدا کړی او مځکي ته يې را کښته کړی، نو يې امر کړی چي ته حج ته د بيت الله ارضي ولاړ سه، نو آدم علیه السلام چي حج ته راغلی ملکو ورته وويل "بر حجک" چي مقبول حج دي سو وحججنا قبلک بالفي عام، او له ابن عباسؓ ځخه روايت دی چي معنا د اول بيت داده، چي دا اول بيت چي آدم علیه السلام په مځکه کي جوړ کړی دی.

درويش وايي: چي دا روايت خالي دی له تکلفاتو ځخه د تقديراتو گذشته و، او په حديث شريف کي چي روايت يې بخاري او مسلم کړی دی ابو ذرؓ وايي چي ما پوښتنه وکړه له عليه السلام ځخه چي يا رسول الله کوم مسجد په مځکه کي اول جوړ سوی دی قال المسجد الحرام قلت ثم ای المسجد الاقصی، قلت کم کان بينهما قال اربعون سنة الی اخير الحديث.

تتمة لبحث بكة

پوښتنه: تاسو په وجه کې د تسمیه د بکة یوه وجه دا وویل د عبدالله بن زبیر رضی الله عنه په روایت چې هر جبار چې قصد د توهین د بیت الله کړی دی هغه خدای جل جلاله ټکولی دی لکه اصحاب فیل، او سره ددې چې د تاریخ په پاڼو کې راغلي دي چې حجاج بن یوسف پر عبدالله بن زبیر رضی الله عنه چې بیعت د خلافت ورسره سوی و په مکه مکرمه کې په زمانه کې د یزید بن معاویه حمله وکړه، نو عبدالله بن زبیر رضی الله عنه چونکه طاقت د جنګ د حجاج نه درلودی، نو په حرم شریف کې یې پناه واخستل، حجاج بن یوسف پر جبل ابي قبیس باندې منجنیق ورته کښېښو چې په پخوانۍ زمانه کې د توپ کار ورڅخه اخستل کېدی او مکه مکرمه او بیت الله الشریف یې ډېر وارونه په منجنیق وویشتل او د مځکې سره یې برابره کړه، نو ددې جبار مغزی ولي خدای جل جلاله نه کړی ورمات؟

ځواب: د حجاج بن یوسف خو توهین د مکې مقصد نه و بلکې قتل د عبدالله بن زبیر رضی الله عنه یې مقصد و او هغه سي یې هم وکړه چې عبدالله رضی الله عنه یې د زمزم پر غاړه ذبح کړی وروسته حجاج بن یوسف دغه بناء موجود الآن د بیت الله وکړه.

فائده: بعض علماء وایي چې مراد له اولیت څخه د بیت الله اولیت په اعتبار د شرف ده نه اولیت په اعتبار د زمانې کما ذکرنا من قبل.

درویش وایي: چې ددې بعض ترجمه له صریح حدیث څخه چې په روایت د ابو ذر رضی الله عنه تېر سو مخالفه ده فافهم.

مُبٰرَكًا

پوه سه: چې "مباركاً" منصوب على الظرفية دی له هغه ضمیر څخه چې مستتر په ظرف کې دی یعنې "ببكة" على ما اعتبره النحات یعنې کثیر الخیر والنفع دی، ولي چې څوک حج د بیت الله یا عمره وکړي یا اعتکاف

پکښي وکړي یا طواف پر وکړي خدای ﷻ ثوابونه ورکوي او ګنهونه وربخښي بلکې چي مجرد ورته ګوري هم خدای ﷻ ثواب ورکوي.

پوه سه: چي بعض عبادات خاص دي په بیت الله پوري، لکه حج، عمره او نور عبادات لکه لمونځ او روژه او اعتکاف په نورو ځایو کي هم روا دی لکن په بیت الله شریفه کي یې ثواب ډېر دی ځکه ابو یوسف رحمة الله علیه وایي که چا نذر کړه چي زه به په بیت الحرام کي لمونځ کوم د بل هیڅ مسجد په لمانځه یې غاړې نه خلاصېږي، په حدیث مبارک کي راغلي دي چي روایت یې انس بن مالک رضي الله عنه کړی دی چي د سړي لمونځ په کور کي یو په یو دی، او لمونځ په مسجد القبائل کي یو لمونځ په پنځه ویشت دی یعنې په دې شرط چي مسجد ضرار نه وي او که ضرار و نو لمونځ پکښي مکروه دی، او په هغه مسجد کي چي د جمعې لمونځ پکښي کېږي یو لمونځ په پنځه سوه دی په دې شرط چي دغه مسجد پر ضد او ضرار د قدیم جامع مسجد نه وي جوړ سوی، او په مسجد اقصی کي یو لمونځ په زرو لمونځو دی، او لمونځ زما په مسجد کي یعنې په مسجد نبوي کي د مدینې منورې یو لمونځ په پنځوس زره لمونځو دی، او یو لمونځ په مسجد حرام کي په یوه لک لمونځو دی.

مسئله: په نېز د امام اعظم او امام محمد رحمهما الله تعالی دا فضیلت د مسجد حرام د لمانځه محمول دی پر پنځو فرضي دون النوافل، ولي چي زید بن ثابت رضي الله عنه وایي چي نبي کریم ﷺ وویل افضل الصلوات صلوة المرء في بیته الا المکتوبة" متفق علیه.

مسئله: اعتکاف په حکم کي د فرضي لمونځو دی، ولي چي معتکف د فرضي لمونځو د جماعت په مسجد کي انتظار کوي، کذا قال المظهري رحمة الله علیه.

وَهُدًى لِّلْعٰلَمِيْنَ ﴿٩٦﴾

او بیت الحرام هدایت د ټولو مسلمانانو لپاره دی، ولي د ټولو مسلمانانو قبله ده، او په بیت الحرام کي داسي اثار عجیبه سته چي سړي ته هدایت د ایمان کوي پر خدای ﷻ او پر رسول باندي.

پوه سه: چي هدىً عطف دی پر مباركاً باندي.

فِيْهِ اٰيٰتٌۢ بَيِّنٰتٌ

په بیت الحرام کي ډېر دلائل د شرف ددې موجود دي "منها" د حرم مبارک کوتري چي په لوړ پرواز کي وي چي پر بیت الله شریفي راسي سره دانه داني سي او پر بیت الله باندي لوړ نه تېرېږي تعظيماً لذالک البیت مگر هغه یوه دوې کوتري پر بیت الله لوړې تېرېږي چي ناجوړې وي، نو تبركاً لپاره د دفع د خپل مرض په هوا متبركه کي پر بیت الله تېري سي، او بل ددې بیت د شرف له وجهي کوم درنده لېوه وغیره چي هوسۍ وغیره د ښکارولو لپاره پسي راختسې وي تر هغو په پسې وي چي هوسۍ وغیره وحدود ته د حرم داخل سي نو درنده ځندي وګرځي، او بل د اصحاف الفیل قصه ده چي په قرآن مبارک کي ذکر ده، او بل دا چي سړی هر څومره مضطرب او غمجن وي د بیت الله شریفي په مجرد لیدلو سره اضطراب او غم دفع کېږي، او بل دا چي هر مسلمان په لیدلو سره د بیت الله په زړه کي فرحت محسوسوي، کل ذالک محسوس بالتجارب لمن هداه الله ﷻ.

مَّقَامُ اِبْرٰهِيْمَ

پوه سه: چي "مقام ابراهیم" مبتداء ده خبر يې محذوف دی یعنې منها مقام ابراهیم.

فائده: مقام ابراهیم هغه ډبره ده چي ابراهیم او اسماعیل علیهما السلام چي بیت الله جوړوله، نو چي دېوال لوړ سو او لاس نه ور رسېدی نو ابراهیم به پر

دغه ډبره ودرېدې د خدای ﷻ په قدرت به دا ډبره د دېوال تر سره پورته کېدله، ابراهیم علیه السلام چې به ښتنې او ډبرې د دېوال پر سر کښېښولې دا ډبره به بیرته مځکې ته راتله او تر بجلکو پورې اثر د قدمینو د ابراهیم علیه السلام پکښې موجود و لکن په مرور د ازمنه متطاوله او د مسه کولو د خلګو دا اثار القدمین په موجوده زمانه کې یې صرف یوه علامه سته.

پوه سه: چې تحقیق د مقام ابراهیم چې یې وکړی له دې سببه چې دښمنان د ابراهیم علیه السلام په وروسته زمانه کې ډېر وه، نو په زرو کلونه تېر سوه څرنګه دا مقام ابراهیم پر خپل ځای پاته دی؟

درویش وایي: چې بعض علماء وایي چې څرنګه چې ابراهیم علیه السلام اسماعیل رحمه الله علیه او مور دده په داسې حال کې چې اسماعیل علیه السلام په حال کې د رضاع و، نو قصه یې اورېده په خپل ځای کې به راسي ان شاء الله، نو ابراهیم ته ساره چې د ابراهیم علیه السلام بله ماینه وه چې د هغې په غوښتنه ابراهیم اسماعیل علیهما السلام او مور دده په وادي کې د بکې پرې ایښې وه، او ابراهیم علیه السلام بیا تر هغو پورې د خپلې ترکې ومعلومات ته ساره اجازه نه ورکوله، تر څو چې اسماعیل علیه السلام ځوان سو او مور هاجره یې وفات سوه، او اسماعیل علیه السلام د جرهم په قبیله کې چې هغه هم په اجازه د مور د اسماعیل رحمه الله علیه د زمزم پر څاه آباد وه واده کړی و، او ابراهیم علیه السلام له شام څخه په اجازه د سارې لپاره د ملاقات د خپلې ترکې ښار ته د بکې راغلی او سارې اجازه د کښته کېدلو له آسه څخه نه وه ورکړې، نو ابراهیم علیه السلام چې راغلی مکه لوی کلی دی او اسماعیل علیه السلام په ښکار پسې خارج الحرم ته تللی و، نو ابراهیم علیه السلام په پوښتنه د خپل زوی اسماعیل کور پیدا کړی، او د اسماعیل علیه السلام د ماینې څخه یې پوښتنه وکړه چې مېړه دې چېرې دی؟ هغې ورته وویل چې ښکار ته تللی دی، بیا ابراهیم علیه السلام له دې څخه د ژوندانه ګذاره

پوښتنه وکړه هغې ډېر شکایت د لوږې او د ژوندانه ګذارې ورته وکړې، نو ابراهیم عَلَیْهِ السَّلَامُ چې روانېدی نو د اسماعیل عَلَیْهِ السَّلَامُ ومانې ته یې وویل چې د دروازې چارچوب دې بدل کړه "دا یوه کنایه وه" مازدیګر چې اسماعیل عَلَیْهِ السَّلَامُ له ښکاره راغلی د ابراهیم خلیل الله خوشبویي یې د هوا د بکې تر مشام سوه، نو ماینې ته یې وویل چې زموږ کور ته نن څوک نه و راغلی؟ ماینې یې د سپکاوي په لهجه ورته وویل چې یو ژړ زېړی سړی راغلی و او ستا پوښتنه یې وکړه او بیرته ولاړی، اسماعیل عَلَیْهِ السَّلَامُ ورته وویل چې نوره خو یې څه خبره نه درته وکړه؟ ماینې یې ورته وویل چې په وخت کې د تګ یې دا خبره وکړه چې پر اسماعیل مې سلام وایه او ورته ووایه چې د دروازې چارچوب دې بدل کړه، نو اسماعیل عَلَیْهِ السَّلَامُ ورته وویل چې هغه زما پلار و، تا لکه چې د سپکاوي چار چلند ورسره کړی دی، نو د دروازې چارچوب هم ته یې پر ما طلاقه یې، څو میاشتې وروسته بیا ابراهیم خلیل الله له شام څخه د جبل کعبة پر لار مکې مکرمې ته راغلی، لکن بیا ساري له آسه څخه د کښته کېدلو اجازه نه وه ورکړې، نو ابراهیم عَلَیْهِ السَّلَامُ چې د خپل زوی اسماعیل وکورته ورغلی "نو اسماعیل عَلَیْهِ السَّلَامُ چې هغه مخکنۍ ماینه طلاقه کړه نو د جرهم په قبیله کې یې بله ښځه په نکاح کړه" نو اسماعیل عَلَیْهِ السَّلَامُ بیا په ښکار پسې تللی و نو ابراهیم عَلَیْهِ السَّلَامُ چې د خپل زوی اسماعیل عَلَیْهِ السَّلَامُ کورته ورغلی دده له نوې ښځې څخه یې پوښتنه وکړه هغې ورته وویل چې اسماعیل خو ښکار ته تللی دی ته را کښته سه یو طعام به وخورې، ابراهیم عَلَیْهِ السَّلَامُ ورته وویل چې د کښته کېدلو اجازه نسته "لکن ما طعامکم" هغې ورته وویل "التمر وماء الزمزم" ابراهیم عَلَیْهِ السَّلَامُ ورته وویل "بارک الله في طعامکم" نو درویش وایي چې دا هم وجه ده چې څلوېښت شبانه روزه چې سړی خورما خوري او د زمزم اوبه پسې څښي ژوند کولای سي، ولا یمکن ذالک في غیر البلد

الحرام، نو هغې ښځې يعنې د اسماعيل عليه السلام مـاينې ورتـه وويـل چې دا ږيره مبارکه دي خيرنه ده زه به يې در پرېمينځم، نو هغې دا ډبره راګيل کړه ابرهيم عليه السلام يوه پښه پر کښېښول ښځې يوه خوا د ږيري ورپرېوله، بيا يې وهغې بلې خواتـه ورګيـل کړه ابـراهيم عليه السلام هغـه بلـه پښـه پـر کښېښول ښځې يې د ږيري هغه بل طرف هم ورپرېولی، خو په ډبره کي اثر د قدمينو پيدا سو، نو ابراهيم عليه السلام په وخت کي د تګ ښځې ته وويل چي اسماعيل راسي زما سلام ورتـه ووايـه، او ورتـه ووايـه چي د دروازې چـار چـوب محکمـه سـاته، ابـراهيم عليه السلام ځنـدي ولاړی، ماښـام چي اسماعيل عليه السلام راغلی بيا خوشبويي د هوا پر ولاړه سوه، نو يې ماينې ته وويل چي نن خو به زموږ کورته څوک نه و راغلی؟ هغې ورتـه وويـل چي يو مبارک سړی راغلی او ستا پوښتنه يې وکړه او ږيره يې خيرنـه وه مـا ورپرېوله، اسماعيل عليه السلام ورته وويل چي نور يې څه درتـه وويـل هغې ورتـه وويل چي پر تا يې سلام وايه او ويل يې چي د دروازې چار چوب دي محکمـه سـاته، اسـماعيل عليه السلام ورتـه وويـل چـي هغـه زمـا پـلار و او تـا چونکه ډېر ښه ادب ورسره کړی دی، نو ځکه ماته يې ستا په باره کي وصيت وکړی چي د ماينې سره دي ښه کوه.

فائده: دوېش وايي چي ددې روايت چي اثر د پښو د ابراهيم عليه السلام د ږيري د پرېولو په وخت کي پيدا سو، او د هغه روايت چي په وخت کي د بناء البيت الشريف چي ابراهيم عليه السلام پر دغه ډبره درېدی، او ډبره په قدرت د خدای جل جلاله پورتـه کېدلـه ابـراهيم عليه السلام دېوال د بيت الله الشريف پورتـه کاوه دا اثر د قدمينو پيدا سو منافات نسته، ولي ممکنه ده چي په وخت کي د ږيري د پرېولو دي اثر د قدمينو في الجملة يعنې لږ پيدا سوی و او په وخت کي د بناء البيت دي دغه اثر د قدمينو ژور سوی و.

درويش وايي: چي دا جمع د دوو روايتـو لـه خواصو څخه ددې تفسير

ایوبي ده ولله الحمد علی ذالک.

پوه سه: چي ټوله او تفصیلي قصه د بناء البیت الشریف به په خپل ځای کي راسي ان شاء الله العزیز، فانتظر.

وَمَنْ دَخَلَهٗ كَانَ اٰمِنًاؕ

که څوک داخل سي وحرم شریف ته هغه سړی په امان کي دی له قتل او تاراک څخه.

پوه سه: چي عربو به د جاهلیت په وخت کي یو او بل وژل او یو پر بل به یې غارت کاوه، لکن حرم ته چي به داخل سو چا کار نه په درلودی.

درویش وایي: چي دا قول د حسن بصري رح، قتاده رح او اکثره مفسرین رح هم پر دغه عقیده دي کما في قوله تعالی ﴿اولم یروا انا جعلنا حرماً آمناً ویتختف الناس من حولهم﴾

پوه سه: چي امام اعظم ابو حنیفه رحمة الله علیه وایي که پر چا باندي قتل قصاصاً او یا حد لازم و دباندي تر حرم، نو هغه پناه وروړه وحرم ته، نو له هغه څخه دي قصاص په حرم کي نه اخلي، او حد دي نه پر جاري کوي په حرم کي وهذا معنا قوله تعالی ﴿ومن دخله کان آمنا﴾ عند ابی حنیفة رحمة الله علیه لکن ډوډۍ دي نه ورکوي او څوک دي شی نه پر خرڅوي او نه دي یې ځندي رانسي، او نه دي بل سړی پرېږدي چي ډوډۍ وروړي حتی چي دی مجبور سي له را وتلو څخه د حرم شریف، چي را ووزي بیا دي یې قصاص کړي یا دي حد پر جاري کړي، کذا قال ابن عباس رضي الله عنه، او امام شافعي رحمة الله علیه وایي چي هوري په حرم کي دې قصاص کړي یا دي په حد کي.

مسئله: که چیري یو سړی په حرم کي قتل یا د زناء جرم وکړي چي سبب د قصاص یا د حد و، پر هغه دي هلته قصاص یا حد جاري کړي اتفاقاً، ولي ده هتک د حرم د حرمت وکړی اولاً، نو عقوبت به هلته دده د جرم عوض ورکړي.

پوه سه: چي "ومن دخله كان آمناً" د ابراهیم علیه السلام د دعاء اثر دی بقوله ﴿رب اجعل هذا البلد آمناً﴾ كما حكى الله تعالى عنه في موضع آخر.

فائده: په حديث مبارک کي راغلي دي ﴿من مات في احد الحرمين بعث يوم القيامة آمناً﴾ په بل حديث کي راغلي دي چي که څوک صبر وکړی پر ګرمی د حرم یو ساعت د ورځي ﴿تباعدت عنه جهنم مسيرة مائتي عام﴾ په بل حديث کي راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام د حجون پر غونډۍ ودرېدی چي اوس یې جنت معلی بولي او په هغه وخت کي هیڅ هدیره نه وه هلته نو یې وویل چي خدای جل جلاله به ژوندي کړي له دې حرم څخه ﴿ومن هذه البقعة يعني الجحون﴾ او یا زره کسه چي مخان به یې لکه د څورلسم سپوږمۍ وي ﴿يدخلون الجنة بغير حساب﴾ او خدای جل جلاله به شفاعت د هر یوه قبلوي له دوئ څخه چي مخان د هغو به هم كالقمر ليلة البدر وي، كذا في روح البيان.

وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ

والمراد فرض كړه سوی دی د خدای جل جلاله له لوري.

پوه سه: چي لفظ د "الناس" که څه هم عام دی لکن په قرينه د مقام مراد ځندي دغه ډلي دي.

(۱) الاحرام: نو پر عَبید او مریانو حج نه دی فرض لعدم القدرة المالي.

(۲) العقلاء: نو پر لېونیانو باندي حج نه دی فرض، لعدم الفهم لمراسم الحج.

(۳) البالغين: لعدم التكليف على الصبيان وكذا لا تكليف على المجانين.

مسئله: که کافر په وخت کي د کفر حج وکړي او یا نابالغ عاقل یعني په افعالو د حج پوهېدی، او یا مريي حج وکړی، وروسته کافر مسلمان سو، او صبي بالغ سو او مريی ازاد سو، نو که یې قدرت پر حج پیدا کړی نو پر

دوی باندي حج فرض دی بالاجماع.

پوه سه: چي مظهري رحمة الله علیه وايي چي سند ددې اجماع هغه حدیث دی چي حاکم رحمة الله علیه یې له ابن عباس رضي الله عنه څخه روایت کړی دی او حاکم وايي چي دا حدیث صحیح دی پر شرط د بخاري او مسلم وان لم یخرجاه، د حدیث شریف پښتو ترجمه داده هر هغه صبي چي حج وکړي او بیا ورسیږي و وخت ته د بلوغ نو پر ده واجب دی بل حج یعنې ان قدر علی الزاد والراحلة، او پر هغه اعرابي چي حج وکړي ثم هاجر یعنې الی المدینة نو پر ده بل حج فرض دی، نو مراد له اعرابي څخه چي هجرت یې نه وي کړی یعنې مسلمان هم نه وي، او پر هغه مریي چي حج وکړي او بیا ازاد سي نو پر ده بل حج فرض دی ان قدر.

پوښتنه: قرآن مبارک خو قطعي دی او حدیث مبارک خبر واحد او ظني دی، نو څرنګه تخصیص د عام یعني "الناس" په دې حدیث سره روا دی؟

ځواب: نعم لکن دا حدیث امت مرحومه ټولو قبول کړی دی او پر مقتضی ددغه حدیث اجماع د مجتهدینو هم سته، نو دا حدیث ګویا قطعي دی لفظاً ومعناً فجاز به تخصیص القرآن وتحقیق هذه المسئلة في علم اصول الفقة.

حِجُّ الْبَيْتِ

پوه سه: چي لفظ د "حج" په کسره د حا لغت دی د نجد او په فتح د حا لغت دی د حجاز، او دواړه فصیح لغتونه دي او معنا یې یوه ده.

فائده: حج په لغت کي قصد ته وايي او په شرع شریفه کي عبارت دی له افعالو مخصوصه وو څخه چي بعض د هغو په نورو آیتو کي راغلي دي کقوله تعالی ﴿ولیطوفوا بالبیت العتیق﴾ وقوله تعالی ﴿ثم افیضوا من حیث افاض الناس﴾ او نور په فعل د رسول الله صلی الله علیه وسلم ثابت دی، والتفصیل من حیث الفرضیة والوجوب وغیر ذالک في کتب الفقة.

فائده: د امت مرحومه اجماع پر دې ده چې حج يو له اركان خمسه وو څخه د اسلام دی او فرض عين دی په شرائط مخصوصه وو سره كما سيئاتي في تفسير الآية، له ابن عمر رضي الله عنه څخه روايت دی قال قال رسول الله ﷺ ﴿بنی الاسلام علی خمس، شهادة ان لا اله الا الله و ان محمدا رسول الله، واقام الصلوة وايتاء الزكوة والحج وصوم رمضان﴾ (المتفق عليه)

پوه سه: چې په باره كي د فرضيت د حج ډېر حديثونه موجود دي كما لايخفى على من طالع كتب الاحاديث الشريفة.

فائده: قوله تعالى "ولله على الناس" جمله مستقله مبتدائيه ده او "حج البيت" مبتداء ده او "لله" يې خبر دی او "على الناس" متعلق دی بما تعلق به الجار والمجرور في الخبر، قاله صاحب روح المعاني.

مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيْلًا ؕ

كه د چا طاقت وي وبيت الله ته د لاري.

پوه سه: چي "من استطاع آه" په ځای كي د خبر دی بدل بعض له "الناس" څخه لپاره د تخصيص د عموم د ناس، يعنې د "ناس" لفظ خو شامل و مؤمنانو او كافرانو دواړو ته دی فالضمير العائد الى المبدل منه محذوف، والتقدير من استطاع منهم، وهم المؤمنون دون الكفار، ولي چي كفار مخاطب كول په كولو د شرائع د دين نه دي لان شرطها الايمان عندنا خلافاً للشافعي رحمة الله عليه لانهم مخاطبون عند الشافعي باداء الشرائع ايضاً اى كما انهم مخاطبون بالايمان.

پوښتنه: ددې اختلاف نو څه فائده ده ولي كافر چي مسلمان سي لكه زموږ په نېز چي قضاء د لمانځه او روژې وغيرهما من شرائع الاسلام چي پرده نسته لعدم التكليف الكافر بالشرائع دغه رنګه په نېز د امام شافعي رحمة الله عليه هم پرده قضاء د شرائعو د اسلام نسته؟

ځواب: هو! قضاء د شرائعو د اسلام خو اتفاقاً پر کافر چي مسلمان سي نسته، لکن زموږ په نيز په ورځ کي د قيامت عذاب د ترک د شرائعو ورته نسته، ولي کافر خو مکلف په هغو سره نه و بلکې يوازي د کفر عذاب ورکول کيږي په دوږخ کي، او په نيز د امام شافعي رحمة الله عليه په دوږخ کي پر ته تر عذاب د کفر عذاب د شرائعو د اسلام چي ده نه دي پر ځای کړي هغه هم ورکول کيږي لان الکافر مکلف بها ايضا عند الشافعي رحمة الله عليه کما انه مکلف بالاسلام.

پوه سه: چي د "استطاعة" تفسير روح البيان او بيضاوي وغيرهما په مختصره توگه سره داسي کړی دی ای قدر علی الذهاب اليه، واراد به قدرة سلامة الاسباب والآلات والزاد والراحلة من اسباب الوصول الی بيت الله، نو پر غير مستطيع باندي حج نه دی فرض.

درويش وايي: چي د قديم فقهاؤ رح په زمانه کي راحله يا اوښ يا به آس و، لکن په اوسني زمانه کي راحله هر د سپرتيا شی دی چي سړی وبيت الله ته رسوي يعنې موټران، طيارې او آب گوټونه د درياب.

پوه سه: چي په قاضي خان کي وايي چي مذهب د ابو حنيفه رحمة الله عليه دادی چي که د سړي او د مکې تر منځ درياب و، نو د درياب لاره محفوظه نه ده يعنې په سبب د بيړې د غرق نو پر دغه سړي حج فرض نه دی انتهی.

درويش وايي: چي دا نقل او مذهب بناء دی پر زمانه د امام اعظم رحمة الله عليه چي کښتۍ به د تختو وې او اوبازانو به چلولې، ماشين وغيره به يې نه و، نو غالب به چپه کېدې او غرقېدې به چي تر څو به مکې ته رسېدلې، او په اوسني زمانه کي چي آب گوټونه په درياب کي په ذريعه د مشينانو او د عصري آلاتو رفتار کوي نو لار د درياب محفوظه ده، ولي چي په زرهاوو آب گوټونه په سلامتي سره په درياب کي سفرونه کوي او تر درياب پري وزي کما هو المعلوم بالتجربة.

پوښتنه: ګاهي آب ګوټ غرق سي، نو ددې خوف سره به څرنګه لار د دریاب سره له خوفه نه وي؟

ځواب: دا غرق خو نادره پېښېږي ولا اعتبار للنادر، ولي که نادر ته اعتبار ورکړه سي، نو باید هغه څوک چي ذریعه د وصول یې بیت الله ته موټران وي باید حج پر فرض نه وي، ولي چي موټران ګاهي ګاهي چپه سي او سواري پکښي مړه سي، او داغه رنګه که نادر ته اعتبار وکړه سي، نو یو سړی چي قدرت لري چي په ذریعه د طیارو وبیت الله شریف ته ځان ورسوي نو پر هغه دي هم حج فرض نه وي، ولي چي ګاه ناګاه طیاره سقوط وکړي او سواري ټوله پکښي مړه سي کما سمعنا في الاطلاعیات العامة المروجة في العصر الحاضر، نو د حج فرضیت صرف او صرف پر هغو کسانو محصور پاتېږي چي د اوښانو او د آسانو او د قافلو له لاري بیت الله شریف ته رسېدای سي.

مسئله: که سړي صرف طاقت د موټرانو د لاري درلودی او په لار د تېرېدو د موټرانو یو بل دولت و چي په هغه کي جنګ و، نو پر هغه باندي حج نه دی فرض لوجود الخوف الغالب.

درویش وایي: تفسیر مظهري په بیان کي د "من استطاع الیه سبیلاً" څلور صفحې تفصیل کړی دی علماء دې مطالعه کړي که د قبول وړ وه قبول دې کړي او که مردود قولونه وه رد دې کړي.

پوښتنه: ته ولي په باره کي د قبول یا رد د اقوالو د مظهري رحمة الله علیه اظهار د خپلي عقیدې نه کوې؟

ځواب: مانع زما دادی چي په اوسني زمانه کي ډېر ملایان او طالبان حق په رجال سره پېژني رجال په حق سره نه پېژني.

شعر

ومن مذهبي حب الدیار لاهلها   وللناس فیما یعشقون مذاهب

وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعٰلَمِيْنَ ﴿۹۷﴾

او که څوک کفر کوي نو خدای ﷻ غني دی له ټولو عالمیانو څخه، نو چي له عالمیانو څخه غني دی نو ددوئ له عبادته په طریق اولی غني دی.

پوهه: چي عمومي تفسیر ددې آیت داسي دی چي له کفر څخه حقیقت کفر نه دی مراد بلکې ځندي عدم حج دی سره د قدرت پر حج، لکن په ځای کي د "من لم یحج" چي "ومن کفر وویل لپاره د تاکید د وجوب د حج او لپاره د تاکید د وجوب د حج او لپاره د تشدید او زجر د هغه چا چي قدرت پر حج لري او عذر مانع نه لري او سره د هغه حج نه کوي، نو گویا خدای ﷻ "من لم یحج مع القدرة علیه فقد قارب الکفر وعمل عمل من کفر بالحج" نو پر دې تقدیر په حدیث مبارک کي چي راغلي دي "من لم یحبسه ای عن الحج حاجة ظاهرة ای عدم الزاد والراحلة" او مرض حابس لکه چي سړی ړوند وي او یا گوډ وي او یا شل، او یا سلطان جائر یا ظالم باچا لکه مسلمان چي قادر پر حج وي د کفارو په ملک کي او هغه کافران ده ته د حج اجازه نه ورکوي "ولم یحج فلیمت ان شاء یهودیاً او نصرانیاً" آه.

درویش وایي: چي تخصیص د یهودو او نصاری وو چي یې وکړی له دې سببه چي دا دوې ډلي نه حج مني او نه فضیلت د کعبې مکرمې، نو دا حدیث هم محمول پر تشدید او تغلیظ دی پر تارک الحج مع القدرة وعدم المانع، او حقیقت یهودیت او نصرانیت نه دی مراد، او ابن عباس رضي الله عنه، قتاده، حسن بصري او عطار رحمهم الله ددې آیت داسي تفسیر کوي "ای انکر وجوب الحج" نو پر دې تقدیر له کفر څخه حقیقت کفر مراد دی، عبد بن حمید په خپل تفسیر کي داسي وایي چي علیه الصلوة والسلام چي دا آیت ووایه نو یو سړی ولاړ سو او وه یې ویل یا رسول الله فمن ترکه فقد کفر، نو علیه الصلوة والسلام یې په ځواب کي

داسي وويل "من تركه لا يخاف عقوبته ولا يرجوا ثوابه" يعنې هغه څوک چي حج نه کوي مع القدرة او له عذاب څخه د ترک الحج نه بېرېږي او د ثواب اميد يې هم نه لري.

درويش وايي: چي داسي سړی خو حقيقتاً کافر دی، او سعيد بن المسيب رحمة الله عليه وايي چي دا آيت په شان کي د يهوديانو نازل دی چي هغه حج د مکې نه مني او له فضيلت څخه د مکې هم منکر وه، نو پر دې تقدير مراد له کفر څخه حقيقت کفر دی، او ابن جرير رحمة الله عليه په يوه روايت کي وايي چي اول ددې آيت چي نازل سو يعنې "ولله على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلاً" نو عليه الصلوة والسلام د مختلفو ملتو خلګ سره راغونډ کړه او هغو ته يې وويل چي "ان الله كتب عليكم الحج فحجوا فآمنت به ملة واحدة يعنې المسلمين وكفرت به خمس ملة يعنې المشركين واليهود والنصارى والصابئين والمجوس فنزل ومن كفر فان الله غني عن العالمين.

درويش وايي: چي پر دې تقدير هم له کفر څخه حقيقت کفر مراد دی.

يوه سه: چي ابن جرير رحمة الله عليه له عکرمه رضي الله عنه څخه روايت کړی دی چي دا آيت چي نازل سو "ومن يبتغ غير الاسلام ديناً" تر اخيره د آيت نو يهوديانو وويل "فنحن مسلمون" نو عليه الصلوة والسلام ورته وويل ان الله فرض علي المسلمين حج البيت" نو دوی وويل "لم يكتب علينا وابوان يحجون فنزل "ومن كفر" الآية كذا في روح المعاني.

درويش وايي: چي پر دې تقدير هم له کفر څخه حقيقت کفر مراد دی.

فائده: پر هر تقدير د آيت د خوارجو دليل نه دی چي مرتکب د ګناه کبيرې کافر دی کما لا يخفى.

فائده: کلمه د "من" يا شرطيه ده كما هو الظاهر او يا موصوله ده، پر دواړو

تقديرو يې وروسته تر فاء يې له رابط څخه بين الشرط والجزاء، او يا د "من" موصوله او د خبر تر منځ يې اکتفاء وکړه په اقامت سره د اسم ظاهر مقام المضمر اذالاصل ان يقول فان الله غني عنهم، لکن قال الله تعالى فان الله غني عن العالمين فافهم هداک الله لفهم دقائق القرآن الکريم.

درويش وايي: چي په حديث نبوي صحيح کي راغلي دي ﴿افضل الاعمال ايمان بالله ورسوله، ثم جهاد في سبيله، ثم حج مبرور﴾ علماء وايي چي مغفرت د ذنوبو او د خول د جنت پر دې بناء دی چي حج يې مبرور وي، د مبرور معنا څوک په مقبول سره کوي.

درويش وايي: چي د مقبوليت د حج په نېز د خدای ﷻ چونکه مخفي امر دی نو ظاهره علامه يې داده چي په سړي کي چي بعض افعال سيئه وي او وروسته تر حج هغه ټوله اعمال سيئه ترک کړي نو حج مبرور دی، او بعض علماء وايي چي حج چي مبرور گرځي هغه وخت چي اعمال د بر ورسره ملگري وي يعني الاحسان للناس واطعام الطعام وافشاء السلام، او بل دا چي د حج په دوران کي به رفث يعنې پوچي خبري او فسق او معاصي نه وي او جدال د انړ يوالانو سره به هم نه وي کما ورد في القرآن العزيز في موضع آخر.

فائده: حاجي که له حجه راغلی او افعال سيئه يې تر مخه لا زيات سوي وه نو هغه حقيقةً حاجي نه دی کما قال السعدي الشيرازي رحمة الله عليه.

از من بگوی حاجی مردم گزاری را که او پوستین خلق بازار میدارد
حاجی تو نیستی شتر است ازبرای آنکه بیچاره خار میخورد وبار میبرد

﴿قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَٱللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ﴾ ۹۸

ووايه اې محمد ﷺ اې اهل کتابو يعنې اليهود والنصارى، ولي تاسي کفر کوی په دلائلو سره د خدای ﷻ چي هم سمعي دلائل دي او هم عقلي

يعنې هغه دلائل چي دال دي پر صدق د محمد ﷺ په دعوه کي د نبوت عموماً خصوصاً په دعوی کي د وجوب د حج.

درویش وايي: چي مورږ خصوصاً في دعوى الحج ذكر كړی لیرتبط الآية بماقبله، او تخصیص د اهل کتابو چي په ذکر سره وکړی لان كفرهم مع علمهم بالكتاب اقبح كما لايخفى ع

چو کفر از کعبه بر خیزد کجا ماند مسلمانی

او خدای ﷻ شاهد دی پر هغه شي چي تاسي يې عمل کوی چي کفر او انکار دی له نبوت څخه د علیه الصلوة والسلام او تحريف دی د تورات په نعوت کي د علیه الصلوة والسلام چي په تورات کي ذکر سوي دي، وغير ذالک كآية الرجم نو جمله د "والله شیهد آه" جمله حالیه ده، نو حاصل د آيت دادی چي عالم ته خدای ﷻ به جزاء د کفر درکړي او پتول د حق تاسي ته فائده نه کوي بلکې ضرر دی په اخيرت کي، په حدیث نبوي صحيح کي راغلي دي للجاهل ويل وللعالم سبعين ويلاً.

قُلْ يَاَهْلَ الْكِتٰبِ لِمَ تَصُدُّوْنَ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ تَبْغُوْنَهَا عِوَجًا

ووايه ته اې محمد ﷺ اې اهل کتابو ويلي تاسو منع کوئ له لاري څخه د خدای ﷻ يعنې دين الاسلام چي خدای ﷻ ته رسونکې لار ده هغه څوک چي اراده د ایمان لري، نو "من آمن" منصوب دی مفعول د "تصدون" دی يعنې تصدون عن الايمان بمحمد ﷺ والقرآن، هغه څوک چي اراده د ایمان لري يعنې له تاسي څخه.

فائده: خطاب او استفهام خدای ﷻ مکرر کړي لپاره د تقريع او سرزنش د دوی، او نفي د عذر د دوی او بل يې تنبيه پر دې وکړه چي دا فعل ددوی او مخکنی فعل ددوی غایت قبیح کار دی او سبب د عذاب الهي دی دوی لره.

پوه سه: چي ضمير د "تبغونها" راجع و "سبيل" ته چي مذکر او مؤنث

دواړه مستعملېږي په عربي ژبه کې، وقد استعمل في القرآن مذکراً ومؤنثاً في موضعين، او عوجاً مصدر دی په معنا د مفعول ای معوجةً او جمله د تبغونها حال ده له فاعل څخه د "تصدون"

پوه سه: چي يهودانو هغه کسانو ته چي اراده به يې د ايمان درلوده پر قرآن او پر عليه الصلوة والسلام حق پټاوه او واقعي نعوت د عليه الصلوة والسلام چي په تورات کي وه هغه به يې ځندي پټ کړه او د خپلو لاسو تحريف شده نعوت به يې ورته بيانوله، او دا به يې هم ورته ويل چي دين د موسی عليه السلام ابدي دی نه نسخ کېږي، نو پر دې به يې دا تفريع کړه چي دين د اسلام يوه کړه او له حق څخه لېري لاره ده،

درويش وايي: چي دا کار د دوی ملايانو پر مخ بېوی حفظاً لرياستهم على عوامهم وتحصيل الاموال منهم، او په اسلام کي هم بعض جاه طلب او دنيا طلبه جاهلان ملايان ورته کارونه کوي کما هو معلوم بالتجربة في باکستان وافغانستان، وقد صدق رسول الله ﷺ في بيان علماء السوء من اخير الزمان "منهم يخرج الفتنة وفيهم تعود"

وَّأَنتُمْ شُهَدَآءُ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٩﴾

او حال دادی چي تاسي شاهدان ياست پر اعمالو خپل يعني عالمان ياست چي خلاف الحق او باطل دی او شاهدان يعني عالمان ياست پر نعوتو د نبي اخير الزمان چي په تورات کي موجود دي او نه خدای جل جلاله غافله دی له اعمالو څخه ستاسي، نو کلمه د "ما" مصدريه ده، او يا د هغه شي چي تاسي عمل کوي من الکفر وکتمان الحق، نو کلمه د "ما" موصوله ده والعائد محذوف ای تعملونه.

پوه سه: چي بغوي رحمة الله عليه په قول د مظهري رحمة الله عليه وايي چي يوه ورځ شماس بن قيس يهودي چي د يهوديانو يو سپين ږيری سړی و او ډېر سر

سخته کافر یهودي و او پر مسلمانانو به یې ډېر سخت طعن او عیب وایه، او ده ولیدل چې د اوس او د خزرج د قبیلې خلګ چې د مدینې د انصارو دوې قبیلې وې، د جاهلیت په وخت کې ددې دوو قبیلو تر منځ ډېر سخت جنګونه سوي وه او په هر وار جنګ کې به قبیله اوس پر خزرج غالب و، نو دغه قدیمي دښمني چې څه وخت علیه الصلوة والسلام مدینې منورې ته هجرت وکړی او دا دوه قومه مشرف بالاسلام سوه، نو په برکت د اسلام هغه د کلو کلو بدي او مړي یې له زړو څخه یکلخته ووتل نو لکه ورونه داسي وګرځېدل، وقد حکی الله في القرآن کما سیئاتي ان شاء الله تعالی، نو شماس بن قیس یهودي د خپل ځانه سره وویل چې موږ او دوی چې هرکله دوی سره په اتفاق وي په مدینه کي نه سره چلېږو، نو شماس بن قیس وغوښتله چې څرنګه به هغه مړ اور بیرته ددوی تر منځ بل کړي، نو یو ځوان یهودي چې د شماس سره ورسره و هغه ته یې وویل چې ته ورسه او ددوی په منځ کي کښېنه او د بعاث د جنګ "چې په جاهلیت کي ددوی تر منځ سوی و او ډېر سخت جنګ و او هر یوه قوم په هغه بل پوري غزلي او شعرونه جوړ کړي وه" یو څو شعرونه ووایه، نو هغه ځوان چې یو څو شعرونه د هغه جنګ وویل یو وار ددې دوو قومونو تر منځ اختلاف او تنازع پیدا سوه، او دوه خلګ یو د یوې قبیلې څخه او بل د بلي څخه پر ګونډو سوه یو اوس بن قطبي و چې د اوس د قبیلې و او بل جبار بن صخر و چې د خزرج د قبیلې و او تنازع یې سره شروع کړه، او یوه وبل ته وویل چې که دي خوښه وي پخوانی جنګ به بیرته له سره څخه سره نوی کړو، او د دواړو قبیلو خلګ سره را وغورځېدل او سره ناري یې کړې، او هرې قبیلې پر خپلو خلګو بږغ وکړی السلاح السلاح یعنې را واخلی اسلحه د جنګ یعنې توري وغیره او سره وه یې ویل چې ځای د جنګ زموږ او ستاسي ظاهرة ده چې د یو دښت نوم دی، نو ټوله افراد د اوس او خزج

ظاهره ته سره ورغله سلاحوي ورسره وې، نو د جاهلیت د وخت خبري او شعرونه یې سره شروع کړه، په دې ترځ کي و علیه الصلوة والسلام ته چا خبر ددې موضوع ورکړی، نو علیه الصلوة والسلام سره د مهاجرینو ځانونه ظاهره ته ورسول، نو پر اوس او خزرج یې دغ وکړی یا معشر المسلمین ابدعوی الجاهلیة وانا بین اظهرکم "بعد" آیا نعرې د جاهلیت سره وهئ او حال دادی چي زه هنوز ستاسي په منځ کي یم، وقال اذکرکم الله الاسلام زه تاسي ته درپیادوم خدای جل جلاله په سبب د اسلام او خدای جل جلاله قطع کړې په اسلام سره ستاسي د جاهلیت کارنامې "والف بینکم" او اسلام الفت پیدا کړی ستاسي تر منځ، آیا تاسي رجوع کوئ الی ماکنتم علیه کفاراً "الله الله" دا تحذیر دی یعنې له خدایه وبېرېږئ او د خدایه وبېرېږئ، نو په برکت د علیه الصلوة والسلام اوس او خزرج په دې پوه سوه چي زموږ دا تنازع د شیطان انسي او جني له خوا څخه پېښه سوه او زموږ د دښمن له خوا یعنې یهودیانو چي په سر کي یې شماس بن قیس دی یوه دسیسه وه، نو دواړو ډلو سلاح وغورځوله او په ژړا سوه او یو د بل په غاړه کي یې لاسونه واچول او یو بل یې مچوله، ثم انصرفوا مع رسول الله ﷺ سامعین لکلام رسول الله ﷺ مطیعین منقادین لامره ﷺ فانزل الله تعالی في اوس وجبار ومن كان معهما كمامر هذه الآية.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ

یعني الاوس والخزرج من الانصار

إِن تُطِيعُواْ فَرِيقًا مِّنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْكِتَٰبَ

یعني شماس بن قیس الیهودي او اصحاب دده

يَرُدُّوكُم بَعْدَ إِيمَٰنِكُمْ

ای بالله ونبیه والقرآن

كَٰفِرِينَ ﴿١٠٠﴾

اى الى اعمال الكفار من الحرب فيما بينكم.

پوه سه: جابر بن عبد الله رضي الله عنه وايي چي ما نه ده ليدلې يوه بد ترينه ورځ په اوله كي او ښه ورځ په اخيره كي تر دغي ورځي د نزاع د اوس او خزرج، په اوله كي او په اخير كي ورور ګلوي.

پوه سه: چي په باره كي د شماس بن قيس واصحابه هغه آيت نازل سوى دى ﴿قل ياآهل الكتاب لم تصدون عن سبيل الله ۝﴾ او د مسلمانانو سره خداى جل جلاله پخپله مخاطبه وكړه بقوله ﴿ياآيها الذين آمنوا ان تطيعوا ۝﴾ لپاره د اجلال د مؤمنانو او تنبيه يې پر دې وكړه چي مؤمنان حقداره ددې دي چي خداى جل جلاله پخپله خبري ورسره وكړي، او د اهل كتابو په باره كي يې عليه الصلوة والسلام ته وويل ته ورته ووايه دوى ته بقوله ﴿قل ياآهل الكتاب لم تصدون ۝﴾ ابعاداً لهم عن عز الحضور الآلهي والكلام معهم مشافهة.

درويش وايي: چي دا و شان نزول د فوق التلاوة آيت على وجه التمام والكمال ومن الله التوفيق.

وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ ط

او څرنګه به تاسي كافران كېږئ او حال دادى چي پر تاسي تلاوت كړه كېږي له آياتو څخه د خداى جل جلاله يعنې آياتونه د قرآن عظيم الشان پر ژبه د عليه الصلوة والسلام تر وتازه او په تاسي كي رسول عليه السلام موجود دى چي تاسي ته امر بالمعروف او نهي عن المنكر كوي او ستاسي يو شك او شبهه هم در حل كوي، والحاصل چي اسباب د ايمان راوړلو ټوله جمع دي او موانع د كفر هم سره غونډ دي.

پوه سه: چي جمله د "كيف تكفرون آه" عطف ده پر "يردوكم" باندي او استفهام لپاره د تعجب او انكار دى.

فائده: په دې آيت کې خدای ﷻ خپل دوه نعمته پر مسلمانانو د عصر نبوي ﷺ چې کتاب الله يعنې قرآن عزيز دی چې په شان کې د هغه بعض عارفان ونسب الى الامام الاعظم رحمة الله عليه وايي

جميع العلم في القرآن ولكن تقاصرت عنه افهام الرجال

او بل نبي ﷺ دی، اما نبي الله فقد قضى نحبه ووصل الى الرفيق الاعلى، او هرچه کتاب الله دی هغه خدای ﷻ باقي پرېښو د ټوله امت لپاره الى يوم القيامة، رحمةً منه تعالى وفضلاً والقرآن الكريم حبل الله المتين من تمسک به لايضل ولايشقى او وروسته تر عليه الصلوة والسلام نائبان دده موجود دي من خلفائه الراشدين رضي الله عنهم ثم وثم الى قيام القيامة من التابعين وتبعهم رحمهم الله والائمة المجتهدين والعلماء الراسخين والائمة للحديث رح، له زيد بن ارقم رضي الله عنه څخه روايت دی چې يوه ورځ زموږ په منځ کې عليه الصلوة والسلام د خطاب لپاره ودرېدی، نو د خدای ﷻ حمد او ثناء يې وويل، وروسته يې وويل اما بعد يا ايها الناس چې زه نه يم مګر بشر او قريبه ده چې ماته به راسي رسول د خدای ﷻ يعنې عزرائيل عليه السلام او ماته به دعوت راکړي يعنې د وفات، او زه به يې قبول کړم يعنې وفات به سم، او زه وتاسي ته پرېږدم دوه معزز شيان، اول کتاب الله دی يعنې القرآن العزيز فيه الهدى والنور، نو تاسي اخسته وکړئ په کتاب الله سره يعنې عمل کوئ بما في القرآن او محکم يې ونسئ، نو راوي وايي چې عليه الصلوة والسلام امت ډېر باعث کړی پر قرآن عزيز او خلګو ته يې رغبت د اخذ په کتا ب الله سره ورکړی، او وه يې ويل "واهل بيتي يعنې السادات الكرام" او وه يې ويل "اذكركم الله في اهل بيتي" او مکرر يې وويل "اذكركم الله في اهل بيتي" او په بل روايت کې دي کتاب الله هو حبل الله لمن اتبعه كان على الهدى ومن تركه كان

على الضلالة رواه مسلم، وفي رواية الترمذي اني تارك فيكم ما ان تمسكتم به لن تضلوا بعدي احدهما اعظم من الآخر كتاب الله حبل ممدود من السماء الى الارض وعترتي اهل بيتي يعني اولاد فاطمة الزهراء رضي الله عنها وهم السادات الكرام الى يوم القيامة ولن يتفرقا حتى يردا على الحوض فانظروا كيف تخلفوني فيها.

فائده: یو سید اعلی نسب که په یوه ګناه کبیره مبتلا و، نو مسلمانانو له پکار ده چې هغه سید ته دې په سبب د نسب عالي په ښه سترګه ګوري او پېغور د نسب دې نه ورکوي یعنې چې ورته ووایي چې ته خو لا سید هم یې فلانی ګناه کوې او عمل دې بد ایسوي وفيه مراعات لشرافة النسب ومراعات اوامر الله ونواهيه فتدبر.

وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللّٰهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٠١﴾

پوه سه: چې "اعتصام" لاسونه ټینګول دي په یو شي سره چې له هلاکت څخه ځان خلاص کړي، نو معنا د آیت داده که څوک لاسونه ټینګ کړي په خدای جل جلاله سره یعنې په دین اسلامي سره او همېشه وخدای جل جلاله ته متوجه وي، نو هغه ته هدایت ورکړه سو د خدای جل جلاله وسمي لاري ته چې لا یضل سالکه ابداً.

يٰٓأَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقٰتِهٖ

اې هغه کسانو چې ایمان یې راوړی دی وبېرېږئ له خدایه په کاملې بېرې سره.

درویش وایي: چې مظهري رحمة الله علیه په نقل د بغوي رحمة الله علیه چې ماخذ د تفسیر مظهري دی، وایي چې په منځ کې د اوس او د خزرج له انصارو څخه په جاهلیت کې عداوت او قتال و کمامر تفصیله، فلما هاجر څه وخت چې هجرت وکړی نبي صلی الله علیه وسلم ومدینې منورې ته او دې دوو ډلو ایمان راوړی نو هغه قدیمي اختلافات او دښمني یې ختم سوه په برکت د ایمان او

اسلام، او د نبي الطَّيِّلا وروسته يوه ورځ دوه کسه وه چي يو ثعلبه بن غنم نومېدی د اوس د قبيلې او بل اسعد بن زاره نومېدی چي د خزرج د قبیلې و يو پر بل يې فخر سره شروع کړی، اوس وويل چي زموږ په قبيله کي خزيمة بن ثابت دی ذو الشهادتين، او حنظله غسيل الملائكة وعاصم بن ثابت حمي الدبر ومنا سعد بن معاذ اهتز عرش الرحمن لموته ورضى الله بحكمه في بني قريظة، او خزرجي وويل چي زموږ په قبيلې کي خو څلور کسان حافظان د قرآن سته، ابي بن کعب او معاذ بن جبل او زيد بن ثابت و ابو زيد رضي الله عنهم، او په موږ کي سعد بن عباده خطيب الانصار ورئيسهم، او خبري يو له بل سره ډېري سوې، نو دواړه قومه سره په غضب سوه او اشعار د جاهليت يې شروع کړه، نو د اوس او خزرج د قبيلې نفر سره د سلاح راغله، نو عليه الصلوة والسلام ورغلی او دوئ يې سره ساکت کړه، وانزل الله تعالى هذه الآية ﴿يا ايها الذين آمنوا اتقوا الله الآية﴾

درویش وايي: چي هيڅ مفسر بېله مظهري داسي شان نزول نه دی بيان کړی صرف ټولو مفسرينو رح دا واقعه يعنې اماده باش ده اوس او خزرج وجنگ ته د شماس بن قيس يهودي په واقعه کي بيان کړې ده چي پوره تفسير يې تېر سو، او په هيڅ حديث کي دوه واره اماده باش د اوس او خزرج وجنگ ته نه دی راغلی، او بله خبره داده چي ددې واقعې او ددې آيت ﴿يا ايها الذين آمنوا اتقوا الله الآية﴾ څه ربط سته والله اعلم بمراد عباده يعني المظهري رحمة الله عليه.

تنبيه: درویش وايي د اوس او د خزرج په خپلو قبيلوي کسانو خو فخر پر ځای و يعنې په هره قبيله کي خو نوموړي کسان موجود وه او په دې تفاخر کي کوم حرج نسته، لکن دا خبره د مظهري چي دا تفاخر مفضي وجنگ ته د قبيلو وگرځېدی حتی چي عليه الصلوة والسلام دوی ساکت کړه غلط او بې ځايه ده، او بل په داسي خبرو کي چي اوس او خزرج په معمولي خبرو يو

پر بل سلاح د جنګ را اخستل اهانت دی ددې دوو قبیلو د مسلمانانو هغه خو ډېر راسخ الایمان مسلمانان وه، البته شماس بن قیس په یوه غټه حیله سره کمامر دوی په جنګ سره واچول کمامر تفصیله.

فائده: درویش وایي آیت فوق الذکر د مفسرینو معرکة الآراء ګرځېدلی دی ولله در صاحب روح البیان، هغه په مختصره توګه ددې آیت داسې تفسیر کړی دی "ای حق تقواه ومایجب منها وهو استفراغ الوسع في القیام بالواجب والاجتناب عن المحارم" او ددې آیت ترجمه یې په دې آیت کړې ده "فاتقوا الله ما استطعتم یرید بالغوا في التقوی حتی لاتترکوا من المستطاع منها شیئاً" او قاضي ناصر الدین البیضاوي رحمة الله علیه یې هم ورته تفسیر کړی دی وهو استفراغ الوسع في القیام بالمواجب والاجتناب عن المحارم کقوله تعالی فاتقوا الله ما استطعتم، او بیضاوي رحمة الله علیه له ابن مسعود رضي الله عنه څخه داسې روایت هم کړی دی هو ان یطاع فلا یعصی ویشکر فلا یکفر ویذکر فلا ینسی.

درویش وایي: چې داسې تقوی له قدرت څخه د بندګانو خارج نه ده بلکې ددې رجع هم مخنې تفسیر ته کېږي یعنې استفراغ الوسع آه، او قاضي داسې تفسیر کړی دی چې حق تقوی داده چې سړی طاعت د خدای جل جلاله کوي او هغه طاعت ته دې التفات نه کوي یعنې په زړه کې دې هم دا نه راګرځوي چې ما خو دونده طاعت کړی دی بلکې شکر دې د خدای جل جلاله وایي چې ما عاجزه ته یې دونده قدرت راکړی چې فلانی طاعت الهي مې پر ځای کړی او توقع د ثواب دې هم نه کوي په ورځ د قیامت لان العبد في الطاعة کالاجیر الذي اخذ اجرته قبل العمل فلا یتوقع له بعد العمل الاجرة بل ان اعطاه الموجر بمشیته ینبغي ان یعد احسانه، روح المعاني ددې آیت په تفسیر کې وایي ای حق تقواه، ورواه خبر واحد عن ابن مسعود رضي الله عنه موقوفاً ومرفوعاً چې حق تقوی داده چې سړی به د خدای جل جلاله اطاعت کوي او د

خدای ﷻ ذکر به کوي هېروي به يې نه او شکر د خدای به وايي د خدای ﷻ د نعمت کفران به نه کوي، او ډېرو کسانو د نسخ دعوه کړې ده وروی ذالک عن ابن مسعود ﷺ، او روايت کړی دی ابن ابي حاتم له سعد بن جبير ﷺ څخه چي څه وخت چي دا آيت نازل سو يعنې واتقوا الله حق تقاته" نو پر اصحاب کرامو ﷺ په عمل ډېر سخت سو نو دوی به دومره زياته قيامه د شپې په تهجد کي کوله چي پښې به يې وپړسېدلې او له ډېرو سجدو څخه يې تنديان وچاودل، فانزل الله تخفيفاً على المسلمين "فاتقوا الله ما استطعتم فنسخت الآية الاولى يعني فاتقوا الله حق تقاته" او داسي روايت له انس ﷺ او قتاده رحمة الله عليه او يو روايت له ابن عباس ﷺ څخه هم سوی دی، او ابن جرير رحمة الله عليه په بعض رواياتو کي له ابن عباس ﷺ څخه داسي روايت هم کړی دی چي دا آيت منسوخ دی لکن د "حق تقاته" دا معنا ده "ان يجاهدوا في سبيل الله حق جهاده يعنې لاعلاء کلمة الله لا للغنيمة ولا لاظهار شجاعته" او د چا د ملامتيا څخه دي د حق د بيانولو څخه نه شرمېږي او شاهدي دي اداء کوي پر ځان يعنې که چا دعوه د پور پر وکړه اقرار به کوي، او پر پلار او مور چي څوک دعوی د پور وکړي او دی په خبر وي شاهدي به پر اداء کوي يعنې په دې عقوق د مور او پلار نه لازمېږي، او روح المعاني دا زياته کړې ده چي هغه څوک چي آيت منسوخ په آيت سره د "فاتقوا الله ما استطعتم" بولي هغه وايي چي مراد له "حق تقاته" څخه دادی چي داسي بېره له خدای ﷻ څخه به کوي چي د خدای ﷻ د جلال او عظمت سره لائق وي وذالک غير ممکن لقوله تعالى "وما قدروا الله حق قدره" او هغه څوک چي منسوخ يې نه بولي هغه وايي چي حق ما خوذ دی د حق الشی په معنی "ثبت ووجب" نو دوی وايي چي "فاتقوا الله ما استطعتم" بيان دی ددې قول د خدای ﷻ "فاتقوا الله حق تقاته" لکه د صاحب د روح البيان او قاضي بيضاوي چي دغه رايه ده، او د درويش هم دغه رايه ده.

درویش وايي: چي داوه پښتو ژباړه د عبارت د روح المعاني مع توضيح وزيادة من هذا العاصي.

فائده: اصل د "تقاة" وقية" و واو مضمومه يې په تاء سره واړاوه لکه "تخمة" چي اصل يې "وخمة" اويا يې په الف سره واړول لانفتاحها بعد حرف صحيح ساكن كما هو القانون الصرفي.

پوه سه: چي مظهري رحمة الله عليه په خپل تفسير کي ددې آيت تصوفي ترجمه کړې ده فارجع اليه، او مظهري ددې آيت يعني "فاتقوا الله حق تقاته" د نسخ دعوى کوي لکه مقاتل رحمة الله عليه چي وايي ليس في سورة آل عمران من المنسوخ الا هذه الآية، او مظهري رحمة الله عليه وايي ليس المراد منه ان حق التقوى منسوخ وجوبه" او پر دې يې دلائل ويلي دي فارجع الى تفسير المظهري رحمة الله عليه.

درویش وايي: چي دا و بيان د هغه عبارت چي عاصي ووايه چي تفسير ددې آيت معركة الآراء دی، او درویش خپله ناقصه رايه هم وتاسي ته ښکاره کړه والله اعلم بمراده في كتابه العزيز.

وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ ۝١٠٢

او تاسي مه مرئ مگر په داسي حال کي چي تاسي مسلمانان ياست.

پوه سه: چي مراد له اسلام څخه اسلام کامل دی يعني په هغه اسلام کي انقياد او فرمان برداري د خدای جل جلاله ده، او اوامر او د منهياتو موجود وي، او هغه هم ټوله په اخلاص وي ريا نه وي پکښې او تفويض د امورو ټوله وخدای جل جلاله ته وي او رضا په قضاء الهي هم ورسره ملگرې وي.

درویش وايي: چي دا استثناء مفرغ ده يعني "لاتموتوا على حال من الاحوال الا حال الاسلام" ظاهراً خو دا نهي له موت څخه دی او چونکه موت خو اختياري شی نه دی، نو مراد نهي دي له قيد څخه يعني پر غير د اسلام، والمراد هميشه اوسئ پر دين د اسلام تر وخته پوري د مرگ.

قاعده: نهي د مقید په وصف یا په حال سره درې قسمه ده، ګاهي نهي متوجه وفعل ته وي فقط نحو لاتزن في ارض الله، او ګاهي متوجه وقید ته وي فقط کما في هذه الآیة، او ګاهي متوجه وقید او مقید دواړو ته وي یعنې "لاتفعل المجموع، نحو لاتاکل السمک وتشرب اللبن، او ګاهي متوجه وهر یوه ته د قید او مقید وي نحو "لاتزن حلیلة جارک"

ښهانه فائده: په پخوا زمانه کي به ملا یانو په دغه مقوله کي "لاتاکل السمک آه" د لبن ترجمه به یې په شیدو کوله زما هم یو وخت داغه عقیده وه په سبب د شهرت ددې چي لبن شیدو ته وایي حتی د پخواني حج په یو موضوع زما ملګري له خېمې څخه دباندي تللي وه د شکرې د پسه په ذبح کولو پسي، او زه په خېمه کي وم یوه عرب ناري وهلې لبن لبن زما د پخوانۍ عقیدې په سبب زما دا خیال سو چي شیدې خرڅوي، نو نصف ریال مي هغه سړي ته ورکړی سړي ډېر لبن راکړی اول زه حیران سوم چي څونده ډېر لبن یې درکړی، نو لبن ما په دې نیت رانیولې چي ملګري راځي ته به شیر چایي ورپخې کړې، خیر خو ایشتوپ مي ولګوی او لبن مي وچای جوشي ته واچولې او چای مي هم ورواچولې، بوره مي هم ورواچوله، لبن جوش سوې انډیوالان هم راورسېدل، دوی راته وویل چي مولوي صاحب څه چای جوشه دي باندي کړې ده ما ورته وویل چي شیر چای مي درپخې کړي دي، کوپونه مو راواخستل د هر یوه کوپ ته مو شیر چای ور توی کړې، یوه انډیوال چي غړپ ځندي وکړی هغه وویل چي مولوي صاحب دا خو تا وشلومبو ته چای او بوره ور اچولي دي، ما ورته وویل چي ته څه وایي ما خو لبن یعنې شیدې زما په عقیده رانیولي او شیرچای مي ځندي پخې کړې هغه راته وویل چي ته یې خوند وګوره، ما چي یې خوند وکتی، نو رشتیا وشلومبو ته مي چای ور اچولي وې، نو له یو عرب څخه مي پوښتنه وکړه چي په عربي کي لبن څه شي ته وایي،

هغه راته وویل پخپله ژبه چي شلومبو ته وايي، ما ورته وویل چي شیدو ته په عربي څه وايي؟ هغه راته وویل چي په عربي کي شیدو ته حلیب وايي، وروسته زه ددې مقولې په سره هم وپوهېدم، ولي چي د ماهي غوښي ډېري ګرمي دي او شلومبې ډېري خونکي دي، نو که یو څو ورځي سړی مداومت پر وکړي حکماء وايي چي هغه سړی پس کېږي، او پاته شیدې او د ماهي غوښي خوړل ضرر نه لري، ولي چي دواړه ګرم دي، په اوسني زمانه کي د مکې مکرمې په ښار کي او په نورو عربي ښارونو کي بعض د مسالې لوتې خرڅېږي او پر لیکلي وي لبن طازج یعنې تازه شلومبې، او که سړي شیدې رانیولې دکاندار ته به وايي اعط حلیباً.

درویش وایي: چي دا قصه په مناسبت د هغې مقولې وکړه سوه لاتاکل السمک وشرب اللبن" او غالباً دا قصه به له نفع څخه خالي هم نه وي، ولي ډېر ناخبره خلګ یا طالبان دا عقیده لري چي لبن شیدو ته وايي، ولنرجع الی تفسیر القرآن الکریم.

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللهِ جَمِيعًا

او تاسي لاسونه ونسئ په رسۍ پوري د خدای ﷻ ټینګ.

پوه سه: چي "حبل" ورسۍ (مراندي) ته وايي، مراد دلته په قرآن مجید کي یا دین د اسلام دی بدلیل قوله تعالی ﴿ومن یؤمن بالله فقد استمسک بالعروة الوثقی لاانفصام لها ﴾ او یا قرآن مبارک دی کما قال رسول الله ﷺ ﴿کتاب الله حبل ممدود من السماء الی الارض آه﴾

پوه سه: چي اطلاق د حبل پر دین د اسلام او یا قرآن مجاز مستعار دی، یعنې لکه چي په رسۍ پوري لاس ټینګول سبب د نجات دی له لوړ ځای څخه ومځکي ته دغه رنګه تمسک په دین اسلام پوري او یا په قرآن پوري سبب د خلاصون دی په ورځ د وقوع في النار کي، او "اعتصام" استعاره ترشیحیه ده کما في علم البیان.

پوه سه: چي "جميعاً" يا حال دی له فاعل څخه د "اعتصموا" نو معنا يې داده حال كونكم مجتمعين في الاعتصام، والمعنى خذوا في تفسير القرآن الكريم وتاويله ما اجتمع عليه الامة المرحومة، او مه ځئ هغه مختلفو كږ وږيچ لاروته چي اصحابو د مذاهبو زائغه وو مختاره كړي دي، په مسلم شريف كي په روايت د ابو هريره رضي الله عنه له رسول الله ﷺ څخه نقل كوي چي خدای جل جلاله راضي كېږي په دې سره چي تاسي به عبادت د خدای جل جلاله كوئ او شرک به نه كوئ د خدای سره د هيڅ شي، او تاسي به لاسونه ټينګوئ په رسۍ پوري د خدای جل جلاله ټولــه، او تاسي بـه خير خـواهي كـوئ يعنې فرمانبرداري به كوئ د هغه چا چي خدای جل جلاله والي ګرځولی وي ستاسي يعنې د امير المؤمنين، يعني اذا كان عدلاً ولايامركم بالمعصية لاكامرائنا اليوم، ولي چي ددوی امريت د توپک په زور دی بلكې په كومک د كفارو دی، او په غضب كېږي په قيل وقال سره يعنې بې ځايه او بې فائدې په اختلاف سره او په اضاعة المال سره يعنې په ناجائزه كارو كي يې صرفوي، وكثرة السوال او په ډېر سوال سره يعنې چي ضرورت نه ورته لري، او عاجزه له كار او كسب څخه نه وي بيا هم فقر كوي، له ابن عمر رضي الله عنه څخه روايت دی چي عليه الصلوة والسلام وويل "ان الله لايجمع امتي على الضلالة ويدالله على الجماعة ومن شذ شذ في النار" رواه الترمذي.

او كه حال سي له مفعول څخه، نو يې معنا داده "اعتصموا بجميع كتب الله ولاتقولوا نومن ببعض الكتب ونكفر ببعض" ولي چي بعض تارونه د رسۍ دونده قوت نه لري لكه ټوله تارونه د رسۍ.

وَلَا تَفَرَّقُوا ص

پوه سه: چي دا جمله په تقدير ددې چي جميعاً حال سي له فاعل څخه د "اعتصموا" تاكيد دی د "جميعاً" او كه "جميعاً" حال سي له مفعول څخه د "اعتصموا" چي حبل الله دی نو تاسيس او نوې خبره ده، يعنې "لاتفرقوا

عن الحق كاهل الكتاب" له عبد الله بن عمر رضي الله عنه څخه روايت دی قال قال رسول الله ﷺ ليأتين على امتي" رابه سي زما پر امت باندي "كما اتى على بني اسرائيل" لکه چي راغلي دي هغه حالات پر بني اسرائيلو باندي "حذوا النعل بالنعل" لکه يوه چوټه چي پر بلې چوټي برابره وي "حتى لو كان منهم من آتى امه علانية" حتى که په بني اسرائيلو کي څوک خپلې مور ته ورتلی يعني په جماعو سره "لكان من امتي من يضع ذالک" يعني زما په امت کي به هم داسي سړی پيدا سي چي له مور سره به جماع کوي "وان بني اسرائيل تفرقت على ثنتين وسبعين ملة" او بني اسرائيل پر دوو اويا ملته وېشل سوي وه "وتفرق امتي على ثلث وسبعين ملة" او زما امت به وويشل سي پر درو اويا ملتونو "كلهم في النار الا الناجية" چي ټوله به په دوږخ کي وي مگر نه ناجيه "قالوا من هي يا رسول الله قال ما انا عليه و اصحابي رواه الترمذي" صحابه وو پوښتنه ځندي وکړه چي ناجيه څوک دي؟ عليه الصلوة والسلام ورته وويل چي ناجيه هغه کسان دي چي هغه پر هغه لار روان وي چي زه او زما اصحاب پر روان يو.

پوښتنه: په حديث کي بني اسرائيل دوو اويا فرقې وښوول سوه، او د عليه الصلوة والسلام په امت کي درو اويا فرقې وښوول سوې، نو کومې دي چي سره برابري سوې؟

ځواب: د بني اسرائيلو اختلاف وروسته تر موسی علیه السلام سمدلاسه شروع سو او د عليه الصلوة والسلام د امت اختلاف ډېره زمانه وروسته وروسته شروع سوی دی.

والحاصل: چي صحابه کرام رضي الله عنهم په زمانه کي د حيوت نبوي نه دي سره مختلف سوی ولافي خلافة ابی بکر وعمر وعثمان رضي الله عنهم، اول اختلاف چي امام بالحق باندي راغلی يرغل د اهل مصر و پر عثمان رضي الله عنه باندي چي

عثمان ﷺ پکښې شهید سو، وقصته مبسوطة في موضعها، او اول اختلاف په خلافت کي د حضرت معاویه ﷺ في مقابل علي ﷺ، او اول اختلاف چي په دین کي راغلی له حروریه څخه پیښ سو چي پر علي ﷺ یې بغاوت وکړی وروسته بیا عبدالله بن سبا مذهب د روافضو جوړ کړی، وروسته بیا مذهب د معتزله وو منځ ته راغلی په زمانه کي د تبع تابعینو، او دوی لمن د فلاسفه وو او حکماوو ټینګه کړه وترکوا ظواهر کتاب الله وسنة نبي ﷺ ومسلک السلف الصالحین الکاملین الی هذا الزمان.

درویش وایي: چي دا خو د پخوانۍ زمانې حال و، په اوسنۍ زمانه کي یعنې د سنه (۱۴۰۰) هـ څخه نیولې بیا تر سنه (۱۴۲۷) هـ نور نور فسادات واقع سوي دي والی الله المشتکی.

وَاذْكُرُوا

او په یاد کړئ یعنې اې ډلي د انصارو خصوصاً الاوس والخزرج.

نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ

یعنې احسان د خدای ﷻ چي هغه هدایة الی الاسلام دی، او بل الفت ستاسي د زړونو په منځ کي دی.

إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَآءً

یعنې سره دښمنان واست قبل الاسلام

فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ

نو خدای ﷻ الفت پیدا کړی ستاسي د زړونو تر منځ یعنې په سبب د اسلام.

فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا ج

نو تاسي وګرځېداست په رحمت د خدای ﷻ او په هدایت د خدای ﷻ ورونه، یعنې لکه ورونه په محبت کي یو له بله سره او په دین کي.

پوه سه: چي محمد بن اسحاق وايي چي اوس او خزرج سره ورونه وه لاب وام، نو په منځ كي ددوى عداوت پيدا سو په سبب د يوه مړي، نو دا عداوت ددې دوو قبيلو تر منځ يو سل او شل (١٢٠) كاله روان و چي په سوو خلګ د دواړو قبيلو پكښې مړه سوه، او وروسته تر هجرت نبوي ﷺ ومدينې منورې ته چي دغو دوو قبيلو ايمان راوړى هغه اور د قتل او قتال خداى ﷻ مړ كړى، او ددې دوو قبيلو تر منځ په سبب د اسلام او په بركت د عليه الصلوة والسلام خداى ﷻ ورور ولي پيدا كړه.

پوه سه: چي امام مظهري رحمه الله يوه لويه قصه ايراد كړې حسب عادته فطالع تلك القصة في تفسير المظهري.

وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنقَذَكُم مِّنْهَا كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾

او واست تاسي پر څنډه د كندي د اور نژدې واست چي په كنده كي د اور يعني دوږخ ولوېږي يعنې چي مړه سي پر كفر باندي، نو خداى ﷻ تاسي خلاص كړلاست له وقوع في النار څخه، يعنې په سبب د اسلام.

پوه سه: چي "منها" ضمير يا "حفرة" ته راجع دى او يا نار ته چي مؤنث سماعي دى، او دغسي لكه بيان مذكور خداى ﷻ بيانوي دلائل خپل ددې لپاره چي تاسي هدايت پيدا كړئ، يعنې دوام او ثبات پر هدايت او دين د اسلام وكړئ.

درويش وايي: چي په دې هدايت كي استعاره تمثيليه ده وهي تشبيه الهيئة المنتزعة من مجموع بالهيئة المنتزعة من مجموع آخر بدون المجاز في مفرداتها كما في قولهم للمتردد في امر آتيک تقدم رجلاً وتوخر اخرى وتحقيق تلك الاستعارة في علم البيان.

پوښتنه: عبیدالله تا خو وویل چي زما تفسیر پښتو دی، د خپل قام پښتنو لپاره، نو دا استعارې او په عین حال کي ډېري مشکلي استعارې لکه قبلاً چي تا استعاره تمثیلیه ذکر کړه، آیا دا به ستا د وینا او فعل تضاد نه وي؟

ځواب: ما خو فقط ویلي دي چي زما تفسیر پښتو دی او د پښتنو لپاره او داسي مي نه دي ویلي چي د عوامو پښتنو لپاره دی، اوس هم بعض ځایونه د تفسیر عوام او خواص یعنې طالبان دواړه فائده ځندي اخلي، او بعض مضمونونه یوازي او یوازي طالبان یا بعض ملایان فائده پر اخلي.

وَلْتَكُنْ مِّنْكُمْ أُمَّةٌ يَّدْعُوْنَ إِلَى الْخَيْرِ

او پیدا دي سي په تاسي کي یوه ډله چي دعوت ورکوي یعنې خلګو ته د خیر وکاروته.

یوه سه: چي "خیر" لفظ عام دی عقائدو ته هم شامل دی او اخلاق انسانیه وو او اعمالو ته هم شامل دی چي په هغو کي صلاح د دنیا او آخرت وي.

یوه سه: چي کلمه د "من" لپاره د تبعیض ده ولي چي امر بالمعروف او نهي عن المنکر فرض کفایي دی، لکه د جنازې لمونځ طلب د دعوت الخیر خدای ﷻ د ټولو وکړی ددې لپاره چي که هیڅ څوک دعوت نه کوي نو د ټولو غاړي په بندي دي، لکن په فعل د بعض د ټولو غاړي خلاصېږي کما هو شان الفرض الکفائي کما تقرر في کتب الفروع، او بل په دې سبب هم "من" د تبعیض دی چي هر سړی خو قابل د امر بالمعروف او نهي عن المنکر نه سي کېدای لان من شرط ذالک العلم وکل المؤمنین لیسوا من اهل العلم.

پوه سه: چي بعض محدثین رح وايي چي مراد له خير څخه اتباع القرآن وسنة رسول اللهﷺ ده كما ورد في الحديث النبويﷺ ايضاً.

وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ

المراد به ما عرف في الشرع حسنه من الفرائض والواجبات والسنن والمندوبات وفي راس الكل الايمان بالله ورسوله.

وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ ۚ

يعني نهي كوي خلګ له منكر او بدو كارو څخه يعنې چي شرع شريفي بد بللي دي من المحرمات والمكروهات وفي راس الكل النهي عن الكفر بالله ورسوله.

وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾

او دغه كسان چي بلونكی د خير وي او آمرون بالمعروف وي او ناهون عن المنكر وي فلاح يا بندګان دي.

فائده: جمله اسميه چي مبتداء او خبر يې دواړه معرفه او "هم" ضمير فصل هم ورسره دی لپاره د حصر د فلاح په دغو كسانو كي، يعنې په چا كي چي دغه مذكوره خويونه نه وي هغه خائبين او خاسرين دي، په حديث شريف كي راغلي دي چي روايت يې مسلم كړی دی رسول اللهﷺ فرمايي ﴿من رائ منكم منكراً فليغيره بيده﴾ يعنې كه هغه سړی د سړي زير دست وي نو ودې وهي لكه زوی وغيره، ﴿فان لم يستطع فبلسانه﴾ او كه يې د لاس د وهلو طاقت نه و، يعنې بېګانه و نو دي هغه منكر ته تغيير وركړي په خوله سره يعنې نصيحت دي ورته وكړي ﴿فان لم يستطع فبقلبه﴾ كه يې د خولې د نصيحت طاقت هم نه و يعنې يو حاكم جابر ظالم و نو دي په زړه كي بد ګڼدي وړي، او دا اضعف ايمان دی يعنې كه په زړه كي هم بد

نه ځندي وړه نو په دې سړي کې هغه ضعیف ایمان هم نسته ولې چې دی شریک دی للعاصي في المعصیة.

درویش وایي: چې افسوس دی پر هغه کسانو چې امریکایانو ته په نظر د دوستۍ ګوري.

ترمذي د حذیفة بن یمان رضي الله عنه څخه روایت کړی دی چې نبي علیه السلام وویل ﴿والذي نفسي بیده لتامرون بالمعروف ولتنهون عن المنکر﴾ زما دې قسم وي په هغه خدای جل جلاله چې زما روح د هغه په قبضه قدرت کې دی، تاسې به هر آئینه امر کوئ په معروف سره او نهې به کوئ له منکر څخه، او یا قریب دی چې خدای جل جلاله را استوي پر تاسې باندې له خپل لوري څخه، او بیا به تاسې خواستونه او زارۍ کوئ یعنې په دفع کې د هغه عذاب خدای جل جلاله به مو خواست نه قبلوي، او له ابي بکر صدیق رضي الله عنه څخه روایت دی چې نبي کریم صلی الله علیه وسلم وویل اې خلګو تاسو دا آیت ووایاست ﴿یا ایها الذین آمنوا علیکم انفسکم لا یضرکم من ضل اذا اهتدیتم﴾ واني سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم چې ویل یې چې مسلمانان چې منکر ویني او هغه ته تغیر نه ورکوي، نو قریب دی چې خدای جل جلاله عموم د ټولو خلګو که ښه وي او که بد وي په عذاب سره، رواه ابن ماجه والترمذي، وړی ابو داؤد نحوه.

درویش وایي: چې پښتانه وایي چې ځنګل چې اور واخلي لانده او وچ دواړه پکښې سوځي.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا

او تاسې مه ګرځئ لکه هغه کسان چې سره ډنې ډلې سوه، یعنې تفرقوا کمامر

وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ

او دوی پخپل منځ کې اختلافونه سره شروع کړه وروسته تر دې چې ودوی ته واضحه دلائل راغله چې بیانونکي د حق وه چې باید هغه ټوله پر هغه متفق سوي وایی.

پوه سه: چي يهوديانو ته په توارت کي قطعي آيتونه وه چي نعوت د عليه الصلوة والسلام پکښي صاف صاف موجود وه لکن احبار يعنې ملايانو ددوی هغه نعوت عاليه تبديل کړه لحب رياستهم على العوام واخذ اموالهم في الصدقات وغير ذالک، او داغه رنګه آيت د رجم دوی محض بدل کړی.

فائده: اختلاف ګاهي په اصولو کي د دين وي يعنې العقائد لکه زموږ په اسلامي دين کي اختلاف د اهل هواء يعنې المعتزله والروافض والشيعة وغير ذالک له اهل سنتو څخه، او ګاهي په داسي فروعو کي اختلاف وي چي هغه د سلفؒ مجمع عليها وي، لکه غسل د پښو چي موزې يې نه وي په پښو او مسح پر موزو چي موزې يې په پښو وي يعنې په اوداسه کي چي د څلورو امامانو رحمهم الله مجمع عليه مسئله ده، ليکن شيعه ګان عکس ددې کوي يعنې پر لڅه پښه مسحه کوي او پر خفينو يې نه کوي، نو دوی په وخت کي د سفر دونده فراخه موزې جوړې کړې چي لاس په ننباسي او پر پښه مسح کوي، نو ځکه ضرب المثل دی، چي يو جامه چي پر سړي ډېره فراخه وي نو بل سړی ورته ووايه چي ځونده فراخه جامه دي ده لکه د شيعه موزه.

او يا لکه ترتيب د خلافت د خلفاء اربعهؓ يعنې خليفة بالحق واجماع الصحابةؓ، اول ابو بکر صديقؓ و، او دوهم خليفة المؤمنين بالاجماع عمر فاروقؓ و، او دريم عثمان بن عفانؓ، او څلورم عليؓ، شيعه ګان وايي چي خليفة بالحق اول عليؓ و، او دوی نسبت د غصب د خلافت و خلفاء ثلثه وو ته کوي، دا خبره ددوی له اجماع څخه د صحابه کراموؓ خلاف ده.

فائده: د امت مرحومه د مجتهدينو لکه ائمة اربعه رحمهم الله تعالى په سبب د اجتهاد في فروع الدين من جهة الاستدلال بالادلة الظنية کالاخبار الآحاد والاقسية الظنية، هغه له دې آيت څخه خارج دی له جهته د خطا د بعض مجتهدينو په اجتهاد کي، نو دغه اختلاف بذل الجهد بلا مکابرة ولا تعصب في المذهب معفو، بل هو رحمة وسعة للناس في الاختيار لمسائل على راى اى مجتهد کان، په حديث شريف کي د عمر بن الخطاب په روايت راغلي دي

قال قال رسول اللهﷺ چي ما سوال وکړی له خدایه په باره کي د اختلاف د اصحابو زما وروسته تر ما، نو ماته خدایﷻ وحي وکړې یا محمدﷺ چي ستا اصحاب په نېز زما لکه ستوري د اسمان دي چي بعض یې تر بعضو ډېر روښانه وي او بعض لږ او هر یوه لره نور سته فمن اخذ بشيئ مماهم علیه من اختلافهم فهو عندي علی هدیً رواه الدارقطني في فضائل الصحابةؓ.

پوښتنه: دا حدیث خو پر اختلاف د صحابه ووؓ دلالت کوي، نو د نورو مجتهدینو لکه ائمه اربعهرح د اختلاف څه دلیل سته؟

ځواب: ائمه مجتهدین اول رجوع کوي په مسائل شرعیه وو کي و قرآن مجید ته، نو که یې په قرآن مجید کي بعد بذل المجهود حکم د مسئلې پیدا کړی من نص القرآن واشارته ودلالته او اقتضائه اخذوا به وحکموا به. او که یې حکم په قرآن کي نه کړی پیدا رجعوا الی احادیث رسول الله کریمﷺ بعد تفتیش الاحادیث النبویة حسب الوسع والطاقة، نو که یې په احادیث مبارکه وو کي حکم نه کړی پیدا رجعوا الی اقوال الصحابةؓ فان اصابوا الحق فلهم اجران وان اخطاؤا فلهم اجر واحد فهم معفوعنهم في صورة الخطاء بل یعطیهم الله اجراً.

درویش وایي: چي تفصیل او تحقیق د ماقلنا په کتابو کي د اصول الفقه مطالعه کړئ والله الموفق.

وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾

او دغو کسانو لره چي وروسته تر راتلو د ایاتو بیناتو اختلاف "في الدین" سره کوي لکه چي د هغو بیان او امثال عنقریب مورږ بیان کړه.

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ

هغه ورځ چي سپین به وي بعض مخان او تور به وي بعض مخان

پوه سه: چي بعض مفسرینرح وایي چي تنوین د "وجوه" دواړه ځایه عوض دی له مضاف الیه څخه، یعنې "تبعیض وجوه المؤمنین وتسود وجوه

الکافرین" او یا دواړه ځایه تنوین لپاره د تکثیر دی ای وجوه کثیرة، او بعض مفسران و ابن عباسؓ ته دا خبره او تفسیر منسوبوي چي "تبیض وجوه" اهل السنة "وتسود وجوه" اهل بدعت دي، او ابن عمرؓ ته هم دا تفسیر منسوب سوی دی، لکن د دواړو سند ضعیف دی.

فائده: لفظ د "یوم" منصوب دی په "اذکر" مقدر سره ای اذکروا بها المؤمنون یوم تبیض آه.

فائده: بیاض الوجه کنایه له خوشحالۍ او له سرور څخه ده، او سواد الوجه کنایه ده له خوف څخه، نو ځکه و هغه چاته چي پخپل مقصد کي کامیابه سي خلگ داسي وایي "ابیض وجه فلان" او چي مقصود ته نه ورسېږي وایي اسود وجه فلان، کذا في روح البیان.

فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠٦﴾

پوه سه: چي دمخه تر "اکفرتم" لفظ د "یقال" محذوف دی باتفاق المفسرین، والمعنی هغه کسان چي مخان یې تور وي، نو دوی ته ویل کېږي توبیخاً چي آیا تاسي کفر کاوه وروسته تر ایمان.

درویش وایي: چي اکثر مفسرینرح وایي چي دا مخاطبین اهل التوراة والانجیل دي او کفر ددوی کفر دی په علیه الصلوة والسلام سره وروسته تر ایمان ددوی په هغه علیه الصلوة والسلام دمخه تر مبعث د علیه الصلوة والسلام چي دوی به ویل مشرکانو ته چي ژر دی چي نبي اخیر الزمان به مبعوث سي او موږ به ایمان پر راوړو او د تاسي سره به جنګ کوو، قال الله تعالی ﴿فلما جائهم ماعرفوا کفروا به﴾ او بعض مفسرینرح وایي چي مخاطب هغه کسان دي چي په دمخه آیت کي ذکر سوه، یعني ﴿ولا تکونوا کالذین تفرقوا واختلفوا الخ﴾ وهم اهل الاهواء والبدعات من هذه الامة کالروافض والخوارج والمعتزلة وغیرهم، وکذا اهل الاهواء من الامم السابقة، کذا قال ابو امامة وقتادةرح.

وفي حديث الذي رواه مسلم واحمد والترمذي رح عن ابی هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ بادروا بالاعمال فتناً " تاسي تلوار كوئ په اعمالو كي د خير دمخه تر فتنو، يعنې په اخيره زمانه كي "كقطع الليل المظلم" لكه توتې د تاريكې شپې "يصبح الرجل مؤمناً ويمسي كافراً" يعنې چي د هغو فتنو په زمانه كي به يو سړی سهار كړي مسلمان به وي او ماښام به وگرځي كافر "ويمسي مؤمناً و يصبح كافراً" او پر يو سړي به ماښام راسي په داسي حال كي چي دی به مؤمن وي او سهار به پر راسي په داسي حال كي چي دی به كافر وي "يبيع دينه بعرض من الدنيا قليل" او دوی به خرڅوي خپل دين يعنې الاسلام په يو شي د دنيا چي هغه به لږ وي انتهى الحديث مع الترجمة.

درويش وايي: چي دا اوسنی زمانه يعنې د سنه (١۴١٨) هجري څخه بيا تر وخته د تحرير د تفسير يعنې سنه (١۴٢٧) هم داسي واقعات چي مخبر صادق ﷺ يې پېش گويي كړې ده رونما كېږي كما لايخفى والى الله المشتكى، او كرار كرار به پسي ډېرېږي "ان شاء الله ولعل الله يحدث بعد ذالک امراً" او بعض مفسرين رح وايي چي دا آيت په هغه كسانو كي نازل سوی دی چي له دين څخه مرتد سوي وه، او بعض مفسرين وايي چي دا آيت په شان كي د اهل كتابو نازل سوی دی، والمعنى كفروا برسول الله ﷺ والقرآن بعد ما آمنوا بموسى عليه السلام والتوراة او آمنوا بعيسى عليه السلام.

وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ١٠٧

او هر چه هغه كسان دي چي مخان يې سپين وي نو هغه به په رحمت كي د خدای جل جلاله وي يعنې الجنة والثواب الدائم او دوی به په هغه رحمت او ثواب او جنت كي همېشه وي.

پوه سه: چي مظهري رحمه الله د "ابيضت وجوههم" تفسير فقط په اهل سنت سره كړی دی، فقير وايي چي دا تفسير قاصر دی بلكې "ابيضت وجوههم" مقابل دی د "اسودت وجوههم" نو په هره معنا چي د اول وه ددې آيت تفسير دې په مقابل د هغه وكړه سي، وقد عرفت تفسير الذين اسودت آه" په مختلفو

تفسیرو سره سوی دی، او مظهري رحمه الله هم په هغو کي موافق و، نو باید دلته مظهري یوازي په اهل سنت تفسیر نه وای کړی بلکې پر مقابل د "اسودت وجوههم" یې تفسیر کړی وای کما لایخفی.

فائده: خدای جل جلاله له جنت څخه تعبیر په رحمت سره وکړی، له دې سببه چي مؤمنان پوه کړي په دې سره چي مؤمن که خپل ټوله عمر په طاعت د خدای جل جلاله کي مستغرق تېر کړي، خو بیا به هم وجنت ته په فضل د خدای جل جلاله او په رحمت د خدای جل جلاله ورځي لیس الا.

پوښتنه: په بل حدیث کي داسي راغلي دي "ادخلوا الجنة بما کنتم تعملون" نو په ذکر سوي ایت کي دخول د جنت په عمل پوري مربوط کړی دی او دلته یې وویل چي دخول د جنت صرفاً په رحمت د خدای جل جلاله دی؟

ځواب: په جنت کي منازل او درجې یو تر بله لوړي سته، هغه درجې په عملو پوري اړه لري وذالک معنا قوله تعالی "ادخلوا الجنة بما کنتم تعملون" یعني المنازل التي في الجنة واما اصل دخول الجنة والخلود فیها بفضل الله ورحمته کما قلنا سابقاً ویدل قول ابن مسعود رضي الله عنه تجوزون الصراط" تاسي به تېرېږئ پر پل صراط په عفوه د خدای جل جلاله "وتد خلون الجنة برحمة الله" او تاسي به جنت ته داخلېږئ په رحمت د خدای جل جلاله "وتقسمون المنازل باعمالکم" رواه هناد في باب الزهد وابو نعیم عن عون بن عبدالله کذا في المظهري.

درویش وایي: چي ددې خبري دلیل چي دخول د جنت په صرف رحمت الهي سره دی هغه حدیث نبوي دی کوم چي بخاري او مسلم یې روایت له حضرت عائشه رضي الله عنها څخه کړی دی چي رسول کریم صلی الله علیه وسلم وویل "سددوا وقاربوا وابشروا فانه لایدخل الجنة احداً عمله قالوا ولا انت یا رسول الله، قال ولا انا الا ان یتغمدني الله بمغفرة ورحمة" او احمد رحمه الله هم ددغه حدیث روایت کړی دی، او بخاري و مسلم ددغه حدیث روایت له حضرت ابو هریره رضي الله عنه څخه هم کړی دی.

تِلْكَ آيَٰتُ ٱللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِٱلْحَقِّ ۗ وَمَا ٱللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠٨﴾

دغه مذکوره آیتونه د خدای جل جلاله دي چي په وعد او وعید کي راغلي دي.

پوښته: چي "تلک" مبتداء ده او "آیات" الله" یې خبر دی او "نتلوها" یې خبر بعد الخبر دی.

ځواب: دغه آیتونه د خدای ﷻ دي چي موږ یې تلاوت کوو پر تا باندي اې محمد ﷺ په حقه سره او خدای ﷻ اراده نه لري د ظلم پر عالمیانو باندي.

پوښته: چي مراد له ظلم څخه دادی لکه چي په منځ کي د بندګانو استعمالیږي نو د آیت معنا داده چي خدای ﷻ نه کموي ثواب د مستحق د ډېر ثواب بفضله او نه ډېروي عذاب د هغه چا چي مستحق د لږ عذاب وي بعدله. واما الکفر بالله فهو اعظم الجنایات لانه لا ذنب اعظم منه فیعذب باعظم العذاب لا عذاب فوقه وهو النار المخلدة فیها لیکون جزاءً وفاقاً.

وَلِلّٰهِ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَمَا فِی الْاَرْضِ ؕ وَاِلَی اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُوْرُ ﴿١٠٩﴾

او خدای ﷻ لره دي هغه شیان چي په اسمانو کي دي "من الملائکة التي لا یعلم عددها الا الله والنجوم والی غیر ذالک من عجائب المخلوقات او هغه شیان چي په مځکه کي دي من الحیوانات والنباتات والمعدنیات" یعنې دا ټوله شیان مخلوق او مقدور د خدای ﷻ دي لاشریک له في خلق تلک الامور او وخدای ﷻ ته راجع کیږي ټوله امور یعنې د انسانانو او د شیطانانو او د جنیاتو فیجازي کلاً علی حسب وعده ووعیده، او یا معنا د آیت داده چي که هر څو وسائط په عالم الاسباب ظاهراً پیدا دي لکن انتها د خلق وخدای ﷻ ته ده.

پوښته: چي اسباب ظاهره اسباب دي په حسب د عقول متوسطه وو، واما علة ارباب العقول العالیة المضیئة فالکل بخلق الله.

پوښتنه: د بحارو او دریابو ذکر خدای ﷻ ونه کړی مع ان فیها من عجائب المخلوقات حتی قالوا ان حیطان البحر منها مالایدرکه الطرف ومنها ما لایدرک له طرف؟

ځواب: دریاب چونکه محیط پر مځکه دی نو په "مافي الارض" کي داخل دی ولایعلم جنود ربک الاهو.

كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ

پوه سه: چي اضافت د "خير" وامت ته اضافت دی د صفت وموصوف ته، او مفضل عليه محذوف دی، فالتقدير كنتم امةً خير الامم كلها.

پوه سه: چي ټوله مفسرينرح پر دې خبره متفق دي چي "كان" دلالت كوي پر ثبوت د خبر و اسم ته په زمانه ماضي كي، او پر دې دلالت نه كوي چي عدم سابق لري او يا عدم لاحق لري الا بقرينةٍ خارجيةٍ مثلاً قولنا كان زيد قائماً په سبب د قرينې چي زيد خو ابدي او ازلي نه دی نو ثبوت د قيام وزيد ته هم عدم سابق لري او هم عدم لاحق لري، او په دې آيت كي "وكان الله غفوراً رحيماً" پر دوام دلالت كوي ولي چي صفات د خدای ﷻ قديم ازلي او ابدي دي، نو په دې آيت كي، خو دا معلومه سوه چي امت محمديه ﷺ خير د امتو دي په تېرو زمانو او خيريت ددې امت في الحال والاستقبال له دې آيت څخه معلومېږي "تامرون بالمعروف ..." او بعض مفسران وايي چي معنا د آيت داده "كنتم خير امة في علم الله"

أُخْرِجَتْ

يعني اظهرت

درويش وايي: چي په دې كي اختلاف دی چي مخاطب په "كنتم" كي څوک دی، بعض وايي چي صحابه ﵃ دې خاصةً كذا قال جرير عن الضحاک، او له عمر ابن الخطاب ﵁ څخه روايت دی "كنتم خير امة يكون لاولنا ولا يكون لآخرنا" او له ابن عباس ﵄ څخه روايت دی چي مخاطب هغه كسان دي چي د عليه الصلوة والسلام سره يې هجرت كړی وي ومدينې منورې ته. او يا مخاطب ټوله امت د عليه الصلوة والسلام دی، مظهري رحمه الله وايي چي دواړې معناوې ثابتي دي په نصوصو سره او پر دواړو اجماع د امت مرحومه ده، ولي امت د عليه الصلوة والسلام افضل الامم كلها دی، والافضل منهم قرن الصحابة ﵃، په حديث شريف كي چي روايت يې طبراني كړی دی له عمر بن الخطاب ﵁ څخه چي عليه الصلوة والسلام وويل چي جنت حرام دی پر انبياء

علیهم السلام تر هغو چي زه داخلېږم، او حرام دی پر امتو د انبیاوو حتی چي داخلېږي زما امت، او لـه ابن عباس ﷺ څخه حدیث مرفوع راغلی دی پـه دې الفاظو "الجنة محرمة علی جمیع الامم حتی ادخلها انا وامتي الاول فالاول" او په حدیث طویل کي چي روایت یې بخاري کړی دی داسي راغلي دي چي علیه الصلوة والسلام وویل چي زما امید دی چي تابعان او امت زما به څلورمه برخه د ټولو جنتیانو وي، د صحابه کرامو ﷺ لـه خوشحالیه الله اکبر تر خوله ووتی، او بیا یي وویل چي زما امید دی چي زما امت به دریمه د اهل الجنة وي، صحابه کرامو ﷺ د خوشحالی له کبله الله اکبر ووایه، او بیا یې وویل چي نیمی د اهل جنت به وي، او ترمذي په سند حسن لـه جابر ﷺ څخه روایت کړی دی چي علیه الصلوة والسلام وویل "ټوله جنتیان به یو سل او شل صفه وي، او اتیا صفه به زما امتیان وي.

درویش وایي: چي احادیث شریفه پـه فضیلت کي د امت د علیه الصلوة والسلام او پـه ډېر والي د اهل جنت لـه امت څخه د علیه الصلوة والسلام ښخي ډېر راغلي دي من شاء التفصیل في ذالک فلیطالع کتب الآحادیث الشریفة من الصحاح الستة وغیرها.

لِلنَّاسِ

متعلق بخیر امةٍ، قال ابو هریره ﷺ خیر الناس للناس یحیئون بهم في السلاسل فتدخلونهم في الاسلام، ابو هریره ﷺ وایي چي خیر الناس د خلګو لپاره په دې سبب یاست چي تاسي خلګ راولئ په ځنځېرانو تړلي او پـه اسلام کي یې داخلوئ او یا په دې معنا خیر الناس یاست د خلګو لپاره چي پـه تاسي کي مبلغین او واعظین ډېر دي او ستاسي تاثیر ډېر دی پـه خلګو کي تر نورو امتو په جلب او جذب کي د خلګو وخدای ﷻ ته.

تَأْمُرُوْنَ بِالْمَعْرُوْفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

تاسي امر کوئ خلګ پـه معروف في الشرع کي او تاسي نهي کوئ لـه منکره في الشرع کي.

پوه سه: چي دا جمله مستانفه ده په استيناف بياني كانه قيل ماوجه خيريتهم، او يا خبر ثاني دى د "كنتم" وعلى كل تقدير، فالمراد تفضيلهم على سائر الامم من جهة كثرة الامر بالمعروف والنهي عن المنكر فيكم من غيركم من امم الانبياء عليهم السلام.

وَتُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ

او تاسي ايمان لرئ پر خداى ﷻ باندي.

پوښتنه: ايمان بالله خو اصل الاصول دى، نو ولي تر امر بالمعروف او نهي عن المنكر وروسته راوړه سو؟

ځواب: تؤمنون بالله" قيد دى لپاره د امر بالمعروف او نهي عن المنكر. نو معنا يې داده چي دوى چي امر بالمعروف او نهي عن المنكر كوي لپاره د ايمان بالله وتصديقاً لا رياءً وسمعةً.

پوه سه: چي مراد له ايمان بالله څخه ايمان دى بكل مايجب الايمان به لانه الفرد الكامل والمعتدبه بقرينة قوله تعالى "ولو آمن اهل الكتاب آه" او سره له دې چي اهل كتاب خو خداى ﷻ مني، او بل په دليل ددې قول د عليه الصلوة والسلام په حديث كي د طلحة بن عبيدالله رضي الله عنه چي بخاري او مسلم يې روايت كړى دى چي عليه الصلوة والسلام وويل واصحابو رضي الله عنهم ته "اتدرون ما الايمان بالله وحده" آيا تاسي پوهېږئ چي ايمان بالله وحده څه دى "قالوا الله ورسوله اعلم" صحابه وو رضي الله عنهم وويل چي خداى ﷻ او د هغه رسول ښه خبر دي "قال شهادة ان لا اله الا الله وان محمداً رسول الله، واقام الصلوة وايتاء الزكوة وصيام رمضان وان تعطوا من المغنم الخمس.

پوښتنه: په دې حديث كي خو حج نه راغلى؟

ځواب: حج په دغه وخت كي نه و فرض سوى.

وَلَوْ اٰمَنَ اَهْلُ الْكِتٰبِ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ

كه چېري ايمان راوړى واى اهل كتابو يعني ټولو دا به ددوى لپاره خير واى،

ولې چې په خیر الامم کې به دوی داخل سوي وای.

مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفٰسِقُونَ ﴿١١٠﴾

بعض له اهل کتابو څخه مؤمنان دي په ایمان کامل سره لکه عبدالله بن سلام رضی الله عنه وامثاله، او اکثره یې فاسقان دي، یعنې خارج له ایمان څخه وکفرته. لان الفسق هو الخروج نحو فسقت التمرة عن قشرها ای خرجت.

پوه سه: چې له دې آیت څخه دا معلومه سوه چې په دمخه آیت یعنې "ولو آمن آه" ایمان د ټولو اهل کتابو مراد دی، ولې چې د بعض اهل کتابو ایمان خو موجود و، لکن ټوله یا اکثره یې نه وه مسلمانان.

درویش وایي: چې په دې سره دفعه سوه بدګماني پر هغو بعضو کسانو چې دوی ایمان راوړی و چې دا بدګماني له هغه آیت څخه پیدا وه "ولو آمن آه"

لَنْ يَّضُرُّوْكُمْ اِلَّآ اَذًى ؕ

او اهل کتاب وتاسي مسلمانانو ته ضرر نه سي رسولای مګر په خوله چې غیبت به مو کوي، او دا خو یو ضرر یسیر دی، یعنې د جنګ او مقابلې طاقت نه لري، والمراد التسلي الی المؤمنین یعنې د خولې په ضرر یې تاسي باک مه کوئ.

پوه سه: چې د یهودیانو رئیسانو د ضرر قصد کړی و وعبدالله بن سلام رضی الله عنه واضرابه ته، نو خدای جل جلاله وهغو ته اطمنان ورکړی چې دوی تاسي ته بیله د خولې له ضرر بل کوم ضرر نه سي رسولای.

وَاِنْ يُّقَاتِلُوْكُمْ

او که چېري یهودیان وتاسي ته اې مسلمانانو د جنګ ومیدان ته را ووځي.

يُوَلُّوْكُمُ الْاَدْبَارَ ۟

دوی به وتاسي ته شا درګرځوي یعنې شکست به خوري او تاسي به یې وژنئ او بندیانوئ به یې او مالونه به یې په غنیمت راوړئ.

ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١١١﴾

او بیا هم پر تاسي مسلمانانو باندې غلبه نه سي پیدا کولای.

درویش وایي: چې دا اخبار بالغیب دی او معجزه د قرآن او د علیه الصلوة والسلام ده، ولي چې بني قریضه او بني النضیر او بني قنقاع او د خیبر او فدک یهودیانو چې وجنګ ته ځانونه اماده کړه تړوله یا قتل سوه یا وتښتېدل. او مالونه یې مسلمانانو په غنیمت راوړه او ښځې یې مینځیانې سوې.

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ

او لازم کړل سوی دی پر یهودیانو باندې سپکاوی، یعنې نه یې ځانونه معصوم دي او نه یې اموال، او نه یې اهل وعیال معصوم دي.

أَيْنَ مَا ثُقِفُوا

چېري چې دوی پیدا کړل سي.

إِلَّا بِحَبْلٍ مِّنَ اللَّهِ

پوه سه: چې مستثنی منصوب علی الحالیة ای ضربت علیهم الذلة في جمیع الاحوال الا بحبل آه.

پوه سه: چې مراد له "حبل الله" څخه یا قرآن یا دین د اسلام دی چې هغه حکم په دې سره کوي چې اهل ذمه او مستامنینو ته مسلمانان تعرض نه کوي، قال الله تعالی ﴿وان احد من المشرکین استجارک فاجره﴾ وهذا في حق المستامن، او بل ځای وایي حتی یعطي الجزیة عن ید وهم صاغرون وهذا في حق اهل الذمة.

وَحَبْلٍ مِّنَ النَّاسِ

او یا خلګو یعنې مسلمانانو امان ورکړی وي چې دوی یې طلب وکړي، او یا عقد ذمه ددوی خلګ قبوله کړي، فالمراد بحبل الله وحبل الناس واحد علی رائ المظهري رحمة الله علیه.

پوه سه: چې "حبل" په لغت کې رسۍ ته وایي په قرآن مبارک کې مستعار دی د وعدې لپاره په علاقه د تشبیه فافهم، قال الامام الرازي رحمه الله في التفسیر الکبیر، چې طریقه د امان چې اهل ذمه وو ته پیدا کېږي دوه قسمه ده، یو هغه امان دی چې حاصلېږي اهل ذمه وو ته په نص د قرآن وهو الامان الحاصل لاهل الذمة باعطاء الجزية عن يد، او بل هغه دی مفوض چې ورایي ته د امام المسلمین چې امام المؤمنین د ته روا ده چې ودوی ته امان مجاناً او مفت ورکړي، او یا جزیه پر ډېره کړي او یا یې پر لږ کړي علی حسب اجتهاد الامام، او اول ته حبل الله وایي او دوهم ته حبل المؤمنین وایي، نو معطوف او معطوف علیه سره غیر دي پر رایه د امام رازي رحمه الله، او مونږ چې دمخه وویل چې مراد له حبل الله او حبل المسلمین څخه یو دی هغه رائ د مظهري رحمه الله وه کمامر، فلا یتوهم التناقض بین قولي العبد الضعیف فتامل.

فائده مهمه: دا ټوله بیان د قرآن پاک ومسلمانانو ته دی چې ددوی په دار الاسلام کې څوک په امان اوسېږي او یا په عقد ذمه استېږي، دا مراد نه دی چې اهل کتاب چې هر ځای وي دوی به ذلیله وي، او دا سوال چې د ډېرو خلګو په زړونو کې ورګرځي حتی العلماء چې یهودیان یعنې بني اسرائیل خو د عربو په منځ کې پر یوه ډېر محکمه دولت لري چې ورځېرمه دولتونه د مسلمانانو مقابله نه سي ورسره کولای لکه مصر چې یو قوي دولت دی د مسلمانانو، شام شریف چې بل قوي دولت دی، او فلسطین چې دغه د اسرائیلو حکومت ټوټه ټوټه کړی او په کومک دَ خبیث دولت د امریکا او د منحوس دولت د انګرېزانو دغه ریاست د بني اسرائیلو اوس اوس ایټمي طاقت لري او نور دولتونه د کافرانو ایټمي توانایي ور انتقالوي کما سمعتموه في النشریات العامة.

درویش وایي: چې په دې بیان به د ډېرو خلګو توهمات، شکوک او شبهات په بیان کې د قرآن کریم دفع سي ان شاء الله العزیز والله الموفق.

وَبَآءُو بِغَضَبٍ مِّنَ اللّٰهِ

دوی یعنې یهودان به رجوع وکړي الی ماکانوا من الموت او الحیوة بعد الموت، مستحق د غضب د خدای ﷻ، نو کلمه د باء جاره متعلق په محذوف سره اعني مستحقین ومستوجبین.

وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ۚ

یعنې مسکنت پر دوی احاطه کړې ده لکه خونه پر اهل د خوني، نو په "ضربت" کې مجاز مستعار دی، بیضاوي رحمه الله وایي هغه یهود چې په دول اسلامیه وو کې استوګنه لري یا حقیقةً مسکینان دي او که اغنیا هم وي پر حالت د مسکینانو ګذاره کوي في الملبس والماکل خشیة زیادة الجزیة علیهم، او یا معنا داده چې یهودان بخیلان دي او حریصان پر جمع کولو د مال دي نو دوی په سبب د بخل او حرص همېشه پر هیئت د مسکینانو ژوند کوي لقطع طمع الناس منهم.

ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَآءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ۚ

دغه ماذکر من الذلة والمسکنة، او رجوع په غضب سره د خدای ﷻ په سبب ددې ده چې دوی همېشه کفر کاوه په آیاتو د خدای ﷻ یعنې په تورات کې، او وژل یې انبیاء علیهم السلام ناحقه لکه زکریاء او یحی او نور علیهم السلام، والمعنی چې دوی پخپله هم پوهېدل چې د نبي مرګ ناحقه دی، ولې په حق وژل یا په ارتداد بعد الاسلام دی او یا په قصاص دی او یا په زنی بعد الاحصان دی ولا یتصور في النبي شيئ من ذالک.

ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَّكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿۱۱۲﴾

او دغه کفر او قتل د انبیاؤ په سبب د دوی د عصیان دی، نو کلمه د "باء" سببیه ده او "ما" مصدریه ده.

پوهه: چې "کانوا" عطف دی پر "عصوا" او صیغه د مضارع یعنې

"يعتدون" لپاره د استمرار ده، نو معنا د آيت داده چي دا کفر او قتل په سبب ددې چي دوی اعتداء اعني تجاوز حدود الشرع همېشه کوله.

درویش وايي: چي علماؤ په اتفاق دا خبره منلې ده چي همېشه والی پر صغائرو گنهو مفضي گرځي وارتکاب يعنې کولو ته د کبائرو گنهو، او همېشه والی او استمرار پر کبائرو گنهو اخيراً مفضي وکفر او انکار ته گرځي اعاذنا الله من الاستمرار على شيئ من الصغائر والکبائر ورزقنا الله التوبة عنها بفضله واحسانه.

درویش وايي: چي علماء وايي چي همېشه والی او استمرار پر گنهو پر زړه د مسلمانانو تاريکي د گنهو راولي حالاً فحالاً ويضعف نور الايمان في قلبه شيئاً فشيئاً ولم يزل الامر کذالک الى ان يبطل نورا الايمان عن قلبه وتحيط على قلبه ظلمة الکفر اعاذنا الله تعالى منها، او خدای ﷻ ودغه موضوع ته په دې آيت کي اشاره کړې ده ﴿کلا بل ران على قلوبهم ماکانوا يکسبون﴾ يعنې احاط على قلوبهم ظلمة ماکانوا يکسبون من المعاصي.

پوه سه: چي شيخ ابو طالب رحمه الله وايي چي همېشه والی پر اورادو الماثورة عن النبي ﷺ او عن اصحابه رضي الله عنهم او عن السلف الصالحين رح له اخلاقو څخه د مؤمنانو دی، وطريق العابدين وهي تزيد نور الايمان في قلب المؤمن عکس الذنوب والمعاصي کمامر رزقنا الله تعالى هذا الاستمرار والدوام يعني على الاوراد الماثورة عن احدي الفرق الثلثة.

درویش وايي: چي له عارفانو او اهل الله څخه نقل سوی دی چي څوک دوه سوه کاله ژوندی وي او دا څلور شيان نه پېژني فالنار اولى له.

(۱) معرفت د خدای ﷻ په پټه او په لڅه کي، او دا ايمان درلودل دی چي ورکونکی د هرنعمت او منع کونکی د هر نعمت خدای ﷻ دی فقط يعني داسي به نه وي لکه يو شاعر چي وايي ""؛

بر زبانت يا صمد پيدا ودردل يا صنم،، ای بباطن کافر ظاهر مسلمانی چي سود

(۲) معرفت دی د عمل د خدای ﷻ په دې ډول چي خدای ﷻ نه قبلوي د خير

اعمال د بنده الا ماکان خالصاً لرضی الله یعني لاریاءِ فیه ولاسمعة.

(۳) معرفة نفسه بالضعف بانه لایرد من قضاء الله تعالی شیئاً.

(۴) دی باید وپېژني دښمن د خدای ﷻ، او دده یعني الشیطان ویحاربه بسلاح معرفة الله وذکره والتفکر في نعمه واداء شکره، انتهی بزیادةٍ.

پوه سه: چي ابن ابي حاتم له ابن عباس رضي الله عنه څخه روایت کړی دی چي څه وخت چي ایمان راوړی عبدالله بن سلام او ثعلبة بن شعبة او اسید بن تبیعة او اسد بن عبید رضي الله عنه او نورو یهودانو چي د دوی سره ایمان راوړی و او تصدیق د دین محمدي ﷺ یې وکړی نو ملایانو د یهودانو چي احبار او کافران وه دوی وویل چي چا متابعت د محمد ﷺ کړی دی هغه کسان دي چي زموږ د قوم یهودانو اشرار وه که دوی اخیار وای نو دوی به خپل د پلرو او نیکه ګانو دین نه پرې ښولای فانزل الله تعالی هذه الآیة.

لَيْسُوا سَوَآءً ۗ

نه دي یهودان سره برابر په ذکر سوي معاصي وو کي بلکې بعض د دوی پر ضد د هغو معاصي وو دي.

پوه سه: چي ضمیر مرفوع په "لیسوا" کي اسم د "لیس" دی او "سواء" یې خبر دی "سواء" چونکه مصدر دی نو دلته په معنا د مستویین دی.

مِنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ اُمَّةٌ قَآئِمَةٌ

بعض له یهودانو داسي ډله ده چي پر حق لاره ثابت دي، ابن عباس رضي الله عنه وايي ای مهتدین ثابتین علی امر الله لم یضیعوه، او مجاهد رحمه الله وايي عادلة، او سدي رح وايي چي ثابتة علی کتاب الله وحدوده واحکامه، او پر هر تقدیر مراد ځندي عبدالله بن سلام رضي الله عنه وامثاله دي من الهیود.

پوه سه: چي جمله د "منهم آه" تعلیل او دلیل دی د "لیسوا سواء"

يَتْلُوْنَ اٰيٰتِ اللّٰهِ

او دوی تلاوت کوي له آیاتو د خدای ﷻ یعني القرآن.

پوه سه: چي جمله د "يتلون" حال دی له فاعل څخه د "قائمة" او يا صفت بعد الصفة ده.

آنَاءَ الَّيْلِ

په ساعاتو د شپې

پوه سه: چي "آناء" د "اني" جمع ده په معنا د ساعت او "انا" ظرف دی د "يتلون"

درويش وايي: چي بعض مفسيرين رح له تلاوت څخه د "اناء الليل" د تهجد لمونځ بولي، او ابن مسعود رضي الله عنه د ماخستن لمونځ مراد بولي ځکه چي اهل كتاب يعني يهود د ماخستن لمونځ نه لري.

وَهُمْ يَسْجُدُوْنَ ﴿۱۱۳﴾

د ابن مسعود رضي الله عنه پر مذهب يې ترجمه داده "وهم يصلون العشاء" ذكر جزء مراد ځندي كل دی، او ددې تفسير تائيد هغه حديث هم كوي چي مسلم يې له عبدالله بن عمر رضي الله عنه څخه روايت كړی دی چي موږ په مسجد كي يوه شپه ډېر درنګ وكړی په انتظار د راوتلو د عليه الصلوة والسلام د ماخستن د لمانځه لپاره، نو عليه الصلوة والسلام را ووتی پسله دې چي دريمه حصه د شپې تېره سوې وه، نو عليه الصلوة والسلام داسي وويل چي تاسي انتظار د يو داسي لمانځه كوئ يعنې د ماخستن لمونځ چي هيڅ اهل دين انتظار ددغه لمانځه نه دی كړی پرته له تاسي څخه، يعنې بل اهل دين د ماخستن لمونځ نه درلودی، او كه دا سبب نه وای چي زما پر امت به د ماخستن دغه ساعت درون واقع سي نو ما به هميشه د ماخستن لمونځ په دغه وخت كي كولای. ثم امر المؤذن فاقام وصلى.

درويش وايي: چي تعجب دی ومظهري رحمه الله ته چي سره له دې چي د ابن مسعود رضي الله عنه تفسير يې په صلوة العشاء سره هم راوړی دی او حديث د عبدالله بن عمر رضي الله عنه يې هم راوړی دی په اخير كي وايي قلت والظاهر ان المراد به قيام الليل يعني التهجد دون صلوة العشاء، او بيا مظهري رحمه الله په عقلي دلائلو

سره قول د ابن مسعود او حدیث د ابن عمرﷺ رد کړی دی.

درویش وایي: چي د دوندي لوی محدث او مفسر سره دا عقلي رد نه ښایي. او عالم متبحر صاحب روح المعاني وایي چي مراد بصلاتهم هذه التهجد علی ماذهب الیه البعض والذي علیه بعض السلف انها صلوة العتمة ای العشاء. او بیا صاحب د روح المعاني هغه حدیث د تاخیر د علیه الصلوة والسلام د ماخستن لمونځ چي موږ عنقریب ذکر کړی دلیل ددغه قول ګرځولی دی چي مراد ځندي د ماخستن لمونځ دی، نعم القاضي البیضاويؒ اولاً داسي تفسیر کړی دی "ای یتلون القرآن في تهجدهم" وروسته یې حدیث د تاخیر د ماخستن د لمانځه هم راوړی دی کمامر عنقریب.

درویش وایي: چي شاید مظهريؒ به هم قول د بیضاوي مختاره کړی وي، د ابن مسعود او د ابن عمرﷺ د قول مقتضی خو داده چي د ماخستن لمونځ مراد دی، نو مظهريؒ چي صلوة تهجد مختاره کړی هغه دده رایه ده، وللناس فیما یعشقون مذاهب.

يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ

او دوی ایمان لري پر خدایﷻ چي خدایﷻ واحد دی لاشریک له في الخلق والملک یفعل مایشاء ویامر مایرید.

وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ

او ایمان لري پر ورځي د اخیرت د جزاء د ابرار او فجار بالجنة والنار، حسب ما فعلوا في الدنیا لاظلم في ذالک الیوم.

وَيَاْمُرُوْنَ بِالْمَعْرُوْفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

او دوی به خلګ امر کوي په هغه شي سره چي په شرع شریفه کي معروف وي من الفرائض والواجبات وغیرها، او دوی به نهي کوي خلګ له هغه کار څخه چي په شرع کي بد وي من المحرمات والمکروهات.

وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرٰتِ ط

او دوی به تلوار کوي د خیر په کارو کي په سبب د ډېري بېړي ددوی، وقصر املهم قال رسول اللهﷺ بادروا بالاعمال هرماً ناغضاً، یعنې چي د ډېري سپین ږیرتیا څخه یې سر رېږدي، وموتاً خالصاً یعنې نابېره مرگ ومرضاً حابساً او له داسي ناجوړی څخه چي سړی له عمله بند کړي وتسویفاً مؤیساً او ځنډول د طاعت چي په پای کي یې نا امېدي وي، رواه البیهقي عن ابي امامةؓ.

پوه سه: چي له "یؤمنون آه" څخه نور صفات دي د امت قائمه لکه دمخه صفات ای یتلون الکتاب آه، چي دا صفات هم ضد دي د یهودانو له صفاتو څخه.

ولي چي یهودان خو له حق څخه منحرف وه غافلین عن الحق لیلاً ونهاراً، او مشرکین وبالله وقالوا عزیر ابن الله الحاد او کجروي کول په صفاتو کي د خدای جل جلاله، او ددوی عقیده پر ورځ د قیامت خلاف وه د هغه ورځي د واقعې له حاله، ولي چي دوی به ویل نحن ابناء واحبائه لایعذبنا في ذالک الیوم، او بعضو به ویل چي په قدر د څلوېښتو ورځو چي زموږ اسلافو د گلگي عبادت کړی و، موږ په عذابوي وبس که ښه وکړو او که بد، امر یې کاوه خلگو ته په منکر سره، یعنې د دین د اسلام متابعت مه کوی، او نهي کول یې خلگ له معرفت څخه چي متابعت د دین نبويﷺ و او یسارعون في الشرور.

وَأُولٰٓئِكَ مِنَ الصّٰلِحِينَ ﴿١١٤﴾

او دغه کسان چي موصوف په صفات مذکوره سره وي له صالح بندگانو څخه د خدای جل جلاله دي.

وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ ط وَاللّٰهُ عَلِيمٌ م بِالْمُتَّقِينَ ﴿١١٥﴾

او هغه کار چي صالحین بندگان یې وکړي د خیر له کارو څخه مما ذکروا مما لم ذکر د هغه ثواب نه کمېږي او هغه عمل ضائع نه ځي.

پوښتنه: کفران خو عدم شکر دی د نعمت نو منع د ثواب یې ولي کفران

ووایه، او سره له دې چي څوک پر خدای ﷻ کوم نعمت نه لري چي خدای ﷻ ته دي اضافت د کفران وکړه سي؟

ځواب: هو! پر خدای ﷻ څوک نعمت نه لري لکن چونکه خدای ﷻ ایصال د ثواب وبنده ته شکر بللی دی مجازاً حیث قال ﴿فان الله شاکر علیم﴾ یعنې پوره ثواب ورکول وبنده ته خدای ﷻ له خپلي خوا مجازاً شکر بللی دی، نو د هغه سره دا مجاز هم لازم سو چي قطع د ثواب یا کمول د ثواب کفران وبلل سو.

پوښتنه: کفر خو ویوه مفعول ته متعدي وي، دلته یې و دوه مفعوله ته متعدي گرځولی دی، یعنې یو هغه مفعول دی چي د فاعل په ځای کي درېدلی دی په صیغه مجهول کي د "لن یکفروه" او بل مفعول یې هاء الضمیر دی؟

ځواب: کفر یې متضمن گرځولی دی معنا لره د حرمان چي هغه ودوه مفعوله ته متعدي دی.

یوه سه: چي ډېر قاریان "یکفروه" په صیغه د غائب وایي موافق د دمخه صیغو سره، یعنې یؤمنون ویامرون الی ههنا، او بعض قاریان یې په صیغه د مخاطب وایي یعنې فلن تکفروه نظراً الی قوله تعالی کنتم خیر امةٍ لانه مخاطب.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ

په تحقیق هغه کسان چي کافران وي په هره نوع د کفر چي وي که مشرک وي که یهودي وي الی غیر ذالک، فائده نه سي رسولای یعنې په دفع کي د عذاب آلهي. **أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا ط**

نه مالونه ددوی چي په دنیا کي یې درلوده او نه اولاد ددوی له عذاب څخه د خدای ﷻ هیڅ شی لکه په دنیا کي چي دفع د عذاب خلگو اول په دفع د مال کوله او وروسته به یې په اولاد کوله، مثلاً یو چا پر بل یو جنایت کړی و، نو په هغه جنایت کي یې لور په نکاح ورکړه او یا به یې عوض د جنایت مال ورکړی، او یا به یي زامن په جنگ ورته درول، په اخیرت او قیامت کي دا کارونه نه دي ممکن لانه لامال هناک ولابنین.

وَأُولَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلنَّارِۚ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿١١٦﴾

او دغه کافران اصحاب د اور دي يعنې د دوږخ او دوی به په دوږخ کي همېشه پاته وي لايموتون ولا يخرجون.

مَثَلُ مَا يُنفِقُونَ

مثال او حال د هغه مال چي مصرفوي کفار، نو پر دې تقدير کلمه د "ما" موصوله ده او عائد محذوف دی ای ينفقونه، والاوضح داده چي کلمه د "ما" مصدريه ده ای مثل انفاق الکفار خواه په عداوت کي د عليه الصلوة والسلام انفاق کوي، او يا د فخر لپاره لکه انفاق د کفارو د قريشو في الحرب، او يا په نيت د تقرب الی غير الله وي لکه انفاق د يهودانو پر خپلو ملايانو چي نعوت د عليه الصلوة والسلام په تورات کي مه بيانوئ. يا انفاق د کفارو د قريشو تقرباً الی الاصنام، او يا رياءً لکه انفاق د منافقينو.

فِي هَٰذِهِ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا

په دې ناقص او بې بقاء ژوند کي

كَمَثَلِ رِيحٖ فِيهَا صِرٌّ

لکه مثال د بادچي په هغه کي سخت يخ وي لکه د ژمي د توري ځلې باد، دا ترجمه قاموس والا کړې ده، او له ابن عباس﵄ څخه روايت دی چي "صر" ډېر تود باد ته وايي.

درويش وايي: چي "لعل" لفظ "صر" من الالفاظ المشترکة بين الضدين کلفظ القرء بين الطهر والحيض وغير ذالک من الالفاظ المشترکة بين الضدين، په هر صورت دغه دواړه بادونه وکښتو ته ضرر دی کما هو معلوم بالتجربة عند ارباب المزارع.

أَصَابَتۡ حَرۡثَ قَوۡمٖ ظَلَمُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ

ورسېږي دا باد وکښت ته د يو قوم چي ظلم يې کړی وي پر خپلو ځانو يعنې په سبب د کفر او د ګنهو، يعنې دا باد عذاب آلهي وي.

پوه سه: چي لفظ د "ریح" مؤنث سماعي دی ولهذا انث الفعل المسند الیه.

فَأَهۡلَكَتۡهُۚ

نو دا باد تبوله کښت برباد کړي یعنې لکه دغه باد چي کښت برباد کړي دغه رنګه انفاق د کفارو د خپلو مالو دوی بربادوي، ولي چي دغه انفاق ودوی ته عذاب الله راجلبوي په اخیرت کي او یا دا معنا ده چي لکه باد مذکوره چي د ذراع تخم بې فائده کوي دغه رنګه انفاق د کفارو بې ځایه مالونه خپل مالونه ضائع کول دي.

پوه سه: چي احتمال لري چي تشبیه مذکور في الآیة دي استعاره تمثیلیه وي یعنې تشبیه الهیئة المنتزعة من المشبه بالهیئة المنتزعة من المشبه به. او یا دي تشبیه د یوې قصې وي په بله قصه سره والتفصیل في علم البیان.

وَمَا ظَلَمَهُمُ ٱللَّهُ وَلَٰكِنۡ أَنفُسَهُمۡ يَظۡلِمُونَ ﴿١١٧﴾

او خدای ﷻ په دغه اهلاک کي د انفاق یا د کښت ددوی سره ظلم نه دی کړی، ولي د خدای ﷻ شان ظلم نه دی لکن دوی پر ځانو باندي ظلم کوي چي کفر او معاصي یې اختیاره کړه.

پوه سه: چي ابن جریر رحمه الله په روایت د ابن عباس رضي الله عنه وایي چي بعض مسلمانانو د انصارو به د بعض یهودانو سره مجلسونه کول په سبب د جوار او همسایه توب او یا په سبب د حلف د جاهلیت د وخت نو خدای ﷻ دا آیت نازل کړی.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُواْ بِطَانَةٗ

اې هغه کسانو چي ایمان یې راوړی دی تاسي مه ګرځوئ صاحب د سِر یعنې د پټو خبرو چي اسرار ورته وایي د مسلمانانو اعتماداً علیه.

مِّن دُونِكُمۡ

یعنې پرته له مسلمانانو څخه، او یا معنا داده چي د هغو کسانو اسرار مه وایه چي تر تاسي په کمه درجه کي دي لکه یهودان، لکه شان نزول چي دلالت

پر کوي وقد مر آنفاً.

درویش وایي: چي په دې لفظ کي "من دونکم" تنبیه پر دې ده چي جنس مسلمان اعلی درجهٔ دی تر یهودانو په دنیا او اخیرت کي، نو تاسي ولي اسرار او پټ رازونه ددوی سره شریک کوئ په سبب د جوار او یا حلف الجاهلیة.

پوه سه: چي علماء ټوله پر دې متفق دي چي عزلت یعنې د چا سره مجلس نه کول بهتر دی تر جلیس سوء یعنې د بد سړي تر مجلس او خبرو کولو. او جلیس صالح بهتر دی تر عزلت یعنې د ښه سړي ناسته ښه ده تر یوازي ناستي چي عزلت یې بولي.

پوه سه: چي لفظ "من دونکم" یعنې تر تاسي کښته خلګ شامل دي ټولو اهل هواء ته لکه معتزله، روافض وهابیان، شیعه ګان او نور باید ددې کسانو سره هم ناسته ولاړه سني مسلمانان ونه کړي لئلا یغتر بخرافاتهم.

لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا ط

دوی تقصیر نه کوي په شر رسولو کي وتاسي ته یعنې هغه کسان چي ستاسي پر دین نه وي لکه یهودان کوتاهي نه کوي په شر رسولو کي وتاسي ته او په فساد کولو ستاسي تر منځ بلکې د هر کوشش او سعي کوي په شر رسولو کي وتاسي ته او په فساد کولو کي، نو تاسي مسلمانان څرنګه دوی صاحب سِر ګرځوئ.

پوه سه: چي "خبالاً" یا منصوب دی په نزعه د حرف جر ای لایالونکم في الخبال، او یا منصوب دی چي مفعول ثاني د "لایالونکم" دی علی تضمین معنی المنع ای لا یمنعوکم خبالاً، والتفصیل في المطول وحواشیه في قول صاحب التلخیص لاآلوکم جهداً.

وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ ج

ای یحبون الیهود شدة الضرر لکم فکلمة ما مصدریه فکیف یحبونهم ایها المسلمون.

قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَآءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ ۚۖ

او ګاهي ښکاره سي بغض ستاسي تر خولو ددوی، یعنې بلا اختیاره پر تاسي بد وایي او تهمت درباندي وایي.

وَمَا تُخْفِيْ صُدُوْرُهُمْ اَكْبَرُ ۭ

او هغه چي د دوی په زړو کي پټ دي له بغض څخه ډېر غټ دی تر هغه چي تر خوله یې راباسي، ولي چي دوی په ظاهره ستاسي سره محبت ښکاره کي لپاره د مکر او خطا ایستلو ستاسي.

قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيٰتِ

موږ وتاسي ته بیان کړه هغه دلائل چي دال پر عداوت ددوی وه، او پر وجوب د دوستۍ د مسلمانانو او عداوت د کفارو سره.

مسئله: یو کافر چي ده لره په زړه کي عداوت د مسلمان نه وي صرف دده د ایمان په سبب او د شر رسولو قصد یې هم نه وي، بلکې په منځ کي دده او د مسلمان دوستي او قرابت وي او یا اشتراک في التجارة وي مثلا د هغه سره مودت او محبت حرام نه دی، لکه د علیه الصلوة والسلام او د ابو طالب تر منځ او یا د عباس رضی الله عنه تر منځ قبل اسلامه.

اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُوْنَ ﴿۱۱۸﴾

که تاسي یاست چي خپل دوست او دښمن سره پېژنئ فالمفعول محذوف ای تعقلون ولیکم وعدوکم ویحتمل ان یکون تعقلون، منزل منزلة الازم ای کنتم من اهل تعقل.

پوه سه: چي ددې شرط جزاء له ماقبل څخه فهمېږي یعنې فانتهوا عن موالات الکفرة او اخلصوا لله و والو المسلمین.

هٰٓاَنْتُمْ اُولَآءِ تُحِبُّوْنَهُمْ

پوه سه: چي کلمه د "ها" لپاره د تنبیه ده د مسلمانانو پر خطاوتو کي او پر غفلت ددوی او "انتم" مبتداء ده او "اولاء" یې خبر دی ومعنی الآیة آګاه اوسئ

چې تاسي دغه کسان یاست ای مؤمنانو چې تاسي محبت کوئ ددغو کافرانو سره په سبب د قرابت نسبي او یا په سبب د شناخت، نو په دې فعل کې تاسي مسلمانان پر خطا یاست چې ددغو کفارو سره محبت کوئ.

وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتٰبِ كُلِّهٖ

او دوی ستاسي سره محبت نه لري په سبب د اختلاف في الدين، او ستاسي ایمان دی پر ټولو کتابو د خدای ﷻ فاللام للاستغراق ویحتمل الجنس والمعنى واحد، او بعض مفسران وايي چې لام لپاره د عهد دی یعنې تورات. او دا توجیه مناسبه نه ده او "کله" پر هر تقدیر لپاره د تاکید دی.

پوه سه: چې جمله د "وتؤمنون آه" جمله حالیه ده بتقدیر المبتداء حتی یصح الحالیة، ای وانتم تؤمنون.

پوه سه: چې تقدیر د مسند الیه یعنې "انتم" چې محذوف دی لپاره د حصر دی کما هو القانون في تقدیم المسند الیه اعنی المسند الفعلي، نو معنا د حصر داده چې کفار پر ټولو کتابو ایمان نه لري مثلاً یهودان تورات مني او انجیل او قرآن نه مني، او نصارى انجیل مني او تورات او قرآن کریم نه مني. او که لام لپاره د عهد سي کمامر نو بیا معنا داده چې تاسي ټوله تورات منئ او یهودان ټوله نه مني لکفرهم بنعوت النبي ﷺ فیها.

وَاِذَا لَقُوْكُمْ قَالُوْٓا اٰمَنَّا ۖ

یعنې چې ملاقي او یو ځای سي دغه یهودان یعنې المنافقون منهم، نو دوی وايي نفاقاً چې موږ هم ایمان راوړی دی پر علیه الصلوة والسلام او پر قرآن کریم باندي یعنې لکه ستاسي چې ایمان دی.

وَاِذَا خَلَوْا عَضُّوْا عَلَيْكُمُ الْاَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ ۭ

او چې دوی یوازي سي د خپلو ځانو سره نو دوی په غاښو چیچي خپل د ګوتو سرونه، له سببه د سخت غضب پر حال ستاسي مؤمنانو د اتفاق او پر پیش رفت د اسلام د دین.

پوه سه: چي کلمه د "من" لپاره د اجل ده او غیظ په جوش کي راتله دي د وینو په زړه کي له جهته څخه د سخت غضب.

پوه سه: چي عض الانامل کنایه ده له ډېري غصي څخه، ولي چي بعض انسانان چي ډېر سخت درد ورسي خپل د ګتو سرونه په غاښو چچي یعني دغه منافقین چي یوازي سي د خپلو ځانو سره ستاسي پر حال ډېر تاسف او غم کوي چي اسلامي دین مخ پر غلبه او کامیابۍ روان دی، او دوی ستاسي وضرر ته هیڅ لار نه لري.

درویش وایي: چي چونکه عض الانامل کنایه ده له سخت بغض څخه، او د علم بیان په کتابو کي وایي چي په کنایه کي امکان د حقیقت نه دی شرط فضلاً عن التحقق نو په ما نحن فیه کي که عض الانامل حقیقةً موجود نه وي کنایه یې صحیح ده. **قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ**ط

او ته ووایه دوی ته اې محمد ﷺ چي مړه سي پخپل غیض او غضب سره، وهو الظاهر او احتمال ددې هم سته ي دا خطاب دي ددغو کفارو او منافقینو او مسلمانانو باعثه کول وي پر دې چي مخامخ دي دوی ته خطاب د دښمنانو وکړي، ولي چي دا ښه قطعه کونکی د محبت دی او پر دوی د توري تر تېر بد تاثیر کوي، قال الشاعر

جراحات السنان لها التیام　　ولا یلتام ماجرح اللسان

پوه سه: چي د "موتوا" خطاب ومنافقانو ته دی لان الکلام معهم او "موتوا بغیظکم" روح البیان وایي چي دا ښېرا ده ودوی ته حیث قال دعاء علیهم بدوام الغیظ وزیادته بتضاعف قوة الاسلام الخ، او په روح المعاني کي وایي والصحیح الذي اتفقت علیه کلمتهم انه دعاء علیهم، او بیضاوي هم وایي دعاء علیهم آه، او مظهري له دې څخه انکار کړی دی او دی وایي ان المدعو علیه لایخاطب بل الله سبحانه یخاطب في الدعاء، او مظهري رحمه الله له ټولو

مفسرینو څخه مخالف وايي چي "موتوا" امر دی صیغةً او په معنا د اخبار دی حیث قال، والظاهر انه اخبار بانکم لن تروا مایشرکم آه.

درویش وایي: چي امر په معنا د اخبار دی، خو مجاز دی او دې مجاز ته ضرورت څه دی، او پر مخالف د مظهري د ټولو مفسرینو څخه باعث څه شی دی.

پوښتنه: باعث پر مظهري رحمه الله هغه خبره ده چي ده وکړه ان المدعوا علیه لایخاطب آه؟

ځواب: آلوسي رحمه الله په ځواب کي د مظهري رحمه الله د دلیل په روح المعاني کي داسي ویلي دي، ولا خفاء في خفائه وانه غفلة عن قولهم قاتلک الله حیث خاطب المدعوا علیه لا الله سبحانه وقولهم في الدعاء لشخص دم بعین حیث خاطب المدعوله دون الله تعالی وبت قریر العین في الدعاء لشخص خاطب فیه ایضاً المدعوله وغیره مما لایحصی انتهی قول الآلوسي في تفسیر روح المعاني.

درویش وایي: چي وهذا قدر قول المظهري والله اعلم بالصواب.

إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ﴿١١٩﴾

په تحقیق سره خدای جل جلاله خبر دی په هغه چي ستاسي په سینو کي دی والمراد به القلوب من ذکر المحل وارادة الحال یعني التبغض والعداوة مع الرسول والمؤمنین لاینفعکم الا خفاء.

پوه سه: چي روح البیان والا دا جمله هم مقوله د قول بولي حیث قال ای قل لهم ان الله علیم بذات الصدور، نو پر دې تقدیر مراد ددې جملې له دواړو څخه دادی چي خدای جل جلاله به تاسي منافقین په دې دنیا رسوا کړي او په اخیرت کي به عذاب الیم درکړي، او آلوسي رحمه الله په روح المعاني او امام رازي رحمه الله په تفسیر کبیر کي او مظهري رحمه الله پخپل تفسیر کي دا احتمال هم راوړی دی چي دا جمله یعنې ان الله علیم آه، له مقول څخه خارج وي لکه وروستنۍ جملې، نو معنا د آیت داده چي که څه هم تاسي نه یاست خبر په حال د منافقانو چي دوی ستاسي محبت نه لري "واذا خلوا یغضون آه" لکه په دمخه جملو کي چي تېره سوه، لکن خدای جل جلاله خو په خبر دی، نو پر تاسي مؤمنانو لازم دی

متابعت د امر الله والحب في الله والبغض لله لا الحب لاجل الوصلات والقرابات والجوار بينكم وبين هؤلاء المنافقين.

إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ

که تاسي ته ورسېږي يو خصلت حسنه اى نعمةً حسنةً لکه ظهور د اسلام او غلبه پر دښمنانو کافرانو، او غنيمت په جنگو کي او پراخي د ژوندانه معاش بعد ان کنتم في ضيق من العيش دا منافقين په دې سره غمجن کېږي للعداوة القلبية.

وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا

او که تاسي ته ورسېږي يو خصلت قبيحه کالهزيمة فى غزوات وضيق العيش لاجل بعض الاسباب دغه منافقين خوشحاله کېږي په هغه سيئه سره.

فائده: په لفظ کي د "مس" دلالت پر دې دى چي په ادنى حسنة سره ستاسي دوى غمجن کيږي لشدة عداوتهم لکم.

فائده: دا دوې شرطيه جملې بيان دى د سخت عداوت ددوى له تاسي سره، او مربوط په هغه شرطيه پوري دى "واذا خلوا آه" او منځنى جمله يعنې "قل موتوا آه" جمله معترضه ته.

وَإِنْ تَصْبِرُوا

او که تاسي مسلمانان صبر وکړئ پر اذاء او عداوت د منافقانو او يا پر ټولو مصائبو او يا تکاليفو دينيه وو.

وَتَتَّقُوا

او تاسي پرهېز وکړئ له موالات او له دوستى څخه ددوى او يا ځان وساتئ له ټولو محرماتو څخه د دين.

لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا

تاسي ته ضرر نه رسوي چمونه ددوى ستاسي په ضرر کي پر طريقه د اخفاء هيڅ شى.

پوه سه: چي لفظ د "شيئا" مفعول مطلق دى اى شيئاً من الضرر.

﴿إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ﴾ ﴿١٢٠﴾

پوه سه: چي دا جمله علت دی د ماقبل والمعنی په تحقیق خدایﷻ په هغه شي چي دوی عمل کوي چي ضرر ومؤمنانو ته دی، نو "ما" موصوله ده او عائد محذوف دی او بعملهم نو "ما" مصدریه ده، محیط دی یعنې علماً وقدرةً نو خدایﷻ به تاسي ددوی له ضرره وساتي او دوی ته به جزاء ورکړي.

پوه سه: چي که امت ټوله پر دې جمع سي چي تاته نفع ورسوي د یو شي، نو تاته نفع نه سي رسولای مگر په هغه شي چي خدایﷻ پر تا لیکلی وي رفعت الاقلام وجف الصحف.

درویش وایي: چي ژباړه د هغه حدیث چي احمد او ترمذي یې روایت کړی و، او احمد، ابن ماجه او دارميؒ له ابي هریرهؓ څخه روایت کړی دی چي علیه الصلوة والسلام وویل چي ماته یو آیت معلوم دی که خلگ عمل په وکړي دوی لره کافي او بس دی.﴿ومن یتق الله یجعل له مخرجاً ویرزقه من حیث لایحتسب﴾

ژباړه: که څوک له خدایﷻ څخه وبېرېږي خدای به وهغه ته مخرجا ورکړي یعنې ځای د خلاصون او هغه ته به خدایﷻ رزق ورکوي له داسي خوا څخه چي دده گمان او طمع به نه وي، او امام احمد له ابي هریرهؓ څخه نقل کوي چي علیه الصلوة والسلام وویل چي خدایﷻ وایي که چېري زما بندگان زما اطاعت وکړي یعنې په حق اطاعت سره، زه به پر دوی اوروم بارانونه د شپې او پر دوی به د ورځي لمر را خېژوم او په دوی به نه اورم آواز د تالندي، او مسلم له شعبهؒ څخه نقل کړی دی چي علیه السلام وویل چي تعجب دی وحال ته د مسلمان، ولي چي د مؤمن هر حال خیر دی دده لپاره او بېله مؤمنه بل چا لره دا حال نسته، هغه حال دادی چي که مؤمن د خدایﷻ شکر ووایي په حال کي د نعمت او خوشحالی، نو ده لره دا شکر ویل خیر دی یعنې پر شکر ویلو خدایﷻ راضي کېږي او بل یې وعده کړې ده "لئن شکرتم لازیدنکم" او که

چېرې ضرر او مصيبت وروررسېږي دی صبر وکړي دده لپاره خير دی، يعنې خدای ﷻ پر صبر ثواب ورکوي، او بل خدای ويلي دي ﴿ان الله مع الصابرين﴾ يعنې بالعون والنصرة.

فائده: في قوله تعالی "لاتاخذوا بطانةً من دونکم" اشاره ده ودې ته چې خپل اسرار دي سړی وهغه چاته ووايي چې دده له جنس څخه وي، اول په مسلمانی کي، دوهم په قوميت کي، دريم په هم وطني کي او بيا به هم دده معتمد وي، ولي چې ډېر وخت داسي پېښېږي چې دا سړی به دده سر وهغه چاته بيان کړي چې دی نه غواړي چې هغه په خبر سي، او يا به هر چا ته د سړي اسرار بيانوي او سړی به رسوا کړي، دا مقوله ده

ان الرجال ضاديق مقفلة وما مفاتيحها الا التجارب.

امام غزالي رحمه الله په احياء العلوم کي وايي چې اعتماد پر ظاهر محبت د سړي مه کوه چي تجربه يې نه کړې، اوله همسايه والی دی د سړي سره، دوهم امتحان دی د سړي په فقر او غناء کي، دريم که د حکومت سړی و تجربه کوې به يې په حال کي د چوکۍ او عزل، څلورم په معامله د دنيا او درهم به يې تجربه کوې، نو چې په دې ټولو حالاتو کي دي تجربه په وکړه او په امتحان کي کامياب سو نو که تر تا مشر و پلار يې وګڼه، او که تر تا کشر و زوی يې وبوله او که ستا مثل و خپل ورور يې وګڼه، نو وروسته که اسرار ورته ووايه نو پرواه نه لري.

وَإِذْ غَدَوْتَ

او ته ذکر کړه هغه وخت چې ته په اول کي د ورځي ووتې د احد پر لور.

مِنْ أَهْلِكَ

له خوني څخه د خپل اهل، يعنې له خوني څخه د ام المؤمنين عائشې رضي الله عنها.

فائده: ددې لفظ يعنې اهل څخه دا معلومه سوه چې عائشه رضي الله عنها له اهل څخه د عليه السلام ده او په اساس ددې قول د خدای ﷻ "الطيبات للطيبين، والطيبون للطيبات" نو چونکه عليه السلام طيب ذات دی نو عائشه رضي الله عنها له طيباتو څخه

ده، نو بعض منافقانو چي عبدالله بن ابي بن سلول و او اتباع دده چي په غزوه د مُرَیسَع یې عائشه رضي الله عنها متهمه په زنا سره گرځولې وه لکه پوره قصه چي به یې پخپل ځای کي راسي ان شاء الله تعالی هغه محض درواغ وه، ولي چي په زنا کولو سره خو عائشه رضي الله عنها د طیباتو له جملې څخه ووتل، او اهل د طیب لازماً به طیب وي، الا تری ان ابن نوح علیه السلام یعنې کنعان لما کان کافراً قال الله تعالی لنوح "انه لیس من اهلک" کذا امرئة لوط علیه السلام لما کانت کافرةً سلب الله تعالی اهلیتها من لوط علیه السلام.

تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٢١﴾

تا نازلول مسلمانان په ځایو کي د اراسته والي وجنگ ته، والمقاعد جمع مقعدة معنایې ده ځای د ناستي، لکن دلته مقاعد په معنی د نفس ځایو دی یعنې په ځایو کي د انتظار وحکم ته د جنگ، چي په پښتو ځاینو ته تیارسئ ورته وایي.

پوه سه: چي واقعه د احد د جنگ چي په کتابو کي د احادیثو راغلې ده په دې ډول وه چي مشرکان د مکې په مشری د ابو سفیان لپاره د مکافات د ورځي او د جنگ د بدر چي په هغه غزاء کي اویا کسه سرکرده د مشرکانو د مکې د ابو جهل په شمول ووژل سوه، او اویا کسه یې ژوندي ونیول سوه، نو دغه مشرکان په ډېر ساز وسامان د خپلو مړو د کسات لپاره په ورځ د چارشنبې په احد کي چي د یوه غره نوم دی نژدې ومدینې منورې ته خېمه زن سوي وه، نو علیه الصلوة والسلام په باره کي د جنگ له اصحابو کرامو رضي الله عنهم سره مشوره کوله او په دې مشوره کي یې عبدالله بن ابي بن سلول منافق هم راوغوښتی، نو عبدالله بن ابي او نورو ډېرو نفرو د انصارو وعلیه الصلوة والسلام ته داسي مشوره ورکړه چي یا رسول الله د مدینې له ښار څخه د جنگ ومیدان ته مه ووځه، او د مدینې منورې د سرایو بامونه د خپل ځان لپاره سنگر وگرځوه، پرېږده دغه مشرکان نو دوی که په دغه احد کي پاته سي نو تر کومه به دوی

دلته پاته وي اخير به په سبب د تماميدو د نفقې بيرته مکې ته ستانه سي
خائبين او احد به تر هغو ودوی ته بندي خانه وي تر څو چي دوی ځندي ځي، او
که دوی پر مدينې يرغل راوړی يعنې د جنګ لپاره ښار ته داخل سي، نو لويان
خلګ مسلمانان به مخامخ جنګ ورسره کوي، او کوچنيان او ښځي به يې له
بامو څخه په ډبرو ولي، نو په دې توګه به دوی شکست او عقب نشينی او
فرار ته مجبوره سي، او بعض مسلمانانو چي اکثره يې مهاجرين وه داسي
وويل چي موږ وميدان جنګ ته ددې سپو ورو باسه چي دا خيال ونه وهي چي
موږ بزدله يو، نو عليه الصلوة والسلام وويل چي ما وليده په خوب کي يوه
پرکی د غويو چي زما پر شاوخوا ذبح سوه او ما وليدی په مخ کي د توري خپل
ثلماً ای کسراً نو ما يې تاويل په شکست زموږ وکړی، او ما په هغه خوب کي
وليدل چي ما لاس داخل کړی په محکمه زغره کي، نو ما يې تاويل وکړی په
مدينه سره، نو که ستاسي خوښه وي موږ به په ښار کي د مدينې ورته پاته سو
دوی به پرېږدو هرڅه چي کوي يعنې که عقب نشيني کوي او که پر مدينه
يرغل راوړي، نو هغه کسان چي د بدر په غزاء کي نه وه شامل سوي او د
شهادت خمار يې په سرو کي و، دا سي يې وويل اخرج بنا الى اعدائنا طلباً
للسعادة والشهادة، نو دې کسانو پر عليه السلام ډېر اصرار وکړی چي موږ د
جنګ وډګر ته ورو باسه، نو عليه الصلوة والسلام د عائشې ﷺ په خونه ننوتی
او خپله زغره يې واغوستل او خول يې پر سر کړی او د غشو بغل ځولی يې پر
وړه وځړول او توره يې واخستل، نو صحابه وو ﷺ چي عليه الصلوة والسلام په
مذکوره جنګي لباس کي وليدی دوی پښېمانه سوه او يو له بل سره يې وويل
چي موږ ډېر بد کار وکړی چي عليه الصلوة والسلام ته مو د جنګ مشوره
ورکړه او سره ددې چي وعليه الصلوة والسلام ته د وحي دروازه خلاصه ده، نو
دوی ورته وويل "يا رسول الله افعل ما رئيت واراک الله" نو عليه الصلوة
والسلام ورته وويل چي نه ښايي نبي لره چي خپله زغره واغوندي او بيرته به
يې کاږي بېله جنګه، نو مشرکان چونکه احد ته د شهار شنبې په ورځ را

رسېدلي وه، او د پنجشنبې په ورځ هم دلته وه، او عليه الصلوة والسلام د جمعې په ورځ چي د جمعې لمونځ يې وکړی له مدينې منورې څخه د احد پر خوا روان سو، او يو سړي ته د انصارو يې چي وفات سوی و د جنازې لمونځ ورکړی، نو سهار په يوې شپلې کي د احد په ورځ د شنبې پر پنځلس د شوال کال دريم هجري ور داخل سو، نو پر خپله اوښه باندي عليه الصلوة والسلام سپور و او اصحاب کرامﷺ يې صفونه صفونه کړل که د يوه ځېگر به تر صف وتلی و عليه السلام به ورته ويل اخر، او په يو طرف کي د هغې شپلې يې واړول، او خپل او د عسكرو شا يې د احد وخوا ته کړه، او عليه الصلوة والسلام پنځوس کسه په مشرئ د عبدالله بن جبيرﷺ د دوو غرو د منځ په دره کي کښېنول، او ورته وه يې ويل چي په غشو سره زموږ څخه دفعه د دښمن کوئ چي زموږ تر شا را نه سي او موږ په منځ کي ونه گرځوي، او تاكيداً يې ورته وويل که موږ كفارو ته شكست ورکړی تاسي به ځای نه بدلوئ چي ما سړی نه وي در استولی او که کفارو موږ ووژلو هم به تاسي د كومک لپاره نه راځئ، او چونكه عليه الصلوة والسلام ابن ابي په مشوره كي داخل كړی و، او عبدالله المذكور له قديمو خلگو څخه و او رئيس د درو سوو منافقينو و او وه يې ويل چي عليه الصلوة والسلام د دوو ځوانانو په خوله وکړه او زما په خوله يې ونه کړه، نو ابن ابي وخپلو منافقينو ملگرو ته وويل چي څرنگه د جنگ وډگر ته نژدې سوو زه به نارې کړم چي راځئ دا خو جنگ نه دی په قصد د ځان وژل دي، موږ چي را ووځو په نورو مسلمانانو به هم شكست گډ سي او يوازي يو څو نفر به وعليه السلام ته پاته سي او كفار به يې ختم کړي.

پوه سه: چي د جنگ احد د قصې راويان وايي چي عليه الصلوة والسلام څه وخت له مدينې منورې څخه وتی زر (۱۰۰۰) نفره ورسره وه، او بعض كسان وايي چي نهه سوه پنځوس كسه ورسره وه، نو څه وخت چي د شوط مقام ته ورسېدل ابن ابي پر خپلو كسانو بږغ وکړی چي راځئ دا خو جنگ نه دی صرف ځان وژنه ده، نو درې سوه كسه ده جلا کړه او تخميناً اووه سوه كسه وعليه

الصلوة والسلام ته پاته سوه، نو په ابي پسي جابر اسلميؓ ور ږغ کړه "انشدكم الله بنبيكم وانفسكم" ابن ابي ورته وويل "لو نعلم قتالاً لاتبعناكم" يعنې که موږ دا جنگ بللی موږ به ستاسي متابعت کړی وايي لکن دا جنگ نه دی په قصد ځانونه وژل دي، په دې وخت کي دوو قبيلو د انصارو چي مخلص مسلمانان وه يعني بنو سلمه د خزرج د قبيلې او بنو حارثه د اوس د قبيلې چي دغه دوې قبيلې دوه وزر وه د لښکر د عليه الصلوة والسلام قصد يې دا وکړی چي کاشکي موږ هم متابعت د ابن ابي وکړو يعنې له لښکر څخه ووځو. لکن چونکه مخلص مسلمانان وه خدایﷻ له متابعت څخه د ابن ابي منافق وساتله كما سيئاتي في القرآن صراحةً.

درويش وايي: چي صحيح راويان د قصې وايي چي څنگه چي جنگ شروع سو يو په بله پسي علم برداران د کفارو وژل کېدل او کفارو ناچاره شکست وکړی حتی راوي وايي چي هغه ښځي چي کفارو له ځان سره راوستلي وې ما وليدلې چي ځغاستلې په غره کي يې پايڅې راپورته کړي وې پاى زېبونه يې معلومېدل، نو هغو پنځوسو کسانو د عبدالله بن جبيرؓ په مشرى د درې په خوله کي ناست وه او دا شکست د کفارو چي يې وليدى سره نارې يې کړې يا قوم الغنيمة يعنې اې قومه درځى چي غنيمتونه سره جمع کړو، ددوى په خيال دا شکست داسي ورغلی لکه د بدر د غزاء، هر څه چي عبداللهؓ د عليه الصلوة والسلام وصيت ورپياداوه يعنې چي تاسي به دا مرکز نه خوشي کوئ، خو هغو ونه منل او څورلس کسه د عبداللهؓ سره پاته سوه نور ټوله راکښته سوه، خالد بن وليد چي په هغه وخت کي مسلمان سوی نه و د دوو سوو کسو سره پر هغه دره راغله او هغه څورلس کسه صحابه کرامؓ يې پر هغه ځاى شهيدان کړل، او راغله د شا له خوا يې پر مسلمانانو حمله وکړه او مسلمانان د جنگ په منځ کي سوه او جنگ ډېر شدت اختيار کړی، او خدایﷻ په سبب د مخالفت د مسلمانانو يعنې چي هغو پنځوسو کسانو وکړی د شکست خورده کافرانو زړونه يې قوي کړه چي په نتيجه کي يې يو په بله پرله پسې مسلمانان په شهادت ورسېدل چي

کفار په عدد کي تر مسلمانانو بېخي ډېر وه يعني درې زره کسه وه، راوي وايي چي عليه الصلوة والسلام خپله توره واخستل او وه يې ويل چي څوک به ددې توري حق پر ځای کړي يعني چي د کفارو سره جنګ په وکړي، نو ابو دجانه هغه توره واخسته او په ملګرتيا د څو کسانو يې سخت جنګ وکړی، وقاتل علي حتی چي توره يې کږه سوه، وقاتل سعد بن ابي وقاص وقال النبي يقول للسعد ارم فداک ابي وامي، راوي وايي چي په دې وخت کي جنګ ډېر تود سو، نو اصحاب کرام د عليه الصلوة والسلام له يو ځايه او بل ځايه د جنګ په سبب له عليه السلام څخه متفرق سوه حتی چي د عليه الصلوة والسلام سره اووه کسه انصار او دوه کسه مهاجر پاته سوه، او کفارو ته چي دا معلومه سوه چي عليه السلام دلته دی، نو ابن قمية ملعون عليه الصلوة والسلام په غټه ډبره وويشتی چي سر مبارک يې مات سو او د مخ د څلورو غابښو څخه يې هم يو غابښ مات سو، نو ابن قمية چي قصد وکړی چي عليه الصلوة والسلام مړ کړي، نو مصعب بن عمير چي صاحب الرائية و ځان پر وغورځاوه حتی چي ابن قميه مصعب شهيد کړی، دده دا خيال سو چي ګواکه ما عليه الصلوة والسلام مړ کړی فنادی باعلی صوته الا ان محمداً قد قتل، دا نعره چي مسلمانانو واورېدل زړونه يې له کوګله وختل او لېري مسلمانانو ته چي په جنګ اخته وه د عليه الصلوة والسلام هيڅ درک نه معلومېدی حتی نضر بن انس وايي چي ما په ميدان کي د جنګ عمر وليدی چي ناست و خپل پښې يې کښېکښلي ما ورته وويل چي عمره څه که يې چي ناست يې ده راته وويل چي تا نه واورېدل چي عليه الصلوة والسلام شهيد سو، نو بالا جنګ څه کوو، نضر ورته وويل چي عليه السلام چي شهيد سو نو بالا ژوند څه کوو، عمر وايي چي نضر وويل چي درولاړ سه چي جنګ وکړو، عمر وايي چي زه ورسره ولاړ خو سوم لکن ما دونده طاقت نه درلودی چي دده سره تر پايه ملګری سم، راوي وايي چي د نضر بن انس مړی چي وروسته پيدا سو اتيا ټپه ورباندي وه د نېزې او د غشو او د تورو، او ټوله ټپونه يې دمخ وخواته وه، راوي وايي چي د عليه الصلوة

والسلام سره يوازي طلحة بن عبيد الله ملګرى پاته سو، او هر د توري وارى چې به چا پر عليه الصلوة والسلام کاوه طلحة به لاس ورته نيوى چې د هغه په اثر د طلحه دوې ګوتې شلې سوې او ځلوروېشت ځايه ټپي سو، اخير الامر پر عليه الصلوة والسلام د ډېرو وينو د بهېدلو په سبب بېهوشي راغله، نو طلحةؓ د خپلو ټپو سره سره دى مبارک په شا کړى او د غره وخواته يې وړى، که به څوک پسي راغله طلحةؓ به عليه الصلوة والسلام کښېښوى او د هغه سړي سره به يې جنګ کاوه، حتى چې اخير يې غره ته پورته کړى، ولهذا قال رسول اللهﷺ اوجب طلحة يعنې جنت يې ځان ته واجب کړى.

درویش وايي: چې څه وخت چې د عليه الصلوة والسلام د شهادت آواز په کافرانو او مسلمانانو کې شائع سو حتى چې يوه له انصارو څخه چې نوم يې ابو سفيان و لويه نعره وکړه هذا رسول الله وهو حي فجمع نحو الصوت المهاجرون والانصارؓ.

درویش وايي: چې د احد په غزاء کې دو اويا کسه شهيدان سوه چې په هغو کې سيد الشهداء امير حمزهؓ هم شامل و چې يو مريي د وحشي په نامه دى وژلى و، او پزه او غوږونه يې ځندي پرې کړي وه او نس يې ور څيرلى و او زړه يې ځندي راکښلى و او چا په خوله کې ژېښلى و.

درویش وايي: چې راويانِ د حادثې د احد وايي چې د ډېرو شهيدانو سره مثلت سوى و يعنې غوږونه پرېکول او نس څيرل الى غير ذالک اخير الامر ابو سفيان چې دغه جنګ سپه سالار و جنګ يې متوقف کړى او وه يې ويل چې د اوس لپاره دغه مړي د مسلمانانو بس دي، نو چونکه مسلمانانو ځانونه وهغه غره ته ورسول چې عليه الصلوة والسلام او مسلمانان پر هغه ځاى جمع وه، نو ابو سفيان د غره د درې پر هغه بلې خوا کښېنستى سره د خپلو فوجيانو او پر جماعت د مسلمانانو يې نعره وکړه افي القوم محمد، عليه الصلوة والسلام وصحابه وو ته وويل چې ځواب مه ورکوئ، بيا يې ناره کړه افي القوم ابو بکر بن ابي قحافة، بيا عليه السلام ورته وويل چې ځواب مه ورکوئ، بيا يې نارې

کړي افي القوم عمر بن الخطاب، بیا علیه السلام ورته وویل چي ځواب مه
ورکوئ، نو ابو سفیان وویل دا کسان خو ښه دی وژل سوي دي، نو عمر رضي الله عنه
بې طاقته سو ورناري یې کړي یا عدوالله دا کسان ټوله ژوندي دي، ابو سفیان
ورته وویل یوم بیوم بدر، او بیا یې وویل لنا العزی چي د یو بت نوم و، ولا
عزی لکم، علیه السلام وویل الا تجیبوه صحابه کرامو رضي الله عنهم ورته وویل چي څه
ورته ووایو علیه السلام ورته وویل ورته ووایاست الله مولنا ولا مولی لکم،
بیا ابو سفیان وویل اعل هبل چي د یو بت نوم و، علیه السلام وصحابه
کرامو رضي الله عنهم ته وویل الا تجیبوه علیه السلام ورته وویل قولوا له الله اعلی
واجل، ابو سفیان ورته وویل چي تاسي به ووینئ چي ستاسي په مړو سره به
مثلت کړه سوي وي د هغه مثلت نه ما امر ورکړی دی او نه په خوابدی یم، او
ابو سفیان ورته وویل چي موږ او تاسي به په بدر صغراء کي "چي د یو بازار
نوم و" بیا جنګ سره کوو، علیه الصلوة والسلام ورته وویل ان شاء الله تعالی،
وروسته تر دې ابو سفیان کوچ وکړی او مسلمانان له غره څخه راشوه سوه او د
خپلو شهیدانو او مړو په ښخولو یې پیل وکړی، چونکه دو اویا کسه شهیدان
وه د ګردو بیل بیل قبرونه مشکل وه، نو علیه الصلوة والسلام امر وکړی چي
شهیدان دي دوه دوه په یوه قبر کي سره د خپلو جامو ښخ کړل سي، نو چي قبر
به جوړ سو هر دوه کسه چي به یې پکښې ښخول علیه السلام به وویل ایهما
اکثر اخذاً للقرآن فاذا اشیر الی احد قدمه في اللحد، او علیه الصلوة والسلام
وویل انا شهید علی هؤلاء یوم القیامة یعني پر دې چي دغو کسانو په لار کي
د خدای جل جلاله ځانونه قربان کړه.

یوه سه: چي د علیه الصلوة والسلام د سر مبارک وینه نه وه درېدلې، نو
فاطمه رضي الله عنها وروسته تر کوچ د ابو سفیان د جنګ ومیدان ته راغله د خپل پلار د
وینو د پرېولو لپاره، حضرت علي رضي الله عنه اوبه په سپر کي ورته راوړې او دې
مبارکي وینې پرېولې، چونکه په پرېولو سره به وینو زیاتوب کاوه، نو دې د
یوې بوریا ټوټه چي دلته موجوده وه وسوځل او د بوریا ایرې یې د علیه

الصلوة والسلام د مبارک سر پر تپ کښېښولې نو وینه ودرېدل.

درویش وایي: چي راویان د واقعې د احد د جنګ وایي چي وروسته د مدینې منورې له ښاره ډېرې ښځې د جنګ د میدان ډګر ته راغلې، یوه ښځه وه چي د هغې په دغه جنګ کي هم مېړه او هم ورور شهید سوی و، چي میدان ته د جنګ راغله اول یې د علیه الصلوة والسلام پوښتنه وکړه چي آیا ژوندی دی، خلګو ورته وویل چي هو ژوندی دی، هغې ښځي په عربي دا بیت ووایه چي ترجمه یې داده

موږ دي ټول له تر تا ځار شو اې د دوو کونو سرداره

ته ژو ند ی ګرځه جانانه سل دي ومره یو دي مه مره

تبصره: درویش وایي چي دا ټوله واقعات چي رونما سوه د مخالفت د پنځوسو کسانو چي له امر نبويﷺ څخه یې خلاف مرکز خوشي کړی او د الغنیمة نارې یې وهلې.

پوه سه: چي ابو سفیان یو منزل ولاړی نو خلګ ته یې وویل چي موږ څه وکړه بری مو پیدا کړی لکن د سر خلګ لکه علیه السلام او ابو بکر او عمر مو پرېښول راځی چي بیرته ورستانه سو او د سر کسان یې ختم کړو، جبرئیل علیه السلام راغلی آنحضرتﷺ ته یې وحي وکړې چي ابو سفیان بیرته د جنګ لپاره راستون سو تاسي هم د مدینې منورې څخه ور ووځی، علیه الصلوة والسلام چي دا خبر واصحابو کرامو رضی الله عنهم ته ووایه نو چونکه دوی ډېر غمزده او ټپیان وه وروتل ډېر درونډ باندي پرېوتی، نو علیه الصلوة والسلام خپل جنګي صلاح په غاړه کړه او وه یې ویل چي زه به ور ووځم که څه هم یوازي زما رقبه پاته وي وروسته اویا کسه نور پسي ووتل، تر یو ځایه چي ولاړه خبر ورکړه سو چي ابو سفیان بیرته له خپلي دعوی څخه پښېمانه سو. نو دوی هم را وګرځېدل.

تبصره: چونکه اسلام یجب جمیع ماقبله، نو ابو سفیان چي ددې ټولو شهیداو په وخت کي د کفر ذمه واره و لکن چي ایمان یې راوړی ټولي ذمه واری یې ختمي سوې، یعني هیڅ مسلمان وده ته پېغور لا هم نه دی ورکړی.

او داغه خالد بن ولید چي د احد د جنګ په وخت کي کافر و لکن اسلام یې راوړی نوله ماجرى ختمه سوه بلکې د سیف الله په لقب سره مثال سو وعلى هذا فقس الاشخاص الاخر.

درویش وایي: چي ابن اسحاق صاحب المغازي وايي چي د احد په شان کي شپېته آیته د آل عمران نازل سوي دي.

پوه سه: چي ځان جارول د اسلام په لاره کي په کوچنیانو کي هم تاثیر کړی و، ولي چي راوي وايي چي علیه الصلوة والسلام چي خپل فوج معاینه کوی، نو د پنځلسو کالو په عمر کي هلکانو ته یې اجازه د شمول ورکړه چي عبدالله بن عمر، زید بن ثابت، اسامه بن زید، زید بن ارقم، براء بن عازب، ابو سعید خدري، اوس بن ثابت انصاري او رافع بن خدیج رضي الله عنهم چي څورلس کلن و یو وار یې رد کړی بیا خلګو ورته وویل چي دا هلک ښه غشي ویشتونکی دی نو یې قبول کړی، نو ثمره بن جندب رضي الله عنه چي هغه هم څورلس کلن و ویې ویل چي علیه الصلوة والسلام رافع بن خدیج ته اجازه ورکړه او زه یې رد کړم او سره له دې چي زه پر هغه غښتلي يم، نو علیه الصلوة والسلام دوی دوه په غېږ سره وروستل نو په غېږ کي سمره رضي الله عنه رافع رضي الله عنه غځار کړی نو سمره رضي الله عنه ته یې هم اجازه ورکړه.

درویش وایي: چي نوله قصه د جنګ د احد فقیر د مختلفو تفاسیرو او د مختلفو کتابو څخه د احادیث مبارکه وو سره جمع کړي ده، او شاید چي دا نوله قصه نه په یوه تفسیر کي او نه په یوه تاریخ کي څوک ووینی بیله تفسیر ایوبي او دا د خدای جل جلاله توفیق دی زما مېړانه نه ده. البته سعي او کوشش مي په دې باره کي ډېر کړی دی، شاعر وایي

بقدر الكد تكتسب المعالى ومن طلب العلى سهر الليالى

په اندازه د تکلیف ته پیدا کوې رتبې، او څوک چي طلبوي بلندي شپې به روڼوي

إِذْ هَمَّتْ طَّآئِفَتَانِ

چي قصد کړی و دوو ډلو، یعنې بني حارثه او بني سلمه چي د انصارو د قوم وه.

پوه سه: چي "اذ همت" بدل دی له "اذ غدوت" څخه.

مِنۡكُمۡ

یعنې ستاسي د کامل مسلمانانو څخه، یعنې داسي نه وه ابن ابي واصحابه من المنافقین، نو ځکه خدای ﷻ د هغو رجوع نه کړه ذکر.

اَنۡ تَفۡشَلَا ۙ

الفشل الجبن والضعف، یعنې دوی بزدله سي یعنې له جنگ کولو څخه ډډه وکړي او د ابن ابي متابعت وکړي.

وَاللّٰهُ وَلِیُّهُمَا ؕ

او خدای ﷻ ددوی دوست دی یعنې چونکه دوی کامل مسلمانان وه، نو خدای ﷻ دوی له خطر څخه د رجوع وساتله.

وَعَلَى اللّٰهِ فَلۡیَتَوَكَّلِ الۡمُؤۡمِنُوۡنَ ﴿۱۲۲﴾

او پر خدای ﷻ دي توکل کوي مؤمنان، او تقدیم د جار او مجرور لپاره د حصر دی، یعنې بېله خدای ﷻ دي پر بل چا تکیه نه کوي، نو باید دوی په فرار د ابن ابي او منافقینو نه وایی تر فشل لاندي راغلي. په حدیث کي د جابر بن عبدالله ﷺ روایت دی چي دا آیت زموږ په دوو قبیلو کي نازل سوی دی او دا قصد زموږ مو ته پېغور نه دی ولي چي خدای ﷻ زموږ په شان کي وویل "والله ولیها" او ولایت د خدای ﷻ لوی غنیمت دی.

فائده: په ذکر کي د "مؤمنون" تنبیه ده چي مسلمان لره باید ایمان باعث د توکل پر خدای ﷻ باندي وي لانه ورد في موضع آخر "ومن یتوکل علی الله فهو حسبه"

پوه سه: چي توکل پر خدای ﷻ منافي د اسبابو ضروریه سره نه دی.

حکایت: ابراهیم خواص رحمة الله علیه چي اول لمبر متوکل علی الله و لکن په سفر کي به دده سره یوه ستن او یو څو تارونه او یوه مشکولا د اوبو او یوه غچي گرده عمر ملگري وه، نو یو چا پوښتنه ځندي وکړه چي ته خو

متوکل یې نو دا شیان ولي درسره وي؟ ده ورته وویل چي د فقیر خو یو جوت کالي وي، نو ګاهي وخت هغه کالي څېري سي نو که ستن او تارو نه نه وي نو خو عورت د سړي ښکاره کېږي بیا خو یې لمونځ نه دی روا، او سړی په سفر کې تړی کېږي نو له اوبو څخه چاره نسته. نو که مشکولا د اوبو نه وي، نو په بعض دښتو کي به سړی چولاوه سي، او که غچي نه وي نو د سړی برېتونه به په خوله کي پراته وي.وهو خلاف السنة.

حکایت: ابو حمزه خراساني رحمه الله وايي چي یو کال زه په سفر د حج روان وم په لاره کي یو وچ څاه و، زما فکر نه و چي یو دم ورولوېدم، نو زما نفس راته وویل چي ناري کړه ګوندي یو څوک پیدا سي او له څاه څخه دي را وکاږي، وروسته مي د ځان سره وویل چي بېله خدایه بل چاته استغاثه کوې؟ وروسته یو دوه کسه پر لار راغله یوه وهغه بل ته وویل چي دا څاه بېخي بد ځای په لار کي واقع دی راسه چي پر سر یې لرګي او نلان ورکښېږدو چي څوک ور وه نه لوېږي، دوی چي په کار شروع وکړه یو وار زړه راته وویل چي ناره پر وکړه چي ما یو وار در وکاږي بیا د څاه خوله ورپټه کړئ، بېرته مي ځان ته وویل چي وغیر ته د خدای جل جلاله څرنګه استغاثه کوې، خیر خو هغو د څاه خوله په نلانو ورپټه کړه او زه دننه پاته سوم، وروسته یو شی پیدا سو او د څاه خوله یې لڅه کړه او د یو حیوان پښه را وځړېدل او ماته یې ښورول یعنې چي لاس پوري ټینګ کړه، ما لاس پوري ټینګ کړی او له څاه یې را وکښلم، که ګورم هغه پړانګ وچي زه یې را وکښلم بیا رهي سو، وروسته هاتفي آواز راته وسو یا ابا حمزة الیس هذا احسن نجیناک بالتلف من التلف فمررت.

پوه سه: چي خدای جل جلاله د مسلمانانو د تسلی لپاره د احد په جنګ کي هغه غزاء د بدر ورته ذکر کوي، چي دوی په هغه غزاء کي په حالت کي د قلت او ذلت وه بیا هم خدای جل جلاله ودوی ته فتح ورکړه پر لوی عدد د کافرانو د مکې

چي عدد يې تخميناً زر کسه و، او د مسلمانانو عدد درې سوه ديارلس کسه و او صلاح يې هم کمه وه، او په نتيجه کي يې د ابو جهل په شمول اويا کسه ووژل سوه او اويا کسان ژوندي ونيول سول چي بيا په فديه سره خلاص سول.

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ

او په تحقيق ستاسي سره کومک وکړی خدای ﷻ په بدر کي يعنې فتح او برى يې درکړی پر کافرانو د مکې.

پوه سه: چي بدر په نېز د اکثرو مفسرينو د يو ځای نوم دی په منځ کي د مکې او د مدينې لکن مدينې ته نژدې دی، او څوک وايي چي د څاه نوم دی، او بعض وايي چي بدر د هغه سړي نوم و چي دا څاه يې کښلې و دا قول د شعبي رحمه الله دی لکن نور اهل لغت له دې څخه انکار کوي.

وَّاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ

او سره له دې چي تاسي د بدر په موضوع او غزاء کي ذليل واست.

پوه سه: چي مراد له ذلت څخه ضعف الحال وقلة المرکب والسلاح دی، ولي چي دوی پر روايت مشهوره درې سوه ديارلس کسه وه او اويا اوښان ورسره وه چي په نوبت به پر سپرېدله او دوه آسان ورسره وه چي يو د مقداد رضي الله عنه او بل د زبير بن العوام رضي الله عنه و او تخميناً اته توري ورسره وې.

فَاتَّقُوا اللّٰهَ

نو تاسي له خدای ﷻ څخه وبېرېږئ په ثبات کي په وخت کي د جنګ يعنې تښتئ مه او بې زړه توب مه کوئ.

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ ﴿۱۲۳﴾

او ښايي تاسي لره چي تاسي دي شکر د نعمت د فتح د بدر په طاعت سره د خدای ﷻ اداء کړئ.

إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ

چي تا ويل ومؤمنانو ته يعنې د بدر په موضوع كي.

پوه سه: چي "اذ" ظرف دى د "نصركم" قتاده رحمه الله وايي چي دا قول د عليه الصلوة والسلام د بدر په ورځ و چي اول خداى جل جلاله امداد د زرو ملكو ورسره وكړى قال الله تعالى "فاستجاب لكم اني ممدكم بالف من الملائكة" وروسته يې بيا درې زره ملكي كړې او بيا يې پنځه زره ملكي كړې، كما ذكر في هذه الآيات.

پوه سه: چي ددې امداد د حاضرېدو سبب هغه حديث د شعبي رحمه الله دى چي مسلمانانو ته په بدر كي چا داسي وويل چي كرز بن الجابر المحاربي چي هغه ډېر جنگيالى سړى و او ډېر لوى قوم يې درلودى هغه د مشركانو مرستي ته راځي فشق ذالک على المؤمنين، فانزل الله تعالى هذه الآيات.

أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنْزَلِينَ ﴿١٢٤﴾

آيا ستاسي نه دى بس چي ستاسي كومک وكړي خداى جل جلاله په درې زره ملكو سره چي له آسمان څخه به راكښته سي.

پوه سه: چي په قول د مظهري رحمه الله لفظ د "منزلين" په فتح د نون دى او په تشديد د زاء يعنې د باب تفعيل دى لپاره د تكثير، يعنې زر ملكې ډېري دي، او نور قاريان يې ټوله په سكون د نون او په تخفيف د زاء وايي يعنې له باب څخه د افعال چي لپاره د دفعه دى، يعنې دفعةً واحدةً به راسي د ازر ملكې.

پوه سه: چي همزه د استفهام لپاره د انكار دى، نو چي پر نفي داخل سو اثبات يې كي لان نفي النفي يستلزم الاثبات كمافي كتب النحو، يعنې زر ملكې كافي دي، ولهذا قال الله تعالى.

بَلٰٓى ۙ

لپاره د ایجاب د ما بعد الن آه، ای بلی یکفیهم یعنې زر ملکې کافي دي.

إِنْ تَصْبِرُوْا

او که تاسي صبر وکړئ پر جنګ له کفارو سره مع الذلة وقلة العدد یعنې اسبابِ د جنګ وقلة العدد. وَتَتَّقُوْا

او له خدای ﷻ څخه وبېرېږئ چي مخالفت له امر څخه د رسول اللهﷺ ونه کړئ.

وَيَأْتُوْكُمْ مِّنْ فَوْرِهِمْ هٰذَا

او که چېري دا کفار راسي پر تاسي یعنې جنګ درباندي وکړي هم دا اوس دستي

فائده: فور" په لغت کي مصدر دی د فارت القدر فوراً یعنې ویشېدل کټو فوراً نو چونکه کټو چي پر جوش راسي نو چابک چابک اوبه پر له اوړي، نو "فور" استعاره وسرعت ته ده، والمعنی که راسي دا کفار في الحال سره د ضعف ستاسي چي درې سوه دیارلس کسان یاست او قوت د کفارو د جنګ نه لرئ من حیث العدد، ولي چي دوی علی الروایة المشهورة زر کسه وه ومن حیث کثرة السلاح معهم وقلته معکم واختلف القوم في الامداد بخمسة آلاف احصل ام لا، روی الشعبي رحمه الله ان المسلمین کانوا یخافون من امداد الکرز الی المشرکین فلما اجبن کرز ورجع الی وطنه لم یمدالله المؤمنین بخمسة آلاف بزوال خوف المسلمین من امداد الکرز للمشرکین، وقیل قد وقع الامداد بخمسة آلاف ایضاً والتقید بالفور اتفاقي.

يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اٰلٰفٍ مِّنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِيْنَ ﴿۱۲۵﴾

قرء مسومین بکسر السین علی صیغة اسم الفاعل وبفتحها علی صیغة اسم المفعول وکلاهما قرائتان متواترتان والمسوم من التسویم بمعنی علامه دار کردن، او ملکو علامه دا ره کړي وه خپل آسان په رنګه وړیو سره

چي د تندي او د لکی په وېښتيانو پوري يې ورغوټه کړي وې، ابن اسحاق روايت کړی دی چي عليه الصلوة والسلام وويل واصحابو ته په ورځ د بدر "تسوموا فان الملائکة قد تسومت بالصوف الابيض في قلانسهم مغافرهم" يعني په خوليو کي او په خولو کي، او بعض مفسرين د "مسومين" ترجمه په ارسال سره کوي، روی عن عروة بن الزبير ان الملائکة کانت علی خيل بلق يعني ملکې پر ابلقو اسانو سپرې وې، او ژړي لنګوټې يې تړلي وې، او بعض وايي سپيني لنګوټې يې تړلي وې، او شملې او چارخول د لنګوټو يې پر منځ د اوږو وه، قال قتاده رحمه الله فصبروا يوم بدر واتقوا، فامدهم بخمسة آلاف، او حسن بصري رحمه الله وايي چي پنځه زره ملکې الیٰ يوم القيامة د مسلمانانو سره په غزواتو کي شاملېږي لکن په شرط د صبر او تقوی.

درویش وايي: چي دادوه شرطونه په مسلمانانو غازيانو کي د موجوده زمانې کالعنقاء خصوصاً التقوی کما هو الظاهر من ان يخفی، ابن عباس او مجاهد رح وايي چي جنګ نه دی کړی ملکو مګر نه په ورځ د بدر، او په نورو غزواتو کي ملکې راغلي مګر جنګ نه کوي صرف او صرف عدد د مسلمانانو په سترګو کي د کافرانو زياتوي تاچي کافران وېرېږي او شکست وخوري، او ډېر علماء وايي چي خدای جل جلاله وعده وکړه د مسلمانانو سره په ورځ د بدر ان صبروا علی طاعته واتقوا محارمه ان يمدهم في حروبهم کلها فلم يصبروا الا يوم الاحزاب چي غزوه د خندق يې هم بولي، نو په هغه غزاء کي خدای جل جلاله کومک د ملکو ورواستاوه او کفارو ته يې د شپې شکست ورکړی بيله جنګه د مسلمانانو وسيئاتي بيان غزوة الاحزاب مفصلاً في موضعه، او داغه رنګه په جنګ او غزاء کي د بني النضير او بني قريضه خدای جل جلاله درې زره ملکي ورواستولې، د صحيح تاريخ راويان وايي چي څه وخت چي عليه الصلوة والسلام د خندق د غزاء چي غزوة الاحزاب يې هم بولي او خندق يې په دې بولي چي عليه الصلوة والسلام پر خپل

عسکرو خندق را ګرځولی و، او غزوة الاحزاب یې په دې بولي چې څو ډلې د کفارو ددې جنګ لپاره جمع سوي وې، یعنې یهود، نصاری او مشرکان چې تفصیل او پوره بیان به یې په خپل ځای کې راسي ان شاء الله تعالی، خو خدای ﷻ هغه احزابو ته شکست په سبب د ډېر تندباد چې خاوري د خندق بې پر پاشلې او خیمې بې ځندي وړلې، اوښان او آسان به یې ایله کوله او د بلې خوا درې زره ملکې خدای ﷻ را استولې وې چې هغو به صرف د الله اکبر نارې وهلې د کافرانو په لښکر کې، نو د کافرانو دا خیال سو چې مسلمانان په موږ راګډ سوه، ددغو اسبابو پر بناء احزاب د کفارو سره دربدره وتښتېدل او مسلمانانو څه شیان چې له هغو څخه پاته سوي وه هغه یې د غنیمت په توګه سره راغونډ کړه، نو علیه الصلوة والسلام او مسلمانان په خیر او عافیت سره له فتحې مدینې منورې ته راستانه سوه، نو علیه الصلوة والسلام چې کورته ورغلی مخ او سر مبارک یې په ګرځو سره پټ و، نو سر یې پرېولی او سلاح د جنګ یې له ځانه څخه لېرې کړه او جبرائیل علیه السلام ورته راغلی او ورته وه یې ویل "وضعتم اسلحتکم ولم یضع الملائکة اوزارها" یعنې تاسي خپله سلاح کښېښول او ملکو تر اوسه اوزار د جنګ نه دي اېښي، نو علیه الصلوة والسلام نعره وکړه چې را ووځی جنګ ته، او جبرائیل علیه السلام ته یې وویل چې پر کومه خوا به ځو؟ جبرائیل علیه السلام ورته وویل چې بني نضیر او بني قریضه ته ځو.

پوښتنه: چې سبب ددې حملې پر قریضه او نضیر پسله له جنګه د احزاب فوراً څه و؟

ځواب: بني نضیر او بني قریضه وو له علیه الصلوة والسلام سره عهد کړی و چې موږ بېطرفه ژوند کوو یعنې نه ستا سره شاملېږو چې ته له کفارو سره جنګ کوې، او نه د کفارو په فوج کې داخلېږو چې ستا سره جنګ وکړو، لکن دوی چې ولېدله چې اقوام د کفارو ډېر د علیه الصلوة

والسلام سره د جنګ لپاره راغونډ سوه يعني په غزوة الاحزاب كي نو ددوی زعم باطل دا و چي عليه الصلوة والسلام او اصحابؓ او دين د اسلام خواه مخوا به دا وار ختم سي، نو ځكه نضير او قريضه په پټه د كفارو د احزابو سره شامل سوه، نو په هم دې سبب دستي حمله پر وسوه. او خدایﷻ د عليه الصلوة والسلام چي ملكې ورسره وې چي حمله يې وكړه او قريظه او نضير يې هم فتح كړه ولله الحمد، نو جنګ زده مسلمانانو ته غنيمت على غنيمت په لاس ورغلی، تفصيل ددې فتح به پر خپل ځای راسي ان شاء الله تعالی.

درويش وايي: چي بعض مفسران وايي چي دا قول د خدایﷻ ﴿اذ تقول للمؤمنين الن يكفيكم ۞﴾ په ورځ كي د احد نازل سوی دی چي خدایﷻ د ملكو د كومک وعده ورسره كړې وه "ان صبروا واتقوا" نو دوی صبر ونه كړ او د عليه الصلوة والسلام د امر مخالفت يې وكړی يعني مركز يې خوشي كړ كمامر تفصيله عنقريب، نو خدایﷻ هم كومک د ملكو ورسره ونه كړی.

پوه سه: چي دا شان نزول مخالف له سياق څخه د مخ د آيتو دی، ولي سياق خو ټوله د بدر په غزا كي و كمامر فاين الاحد.

وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ

او نه دی ګرځولی دا امداد خدایﷻ د ملكو.

إِلَّا بُشْرٰى لَكُمْ

مګر نه زېرې ستاسي لپاره په نصر سره.

وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوْبُكُمْ بِهٖ

او چي مطمئن او آرام سي ستاسي زړونه په دې امداد سره، نو به تاسي بېقراري او جزع نه كوئ، له سببه د كثرت د كافرانو او دقلت خپل، ولي چي د انسان طبع داده چي اسباب بنه برابروي نو يې زړه پر قراره كېږي او د فتح او ظفر اميد يې ډېرېږي.

وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١٢٦﴾

او نه دی فتح او برى يعني في الحقيقة مګر له جانبه د خداى ﷻ چي دى غالبه دى چي هر كار ته يې اراده سي هغه كار كيږي او چي په هر كار كي حكمت لري كه نصر دى او كه خذلان چي نصر يې موجب د شكر دى پر بندګانو، او خذلان يې موجب د صبر دى، والحاصل انه لايجب على الله شيئ بل الكل بمحض مشيته تعالى وحكمته ولااعتبار لكثرة العدد والسلاح وقلتها في الحروب لان الاسباب الظاهرة كلها عادية وافعال العباد من الانس والجن والملائكة كلها مخلوقة لله تعالى على ماهو المنهل العذب لاهل السنة والجماعة ومتوسط بين مذهبي الجبرية والقدرية اى المعتزلة كما هو مبسوط في كتب العقائد.

لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا

تاچي له منځه يوسي يعني هلاک كړي په بدر كي يوه ډله له هغو كسانو څخه چي كافران دي يعني مشركين اهل مكه، تاچي داغسي خداى ﷻ هم وكړه چي اويا كسه له غټو كافرانو څخه د مكې چي په سر كي يې ابو جهل و د مسلمانانو په لاس مردار كړه سوه او اويا كسه يې د مسلمانانو په لاس كي بنديان سوه.

پوه سه: چي لام په "ليقطع" كي متعلق دى يا په "لقد نصركم الله" پوري او يا په "يمددكم" پوري، او دا لام په معنى د "كى تعليلي" دى اى فعل مافعل ليقطع آه.

أَوْ يَكْبِتَهُمْ

په صحاح كي وايي چي "كبت" ښرل د چا دي په سختۍ سره او مراد دلته ځندي هزيمت او شكست دى؟

پوه سه: چي كلمه د "او" لپاره د شک نه ده بلكې لپاره د تقسيم ده، والمعنى چي كفار مكه به دوه قسمه سي په بدر كي يعني يوه طائفه به يې هلاک او

بندیان سي، او بله طائفه بې شکست خورده مکې ته وتښتېږي.

فَيَنقَلِبُوا۟ خَآئِبِينَ ﴿۱۲۷﴾

نو دوی به ولاړ سي خپل وطن ته بېله دې چي ظفر او بری بې نوي پیدا کړی، او شکست خورده به وي، والخيبة هي الحرمان من المطلوب والفرق بينها وبين الياس ان الخيبة لاتكون الا بعد التوقع، واما الياس فقد يكون قبل التوقع وقد يكون بعد التوقع فنقيض الياس الرجاء ونقيض الخيبة الظفر.

پوه سه: چي خيبت سخت دی تر قتل ولې د قتل غم او درد يو ګړی دی او د خيبت درد او غم همېشه وي.

پوه سه: چي په غزاء کي د احد يو له رباعي غاښو څخه د عليه الصلوة والسلام مات سو او مخ يې ټپي سو او ويني يې پر مخ را تويدلې، نو عليه الصلوة والسلام داسي وويل ﴿كيف يفلح قوم فعلوا هذا بنبيهم وهو يدعوهم الى الله تعالى﴾

درويش وايي: چي ددې حديث روايت مسلم او احمد له انس ﷛ څخه کړی دی او دا کلمات نبويه يو قسم ښېرا وه د عليه الصلوة والسلام له خوا وقوم ته، نو دا ايت نازل سو.

لَيْسَ لَكَ مِنَ ٱلْأَمْرِ شَىْءٌ

پوه سه: چي صاحب د روح البيان تفسير د "شيئ" په اعتراض سره کړی دی يعنې ته حق د اعتراض يا د ښېرا نه لرې پر چا.

أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ

او يا به خدای ﷻ توبه قبوله کړي دداغو کافرانو د احد که ايمان راوړي لکه ابو سفيان او خالد بن وليد وامثالهم او يا به يې په عذاب کړي په اخرت کي که چېري پر کفر مړه سي، روح البيان وايي چي جمله د

"اويتوب آه" عطف ده پر "اويكتبهم" باندي او معنا د آيتو يې داسي کړې ده چي خدای ﷻ مالک علی الاطلاق د احوالو ددې کافرانو، نو يا به يې هلاک کړي، او يكتبهم ويتوب عليهم ان اسلموا او يعذبهم عذاباً شديداً في الآخرة ان اصروا علی الکفر، وليس لک من امرهم شيئ انما انت عبد ما مور لانذارهم وجهادهم.

درويش وايي: چي داسي تفسير ډېر په زړه پوري او اسانه تفسير دی. روح المعاني، مظهري، امام رازي او نور ګڼ شمېر مفسرينو يې هم تفسير کړی دی چي د ټولو حاصل دادی، روايت کړی دی احمد او بخاري له ابن عمر رضي الله عنه څخه چي يو وخت يعنې وروسته تر غزاء د احد رسول الله ﷺ داسي ښېرا وکړه «اللهم العن ابا سفيان اللهم العن حارث بن هشام اللهم العن سهيل بن عمرو اللهم العن صفوان بن امية» نو دا آيت نازل سو تر پايه پوري «ليس لک من الامر شيئ» وروسته خدای ﷻ دغه نوموړو کسانو ته هدايت وکړی او ايمان يې راوړی، حافظ ابن حجر العسقلاني رحمه الله وايي چي يو وار عليه الصلوة والسلام هغه خبره وکړه چي مسلم يې روايت کړی يعنې «کيف يصلح قوم فعلوا آه» کمامر سابقاً قريباً، او بيا دغه ښېرا "اللهم العن ابا سفيان آه" په لمانځه کي وکړه وروسته تر غزاء د احد فنزلت الآية في الامرين يعنې "ليس لک من الامر شيئ" او سعيد بن المسيب او محمد بن اسحاق صاحب المغازي رح وايي چي څه وخت چي عليه الصلوة والسلام او مسلمانانو وليدل چي د مسلمانانو د شهداؤ سره د مکې کفارو ډېره بې عزتي کړې وه يعنې غوږونه يې ځندي پرې کړي وه او نسونه يې ور څيرلي وه او مردانه ذکر وغيره يې هم ځندي غوڅ کړي وه او پزي يې هم ځندي پرې کړي وې وغيره من المثلات العديدة، نو عليه الصلوة والسلام او مسلمانانو داسي وويل که موږ ته خدای ﷻ پر دغو کافرانو د جنګ د احد يو وخت

بري راکړي "يعنون ابا سفيان وامثاله" نو موږ به هم ددوی سره داسي کارونه وکړو او داسي مثلت به ورسره وکړو چي هيڅ چا د عربو نه وي اورېدلی، فانزل الله "ليس لک من الامر شيئ الی اخيرها. او بعض مفسران وايي چي رسول اللهﷺ اراده وکړه چي ښېرا د استيصال وکافرانو ته د احد د جنګ وکړي، نو دا آيت نازل سو "ليس لک من الامر شيئ الی اخير الآيات" ولي خدایﷻ خبر و چي ډېر له کافرانو څخه چي په جنګ کي موجود وه وروسته به مشرف بالايمان سي کمامر عنقريب.

فَإِنَّهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١٢٨﴾

دا دليل دی د تعذيب.

فائده: په آيت سابقه کي "شيئ" اسم د "ليس" دی، او "لک" خبر دی او "لام" په معنی د "الی" دی کما في قوله تعالی "منادياً ينادی للايمان ای الی الايمان" او لفظ د "من الامر" حال دی له "شيئ" څخه قدم عليه لتنکيره کماهو القانون النحوي.

درویش وايي: چي يو عجيب تفسير ددې آيتو هغه دی چي له فراء نحوي څخه منقول دی، هغه وايي چي کلمه د "او" في قوله "اويتوب عليهم" په معنی د "حتی" ده، او ابن عيسی وايي چي په معنا د "الا ان يتوب" دی کما في قوله القائل لمديونه لالزمنک او تعطيني حقي، يعني زه به ستا څخه نه جلا کېږم حتی يعطيني حقي په قول د فراء "او الا تعطيني حقي" په قول د ابن عيسی فمعنی الآية ههنا ليس مفوضاً اليک من امرهم ای کفار احد من التعذيب او الانجاء شيئ حتی يتوب عليهم او الا ان يتوب عليهم بالاسلام فتفرح بهم او يعذبهم بقتلهم فتشقی قلبک منهم.

درویش وايي: چي صاحب د روح المعاني دا احتمال هم په تفسير کي د "ليس لک من الامر شيئ او يتوب عليهم او يعذبهم" راوړی دی بلکې روح المعاني والا اصل تفسير هم دغه بللی دی، حيث قال في تفسير قوله

تعالی "اویتوب علیهم او یعذبهم" عطف علی الامر باضمار ان المصدریة لیکون او یتوب علیهم او یعذبهم بتاویل المصدر ای التوبة علیهم او یعذبهم، والمعنی ههنا ای لیس لک من امرهم او من التوبة علیهم او من تعذیبهم شیئ فان الامور کلها بقدرة الله و اورد علیه العلامة التفتازاني رحمة الله علیه في حاشیة الکشاف انه یلزم علی هذا عطف الخاص ای التوبة والتعذیب علی العام ای من امرهم بکلمة او ومثل هذا العطف لایجوز عند النحاة انتهی مع اختصار وزیادة، واجاب عنه بعضهم بجواب لایرضی بسماعة الاذن الکریمة.

درویش وایي: چي عجبه ده زما حاسدین علماء وایي چي عبیدالله صرف ناقل دی او تفسیر مظهري ددوی په نیز مقبول دی یعنې ثناء الله رحمة الله علیه چي مصنف د تفسیر مظهري دی هغه مجتهد في التفسیر دی ، ورونو حاسدانو تاسي تفسیر مظهري په دې ځای کي او تفسیر روح المعاني او حاشیه د علامه تفتازاني رحمة الله علیه مطالعه کړئ، بیا فیصله تاسي وکړئ چي مظهري رحمة الله علیه ناقل دی او که نه صرف فرق دادی چي درویش حواله وماخذ ته د خپل تفسیر کوي، او مظهري حواله هم نه کوي بلکې د مطالعه کونکو په خیال دا ورکوي چي دا خبري زه له خپل اجتهاد څخه کوم، او دورېش که له مظهري څخه یو ځای نقل کوي وایي وفي التفسیر المظهري، او یقول او بقول المظهري رحمة الله علیه، نو حاسدانو محاکمه تاسي ته سپارل کیږي.

پوښتنه: ستا له خبرو څخه داسي معلومېږي چي ته تفسیر مظهري غندې او چندان تفسیر یې نه بولې؟

ځواب: حاشاً لله من ذالک بلکې زما غرض دادی چي حاسدان پر ما عیب د نقل ولي وایي او سره له دې چي نقل په کتابو کي که تفاسیر وي او که نور کتابونه مروج دي، تفسیر مظهري مي شاهد ددې دعوې وګرځاوه په دې معنا چي تفسیر مظهري په علماؤ کي مقبول تفسیر دی او زما په نیز

هم مقبول دی، ولي چي زه هم نقل ځندي كوم او په عين حال كي تفسير مظهري هم ناقل دی د نورو تفاسيرو څخه لكه تفسير روح المعاني فيما نحن فيه يا بغوي وغيره، او سره له دې چي تفسير مظهري د قول منقول د بل تفسير وهغه ته نسبت نه كوي وغايته ان يقول وقيل، او درويش په نقل نسبت وماخذ ته كوي، نو ولي پر ما عيب د نقل حاسدان وايي.

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢٩﴾

او خدای ﷻ لره دي هغه شيان چي په اسمانو كي دي او هغه شيان چي په مځكه كي دي خلقاً وملكاً هيڅ څوک دخل نه پكښي لري، او خدای ﷻ بخښنه كوي پخپل فضل او احسان سره هغه چاته چي اراده يې سي يعنې وروسته تر توفيق واسلام ته خواه وروسته تر اسلام له معاصيو څخه توبه وكاږي او كه نه، او عذاب وركوي هغه چاته چي اراده يې سي.

پوه سه: چي له دې آيت څخه صراحةً دا معلومه سوه چي تعذيب د عاصي چي بې توبې مړ سي پر خدای ﷻ نه دی واجب كما يقوله المعتزلة بلكې مغفرت يې فضل دی، او تعذيب يې عدل دی.

فائده: مغفرت يې دمخه كړی پر تعذيب لما ورد في الحديث القدسي سبقت رحمتي على غضبي، او خدای ﷻ غفور او مهربان دی، نو بنده او مسلمان لره په كار ده چي داسي اعمال وكړي چي جلب د رحمت د خدای ﷻ وده ته وكړي، او مسلمان بايد په سبب د خپلو بدو عملو د خدای ﷻ له رحمت څخه نا اميده نه سي، فانه قد ورد ﴿لا ييأس من روح الله الا القوم الكافرون﴾

فائده: خدای ﷻ و داؤد عليه السلام ته وحي وكړې چي ته زيری وكړه وگناه كارانو ته او وه بېروه صالحين د بندگانو، داؤد عليه السلام وويل ای رب كيف ابشر المذنبين وانذر الصديقين والصالحين.

درويش وايي: چي د داؤد ﷺ په خيال کي داوه چي معامله بايد بالعکس واى، خداى پاک ورته وويل چي گناه کار ته دا زيرى ورکړه چي پر ما درنه نه واقع کيږي بخښنه د گناه ولو کانت کبيرةً، او صديقين په دې وبېروه چي عجب او خود بيني دي په اعمالو سره نه کوي، بلکې خپل اعمال حسنه دي د خداى ﷻ توفيق وبولي او شکر د خداى ﷻ دي وايي، له ابن عمر ﷺ څخه روايت دی چي زه يوه ورځ ورغلم و عليه الصلوة والسلام ته او ومي ليدل چي عليه الصلوة والسلام ژاړي، نو ما ورته وويل ما يبكيک يا رسول الله؟ عليه الصلوة والسلام وويل چي ماته جبرائيل ﷺ راغلی ان الله يستحي ان يعذب عبداً قد شاب في الاسلام فكيف لايستحي من شاب في الاسلام ان يعص الله.

فائده: صوفيه کرام وايي چي که د چا زړه زنگ د گنهو نيولی وي، نو علاج يې تلاوت د قرآن او ذکر د خداى ﷻ او درود پر نبي ﷺ دی، او بهترين د اذكارو كلمة التوحيد ده لا اله الا الله وهي العروة الوثقى، او ابراهيم خواص رحمة الله عليه وايي چي د زړه دوا پنځه شيان دي.

(۱) تلاوت القرآن سره له فکره په معانيو کي د قرآن.

(۲) نس بايد ډېر له ډوډی ډک نه سي.

(۳) صلوة الليل يعني التهجد.

(۴) والتضرع الى الله تعالى وقت السحر يعني په سدس اخير کي د شپې.

(۵) ناسته ولاړه او محبت يې بايد د صالح بندگانو سره وي فبهذه يحصل تزكية الباطن.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَأۡكُلُواْ ٱلرِّبَوٰٓاْ أَضۡعَٰفٗا مُّضَٰعَفَةٗۖ

اې هغه کسانو چي ايمان يې راوړی دی تاسي مه خورئ سود څو چنده مضاعف.

پوه سه: چي مراد له اكل څخه نفس اخذ د سود دی، او تخصيص د اكل يې له دې سببه وکړی چي اکثره سود په ماکولاتو کي دی لکه غنم اور

بشي وغيرهما او بل له دي سببه چي عموماً غرض د سود خورو د ماکولاتو برابرول دي.

فائده: تخصيص د اضعاف چي په مضاعفة سر يې تاکيد وکړه سو، ددې لپاره يې وکړی چي د جاهليت د زماني د خلګو دا عادت و، چي د يو سړي به پر بل سړي سل روپۍ باندي وې مثلاً په وعده د کال، نو وعده چي به پوره سوه مديون به روپۍ نه درلودې، نو دائن به ورته وويل چي دوه سوه روپۍ راکړه زه به يو کال بل درته وګورم ثم وثم الى آجالٍ کثيرةٍ، نو به دائن په عوض کي د سلو روپو اضعاف څندي واخستل.

پوه سه: چي اضعاف جمع د ضعف ده حال دی له ربا څخه ای متضاعفاً. لکن چونکه جمع قلت وه او مقصود خو کثرت د اضعافو نو ځکه يې وروسته لفظ مضاعفة پسي راوړی، او مضاعفة اسم مفعول دی مصدر ميمي نه دی.

مسئله: په اتفاق د ټولو مفسرينو او محدثينو او فقهاؤ رحمهم الله وايي چي اضعاف قيد د نهي د سود نه دی بلکې سود مطلقاً حرام دی بلکې دا قيد اتفاقي دی د بيان د حال د اهل جاهليت.

وَاتَّقُوا اللّٰهَ

تاسي وبېرېږئ له خدای ﷻ يعني له عذاب څخه د خدای ﷻ في يوم القيامة نو سود مه کوئ وغيره مما نهاکم الله ﷻ.

لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ﴿۱۳۰﴾

"لعل" لپاره د ترجي دی والمعنى راجين الفلاح يعني د قيامت په ورځ له عذاب څخه.

وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِيْٓ اُعِدَّتْ لِلْكٰفِرِيْنَ ﴿۱۳۱﴾

امام المسلمين ابو حنيفه رحمة الله عليه وايي چي دا آيت اخوف د مافي القرآن دی من الآيات حيث او عد الله المؤمنين بالنار المعدة للكافرين ان لم يتقوا الربوا، قاضي بيضاوي رحمة الله عليه وايي چي په دې آيت کي تنبيه ده پر دې چي

دوزخ بالذات معدة او جوړ سوی دی د کافرانو لپاره او بالعرض د عصاتو د مؤمنانو لپاره، تفسیر مظهري وایي چي دا نعت لپاره د تخصیص دی او دی وایي چي نار چي د کفارو لپاره دی د هغه اور څخه جلا دی چي اراسته دی لپاره د عصاتو د مؤمنانو، والله اعلم بمراده والحق ماقاله البیضاوي رحمة الله علیه.
او روح البیان هم قول د بیضاوي تائید کړی دی، او مظهري د روح المعاني څخه نقل کړی دی، لکن د روح المعاني نوم یې نه دی ذکر کړی، بلکې نسبت یې وځان ته کړی دی حیث قال وقلت آه.

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿۱۳۲﴾

او تاسي اطاعت او فرمانبرداري کوئ د خدای جل جلاله او د رسول صلی الله علیه وسلم په ټولو اوامرو او منهیاتو کي خصوصاً في حرمة الربوا.

تنبیه: په دې آیت کي رد دی پر مرجیه وو باندي، ولي ددوی مذهب دادی چي سره له ایمانه هیڅ معصیت ضرر نه لري.

فائده: اکثره مفسرین وایي چي کلمه د "لعل" او "عسی" په کلام کي د خدای جل جلاله لپاره د تحقیق دی، او ظاهره داده چي وجوب پر خدای جل جلاله نه فائده کوي بل یفید الرجاء مع بقاء الخوف هذا ما قال المظهري رحمة الله علیه.

پوه سه: چي امام قاشاني رحمة الله علیه وایي چي عربي عبارت یې دادی لایخفی علی الفطن مافیه من المبالغة في التهدید علی الرباء حیث اتی بلعل في فلاح من اتقاه واجتنبه لان تعلیق امکان الفلاح ورجائه بالاجتناب منه یستلزم امتناع الفلاح لهم اذا لم یجتنبوه ویتقوه مع ایمانهم.

درویش وایي: چي له دې عبارت څخه د قاشاني رحمة الله علیه دا معلومه سوه چي "لعل" په کلام د خدای جل جلاله محمول پر خپل معنا دی یعنې ترجي مع الخوف دی او په معنا د تحقیق خواه مخواه نه دی کما قیل، او دا قول د قاشاني رحمة الله علیه امتناع الفلاح لهم آه محمول دی پر مبالغه في التهدید علی اکل الربوا ولیس

مراده حقيقة الامتناع لانه يخالف مذهب اهل السنة، ثم قال القاشاني رحمة الله عليه ثم اوعد عليه بالنار التي اعدت للكافرين مع كونهم مؤمنين.

درويش وايي: چي له دې عبارت څخه دا معلومه سوه چي اور يو اور دی چي د دوږخ په نامه يادېږي لكه بيضاوي چي وويل على خلاف ماقال المظهري نقلاً عن تفسير الآلوسي المسمى بروح المعاني، ثم قال القاشاني رحمة الله عليه فما اعظمها من مصيبة توجب اعقاب الكفار للمؤمنين وما اشده من تغليظ عليه ثم امد التغليظ بالامر بطاعة الله ورسوله تعريضا بان اكل الربوا منهمک، في المعصية لا طاعة له ثم علق رجاء المؤمنين بطاعة الله وروسوله اشعاراً بانه لارجاء للرحمة مع هذا النوع من العصيان يعني اكل الربروا فهو يوجب الياس لاكلة الربوا مع كونهم مؤمنين من رحمته تعالى فانظر كيف ادرج التغليظ في التهديد حتى الحقه يعني اكلة الربوا بالكفار في الجزاء والعقاب، انتهى بعبارته.

تبصره: درويش وايي چي مراد د قاشاني رحمة الله عليه بيان المبالغات والتشديدات الآلهيه دی في اكل الربوا، او دده د قول حقيقت نه دی مرادلان اكلة الربوا مع الايمان بحرمتها ليسوا بكافرين وليس لهم عذاب الابد في النار بل هو مذهب المعتزلة كما رئيت في كتب العقائد، والمبالغات في التهديدات لاتحمل على الظاهر، نعم تفيد غاية الخوف والله اعلم ﴿قال رسول الله ﷺ لعن الله آكل الربوا ومؤكله وشاهده وكاتبه ومحلله﴾

پوه سه: چي ربوا عبارت ده له طلب څخه د زيادت پر مال على الوجه الذي نهى الله تعالى عنه، او ربوا دوه قسمه ده، يو قسم ربوا د پور ده لكه د جاهليت عادت چي و كمامر سابقاً، او بل قسم ربوا د فضل ده، يعني زيادت غوښتل په مقابله كي د جنس په جنس سره لكه يو من غنم يا اوربشي يا خرما په دوه منه وركول الى غيرها من المطعومات او غيرها كما هو مذكورة في الفقه.

پوه سه: چې که جنس مختلف وي لکه غنم او اوربشي فضل يې روا دی او پور يې سود دې، يعني يو په لاس بل په پور.

درويش وايي: چې وقد اتفق العلماء على تحريم الربوا في القسمين او تفصيل د ټولو اموالو ربويه وو په فقه کي مطالعه کړئ، ولي چي دا مبحث ډېر طويل دی او د امامانو پکښې اختلاف هم دی.

پوه سه: چې باعث پر ربوا حرص د دنيا دی اضعافاً مضاعفةً الى ما لايتناهي، ولهذا قال عليه الصلوة والسلام لوكان لابن آدم واديان من ذهب لاتبغى اليها الثالث ولايملاء جوف ابن آدم الا التراب، روى عن عبدالله بن سلام رضی الله عنه للربوا اثنان وسبعون باباً وحوباً ادناها كمن آتى امه في الاسلام، كذا في تنبيه الغافلين

درويش وايي: چي ددې حديث روايت روح البيان کړی دی والله اعلم بصحته يعني پر درويش به څوک اعتراض نه کوي.

وَسَارِعُوٓا۟ إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ

او تلوار وکړئ اې خلکو وبخښې ته د خدای جل جلاله ستاسي، او وجنت ته، ابن عباس رضی الله عنه وايي چي مراد مسارعت دی واسلام ته، نو معنا داده چي مخاطب په دې آيت سره کفار دي، او له هم ده رضی الله عنه څخه روايت دی چي عكرمه رضی الله عنه يې روايت کړی دی چي مراد توبه ده، نو دا روايت اشمل دی تر اول له دې سببه چي په آيت کي مخاطب کافران او مسلمانان دواړه ګرځي، اما الكافرون فبالتوبة عن الكفر واما المؤمنون فبالتوبة عن المعاصي، او علي رضی الله عنه وايي سارعوا الى اداء الفرائض، يعني القلبية وهي الايمان وسائر المعتقدات والبدنية كالصلوة والصوم، والمالية كالزكوة والمجتمعة منها كالحج، وروى عن انس بن مالك رضی الله عنه هي التكبيرة الاولى من الصلوات الخمس.

درویش وايي: چي ددې اقوالو مرجع ویوه یوه شي ته ده، والمعنى في الكل سارعوا الى مایستوجب جهت المغفرة ودخول الجنة فكل ذكر النوع الاحسن عنده في الامور الدينية ولاريب ان بعض هذه الاقوال اشمل من بعض كما لايخفى على المتامل فيها.

عَرْضُهَا السَّمٰوٰتُ وَالْاَرْضُ

ای فراخي د جنت لکه فراخي د اسمانو او د مځکي.

یوه سه: چي مراد له عرض څخه مقابل د طول نه دی بلکه مطلق سعت او فراخي ده.

یوه سه: چي د جنت اندازه په مجموع السموات والارض سره مجرد تمثیل دی لپاره د فهم د خلکو، ولي چي خلکو په ځایو کي فراخه تر اسمانو او مځکو بل ځای نه دی لیدلی او نه یې اورېدلی دی ورنه د جنتو وسعت او فراخي تر اسمانو او مځکو ډېر دی کما یدل علیه الحدیث الذي اورده البغوي، سئل انس بن مالک عن الجنة افی السماء اوفي الارض قال انس﵁ فای سماء والارض تسع الجنة فقیل فاین هي قال انس﵁ فوق السموات السبع تحت العرش.

فائده: دوږخ تر اوو مځکو کښته دی.

درویش وايي: ولا یعلم مخلوق ربک الا هو، وقد ورد ولا یعلم جنود ربک الاهو.

اُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِيْنَ ﴿۱۳۳﴾

اراسته سوی دی جنت لپاره د پرهېزګارانو.

درویش وايي: چي لکه د پرهېز ګارانو کړه وړه چي سره مخالف دي دغه رنګه درجات د جنت هم مختلفي دي فالاعلى للاعلى ثم وثم، فماقال المظهري رحمه الله حقيقة التقوى وهم الذين اتقوا من شغل قلوبهم بغير الله ومن رزائل انفسهم ففيه ان هذا التقوى انما هي في خواص المؤمنين دون

جميع اهل الجنة وماقال المظهري ويجرى فيه التاويلات كما جريا في النار التي اعدت للكافرين آه، ففيه انه قياس مع الفارق وقياس رحمة الله تعالى وفضله تعالى على غضبه وعقابه فتدبر.

الَّذِيْنَ يُنْفِقُوْنَ فِى السَّرَّآءِ

هغه كسان يعنې متقين دي چې نفقه كوي پر فقراء او مساكينو په وخت كي د غنى وكثرة الاموال.

وَالضَّرَّآءِ

يعنې په حال كي نقص الاموال قاله صاحب القاموس يعنې په هيڅ حال كي له انفاق څخه ډډه نه كوي حسب الطاقة بقليل او كثير، بغوي رحمه الله وايي چې اول صفت د متقينو خداى ﷻ سخاوت ذكر كړى ولهذا قال رسول الله ﷺ السخي قريب من الله قريب من الجنة قريب من الناس بعيد من النار والبخيل بعيد من الله بعيد من الجنة بعيد من الناس قريب الى النار وجاهل سخي احب الى الله من عابد بخيل، رواه الترمذي عن ابي هريرة رضي الله عنه، وعن ابن عباس رضي الله عنه السخاء خلق الله الاعظم رواه البخاري.

پوه سه: چې په حديث نبوي كي چې روايت يې نسائي كړى دى او صحيح يې بللى دى، او ابن خزيمة يې هم روايت كړى دى، او ابن حبان او حاكم يې هم روايت كړى دى له ابي هريرة رضي الله عنه څخه چې عليه الصلوة والسلام وويل چې يو درهم تر يو لک درهمه يعنې وقبول ته په دربار كي د خداى ﷻ ډېر دى، نو يو سړي ورته وويل وكيف ذالک چې دا سبقت د يوه درهم تر يولک درهمه څرنگه و؟ نو عليه الصلوة والسلام ورته وويل چې يو سړى ډېر مال او نقود لري يعنې لكه چې موږ وايو فلانى سړى كروړپتي دى، نو دې سړي يو لک درهمه راواخستل او په لاره كي د خداى ﷻ يې صدقه كړه، او بل سړى و فقط دوه درهمه يې درلوده، نو يو

يې في سبيل الله ځندي خيرات کړی.

درويش وايي: چي ددې سبب دادی چي کروړپتي ته خو په لکو روپۍ او درهمه ورپاته سوه او دوه درهمه والا ته فقط يو درهم ورپاته سو.

وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ

او د متقينو بل صفت چي دوی به نوشونکي د درد او غصې چي چاته يې په يو سبب ورسي مع القدرة على نفاذه يعنې هغه غصه نوش کي او د هغه عذاب مستحق ته يې ورنه کړي، عن ابي هريرةؓ قال قال من كظم غيضاً وهو يقدر على انفاذه ملاء الله قلبه امناً وايماناً، رواه احمد وعبدالرزاق وعن ابن عمرؓ مرفوعاً من كف غضبه ستر الله عورته اى عيبه.

وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ ط

او عفوه کونکي دي ومتقينو خلګو ته خصوصاً المملوكين سوء الادب معهم، او زيد بن اسلم او مقاتل يې تفسير داسي کړی دی العافين عمن ظلمهم واساء اليهم، قال رسول اللهﷺ ان هؤلاء من امتي قليل الا من عصمه الله رواه الثعلبي، في تفسيره عن مقاتل والبيهقي في مسند الفردوس من حديث ابن مالک قاله الامام المظهريؒ.

وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿۱۳۴﴾

او د خدایﷻ خوښ دي احسان کونکي خلګ او مسلمانان.

پوه سه: چي لام د "المحسنين" كه لپاره د جنس سي نو هغه دمخه ذكر سوي درې ډلې هم پکښې داخلې دي، او كه لپاره د عهد ذكر سي يعنې هغه درې ډلې ځندي مراد وي، نو كه څه هم ځای د ضمير و يعنې "والله يحبهم" لكن اسم ظاهر يعني "المحسنين" چي په ځای کې راوړی لمدحهم لصفة الاحسان.

فائده: احسان الى الغير يا به په رسولو کي د نفع وي وهغه سړي ته او يا به دفع د ضرر وي له هغه څخه، نو ايصال النفع مراد ده په هغه آيت کي

"ینفقون في السراء والضراء" او په ایصال النفع کي تعلیم د علم وطالبانو ته د دین هم شامل دی لکن بشرط عدم اخذ الاجرة منهم، او هدایت وجاهلانو ته کول او وعظ او تبلیغ کول ویدخل فیه انفاق المال في وجوه الخیرات والعبادات، واما دفع الضرر عن الغیر فهو في الدنیا ان لایشتغل باسائة الغیر باسائة اخری من جانبه، وهو المراد بقوله تعالی "والکاظمین الغیظ" وفي الآخرة هو ان یعفو عن ظلم من ظلمه بای نوع کان، وهو المراد بقوله تعالی والعافین عن الناس.

پوه سه: چي فضیل بن عیاض وایي چي احسان د چا سره کول وروسته تر احسان د هغه مکافات دی، او بد د چا سره کول وروسته تر بدو د هغه مجازات دی، او احسان د چا سره وروسته تر بدو د هغه کرم او جود دی، او بد کول وروسته تر احسان د چا منحوس خوی دی.

درویش وایي: چي غالباً دا خوی په ښځو کي سته، ولي چي په حدیث شریف کي چي روایت یې بخاري کړی دی راغلي دي چي ښځه له پوښتۍ څخه پیدا سوې ده یعنې حواء رضي الله عنها چي له چپه طرف له پوښتنۍ څخه د آدم علیه السلام خدای جل جلاله پیدا کړه، نو علیه الصلوة والسلام وایي چي پوښتۍ که څوک غواړي چي سیده دې کړي نو خوا مخوا ماتوي به یې، یعنې که څوک غواړي چي ماینه زه پر خپل طبعیت راواړوم نو طلاقوي به یې، نو پر داغسي کاره ډول به ژوند ورسره کوي په اخیر کي علیه الصلوة والسلام وویل "فاستوصوا بالنساء خیراً او کما قال صلى الله عليه وسلم.

حکایت: راوي وایي چي حسن بن علي رضي الله عنه او د هغه مېلمانه پر سترخوان سره ناست وه چي نابېره د مریي له لاسه څخه د ښوروا کاسه د حسن بن علي رضي الله عنه پر سر چپه سوه، نو مریي وویل "والکاظمین الغیظ" حسن رضي الله عنه ورته وویل "قد کظمت" مریي وویل "والعافین عن الناس" حسن رضي الله عنه ورته وویل "قد عفوت لک" مریي وویل "والله یحب المحسنین" نو حسن بن

علي رضي الله عنه ورته وویل "انت حر لوجه الله" او فلانۍ زما مینځه تاته په نکاح درکوم او د کور سامان دي هم پر ما دی، حضرت علامه عبدالرحمن الجامي رحمة الله عليه وایي

جوان مردا جوانمردی بیاموز زمردان جهان مردی بیاموز
درون ازکین کین جویان نگه دار زبان از طعن بدگویان نگه دار
نکویي کن بآن که باتو بد کرد که آن بد رخنه در اقبال خود کرد
چوائین نکو کاری کنی ساز نگردد جز بتو آن نیکوی باز

درویش وایي: مظهري رحمة الله عليه چي د هغه طویل حدیث چي چي جبرائیل عليه السلام له علیه الصلوة والسلام څخه په حضور کي د صحابه کرامو رضي الله عنهم پوښتنې کولې، یعنې جبرائیل عليه السلام چي په صورت د یو سائل ورته راغلی و چي صحابه رضي الله عنهم د جبرائیل عليه السلام سوالونه او د علیه الصلوة والسلام ځوابونه اوري، په اخیر کي جبرائیل عليه السلام ورته وویل "ما الاحسان" علیه الصلوة والسلام ورته وویل "الاحسان ان تعبدالله کانک تراه فان لم تکن تراه فانه یراک" دا اخیره ټوټه را جلا کړې ده او ددې آیت "والله یحب المحسنین" ترجمه کړې ده.

درویش وایي: چي هغه حدیث خو صحیح دی چي بخاري او مسلم یې روایت کړی دی، او د مشکوة په دوهمه صفحه کي مذکور دی، لکن هغه معنی د احسان دلته مراد نه ده، بلکې دلته ځندي دا مذکور کسان مراد دي یعنې "الذین ینفقون في السراء والضراء الی اخیره" والمظهري رحمة الله عليه اقر به حیث قال اللام في المحسنین للعهد الخ.

درویش وایي: چي وروسته امام مظهري رحمة الله عليه په متابعت د مکتوبات د امام رباني مجدد الف ثاني رحمة الله عليه بعض تصوفي خبري کړي دي من شاء فلیطالع تفسیره في هذا الموضع.

درویش وایي: چي خدای جل جلاله چي د متقینو حالات بیان کړه، اوس بیا د

هغو مسلمانانو حال بیانوي چې ملحق په متقینو سره دي یعنې بعد التوبة فقال ﷻ.

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً

او هغه کسان چې وکړي فاحشه ګناه.

درویش وایي: چې فاحشه که څه هم په غالب استعمال کې وزنی ته وایي لکن مراد ځندي دلته ګناه کبیره ده چې په فحش والي یې لکه د زناء وي.

پوه سه: چې یو احتمال دادی چې دا موصول سره د خپلو صله او د معطوفاتو پر صله او جمله معترضه دي مبتداء وي او جمله د "اولئک جزائهم آه" دي خبر وي، او بل احتمال دادی چې "والذین" تر پایه پوري دي معطوف وي پر متقینو باندي، نو پر دې تقدیر جمله د "اولئک جزائهم آه" جمله مستانفه ده، والاظهر الذي اختاره اکثر المفسرین هو الاحتمال الاول، یعنې دا موصول چې مبتداء سي او وروسته "اولئک جزائهم" یې خبر سي.

پوه سه: چې ابن مسعود ﷺ ددې آیت شان نزول داسې بیان کړی دی چې یوه ورځ مسلمانانو و علیه الصلوة والسلام ته وویل چې بني اسرائیل تر موږ پر خدای ﷻ ګران وه، ولې دوی چې به یوه ګناه پټه په کور کې وکړه، نو کفاره د هغې ګناه به پر دروازه ورته نوشته وه مثلاً اجدع انفک او اقطع اذنک الی غیر ذالک من الکفارات، یعنې زموږ د ګنهو کفاره نه نوشته کېږي، نو علیه الصلوة والسلام یو ګړی ساکت و چونکه جبرائیل ﷺ دا آیت راوړی "والذین اذا فعلوا فاحشة الخ" چې حاصل یې دادی چې ستاسې د ګنهو کفاره الندم والتوبة والاستغفار دی لا الکتابة علی الباب، والسر فیه ان الله قد فضل علی هذه الامة، نو دوی یې ونورو ته نه رسوا کوي، بلکې په پټه ګناه کې په پټه توبه کافي ده ولله الحمد.

دعاء: یا الله یا الله یا الله جل سلطانک وعظمت رحمتک لکه په دې دنیا کې چې دي موږ پټ ساتلي یو او خلګو ته دي نه یو رسوا کړي خدایه ﷻ

په لویه ورځ د قیامت زموږ گنهونه مه رسوا کوې، یوه شرمندگي ترتا پوري بس ده ومخلوق ته مو مه په دنیا کي او مه په اخیرت کي رسوا کوې بجاه نبیک محمد ﷺ.

او عطاء رحمة الله علیه وایي چي دا آیت په شان کي د بنهان چي خرما فروش و نازل سوی دی چي د هغه دکان ته یوه ښائسته ښځه د خرما رانیولو لپاره ورغلې وه، نو بنهان وهغې ته وویل چي د دکان خرما بېکاره ده، او زما په کور کي ډېره ښه خرما سته، نو ښځه چي یې کورته بوتله نو هورې یې په غېږ کي ټینگه ونیوله او مچي یې ځندي اخستلې، نو ښځي ورته وویل اتقي الله، له خدایه ﷻ وبېرېږه، نو بنهان ښځه پرېښول او پر کړي کار هم پښېمانه سو، نو علیه الصلوة والسلام ته ورغلی او ټوله کار یې ورته بیان کړی، نو دا آیت نازل سو، او مقاتل او کلبي رح وایي چي علیه الصلوة والسلام د دوو نفرو اصحابو رضي الله عنهم په منځ کي ورور گلوي ور اچولې وه چي یو د انصارو د قبیلې و او بل د ثقیف د قبیلې و، نو ثقفي په یوه غزاء کي ولاړی او انصاري یې د خپل کور ناظر او فکر کونکی مقرر کړی، نو انصاري یوه ورځ غوښي د ثقفي د کور لپاره رانیولې، نو د ثقفي ماینې چي غوښي ځندي واخستلې، نو انصاري سمدلاسه پسي ورننوتی، نو صرف یې د ثقفي ماینه پر لاس مچ کړه، او دستي پښېمانه سو او د ثقفي له کوره ووتی، او خاوري یې پر سر او پر مخ اچولې، نو ثقفي چي له غزاء څخه راغلی نو د مدینې منورې ټوله خلگ واستقبال ته د غازیانو ور ورتلي وه، خو ثقفي دوري دوري وکتل خو خپل انصاري ورور یې ونه لیدی په خلگو کي، نو ثقفي چي خپل کور ته ورغلی نو له خپلي ماینې څخه یې پوښتنه وکړه چي ما هغه خپل انصاري ورور په استقبال کونکو کي ونه لیدی؟ نو د ثقفي ماینې ورته وویل لااکثر الله في الاخوان مثله. خدای ﷻ دي لکه انصاري نور داسي ډېر ورونه نه درکوي، د ثقفي ماینې

صورت حال د انصاري تهوله ورته بيان كړې، اوانصاري په غرو كي گرځېدی او بغاري يې وهلې تائباً مستغفراً، نو ثقفي پسي وگرځېدی او انصاري يې پيدا كړې، نو دواړه اول وار ابو بكر صديقﷺ ته ورغله چي گوندي يو راحت او خوشحالي پيدا كړي، فقال الانصاري هلكتُ وذكر القصة، نو ابوبكر صديقﷺ ورته وويل "ويحک اما علمت ان الله يغار للغازي مالايغار للمقيم" بيا عمرﷺ ته ورغله د ابو بكرﷺ رنگه خبري يې ورته وكړې فانزل الله عنده هذه الآية.

أَوْ ظَلَمُوٓا أَنفُسَهُمْ

او يا ظلم وكړي پرخپلو ځانو.

پوه سه: چي مراد له "فاحشة" څخه كبائر گنهونه دي، او مراد له "ظلموا انفسهم" څخه صغائر دي عند بعض المفسرين كالقُبلة واللمس بالشهوة او المعانقة لامرئة اجنبية بدون الزنى، او بعض مفسران وايي چي "فاحشة" قولي گناه ته وايي او "ظلموا" عملي گناه ته وايي، او بعض وايي چي "فاحشة" هغه ده چي وغير ته متعدي وي، او ظلم پر نفس هغه دی چي متعدي نه وي وبل ته.

درويش وايي: چي بهترين تفسير هو الاول دی وهو مختار اكثر المفسرين رح.

ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ

نو يې خدایﷻ ورپياد سي، يعني عذاب د خدایﷻ للعاصين يعني نو پر گناه پښېمان سي او توبه وكاږي، نو طلب د بخښني له خدایﷻ څخه وكړي، وقد ورد في الحديث الصحيح الندم هو التوبة، بعض مفسرين وايي چي عين ممكنه ده چي له "فاستغفروا" څخه مراد صلوة استغفار وي كما روى عليﷺ عن ابى بكرﷺ انه سمع رسول اللهﷺ يقول ما من عبد مؤمن يذنب ذنبا فيحسن الطهور يعني الوضوء ثم يقوم فيصلى

رکعتین، او درود ووايي على النبيﷺ ثم يستغفرالله الا غفرالله له رواه ابو داؤد و احمد والترمذي والنسائي وابن ماجه وابن حبان.

وَمَنْ يَّغْفِرُ الذُّنُوْبَ اِلَّا اللّٰهُ

او نه بخښي ګنهونه مګر خدای ﷻ.

پوه سه: چي کلمه د "من" په معنا د استفهام انکاري ده تاچه استثناء مفرغ د الا الله څندي صحيح سي، فالمعنی لایغفر الذنوب احد الا الله.

پوښتنه: څوک چي د چا يو مړی وکړي او يا د يو چا غيبت وکړي او يا بهتان الی غیر ذالک، نو هغه بل سړی سره له جنايته عفوه ورته وکړي نو هغه خو بخښل کېږي، او دا بخښه له جانبه د بنده ده؟

ځواب: مجني عليه خو تر خپل حقوق وجاني ته ور تېر سو، لکن ګنهونه او معاصي چي حقوق د خدای ﷻ وي لکه ترک الصلوة الی غیر ذالک هغه په عفوه د مجني عليه نه بخښل کېږي، او بل ځواب دادی چي مجني عليه چي عفوه وجاني ته کوي دده غرض خو دادی چي خدای پاک به ماهم وبخښي، نو دی خو په حقيقت کي سوداګر دی، والغافر بلا عوض وغرض انما هو الله ليس الا.

پوښتنه: ددې جملې د آيت فائده څه ده؟

ځواب: دا خو جمله معترضه ده په منځ کي د معطوف يعني ولم يصروا، او معطوف عليه يعني فاستغفروالله آه، فائده يې داده چي عموم د رحمت او مغفرت د خدای ﷻ ومسلمانانو ته بيان کړي، او باعثه کول دي د مسلمانانو پر طلب د بخښې او بيان دی د وعده الهي په قبول د توبې يو احتمال ضعيف داهم سته چي دا جمله يعني ومن يغفر الذنوب الا الله دي حال وي په تقدير د قائلين ومن يغفر الذنوب الا الله وجه الضعف هو الاحتياج الی التقدير.

وَلَمْ يُصِرُّوْا عَلٰى مَا فَعَلُوْا

او دوی يعنې ګناه کاران ټينګ نه سي پر فعل د ګناه او دوام ور نه کړي

وهغې ګناه ته، ولې چې د ګناه کولو سره سره مغفرت له خدايه غوښتل لکه استهزاء په خدای ﷻ سره ده، العياذ بالله.

فائده: ددې آيت په رڼا کې دا معلومه سوه چې عزم او ټينګ قصد كول پر ترک ګناه شرط دی د استغفار كالندم على الفعل.

پوښتنه: د ګناه په پرېښولو سره او سره د ندم پر ګناه او سره د طلب د بخښې له خدايه څخه كه له هغه سړي څخه بيا هغه ګناه صادره سول، نو حكم به يې څه وي؟

ځواب: قال رسول الله ﷺ ما اصر من استغفر يعنې مع الندم وان عاد في اليوم سبعين مرةً رواه ابو داؤد والترمذي من حديث ابی بكر الصديق رضی الله عنه.

مسئله: ګناه صغيره سره د دوامه كبيره ګناه ده كما روى ابن عباس رضی الله عنه قال قال رسول الله ﷺ لا كبيرة مع الاستغفار ولا صغيرة مع الاصرار رواه الديلمي في مسند الفردوس، كذا قال المظهري وروح المعاني.

وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾

پوه سه: چې دا جمله حال ده له ضمير څخه د "لم يصروا" او معنا يې داده چې دوی چې ترک الاصرار پر معصيت كوي له دې سببه چې دوی علم پر دوی درلودی چې دا فعل د معصيت او ګناه ده.

فائده: كه له سړي څخه زناء په سبب د كسالت طبعي پاته سوه او يا يوه ګناه په سبب د بېرې د بندګانو ځندې پاته سوه او يا له بل سببه لا خوفاً من الله تعالى، نو هغه اهل د مغفرت نه دی او نه يې اصرار دفع كېږي، ولې چې مغفرت خو مرتب پر كف د نفس دی بنية الطاعة لا بمجرد الترک.

پوښتنه: عدم فعل الزناء مثلاً في الصور المذكورة جزاء يې لكه د زناء داسې ده او كه څرنګه؟

ځواب: د زنا كولو جزاء خو نسته لكن د عزم صميم د زناء جزاء ورلره سته.

پوه سه: چي بعض مفسرين د "وهم يعلمون" ترجمه داسي کوي چي دوی علم او يقين لري پر دې باندي که موږ طلب د بخښني له خدایﷻ څخه وکړو موږ بخښني ويؤيده الحديث القدسي "انا عند ظن عبدي بي" او هم ددې ترجمې تائيد هغه حديث کوي چي متفق عليه د بخاري او مسلم دی، حضرت ابو هريرهؓ وايي چي عليه الصلوة والسلام وويل "ان عبداً اذنب ذنباً فقال رب اني اذنبت ذنباً فاغفر لي" ما خو گناه وکړه اې خدایﷻ ته يې راوبخښې "فقال ربه اعلم عبدي ان له رباً يغفر الذنب وياخذبه غفرت لعبدي" نو خدایﷻ وايي چي زما بنده علم او يقين لري چي مالره رب سته چي گناه وبنده ته وربخښي او په گناه سره يې نسي هم، نو ما بخښنه کړې ده ودغه بنده ته، ثم مكث ماشاء الله ثم اذنب ذنباً ای آخر فقال ربي اذنبت ذنباً آخر فاغفره لي فقال اعلم عبدي ان له رباً يغفر الذنب وياخذ به قد غفرت لعبدي ثم مكث ما شاء الله ثم اذنب ذنباً فقال رب اني اذنبت ذنباً اخر فاغفره لي، فقال اعلم عبدي انه له رباً يغفر الذنب وياخذبه قد غفرت له فليفعل ماشاء.

درويش وايي: چي طبراني او حاکم په سند صحيح سره له ابن عباسؓ څخه روايت کړی دی چي رسول اللهﷺ وويل قال اللهﷻ من علم اني ذو قدرة على مغفرة الذنوب غفرت له ولا ابالي مالم يشرک بي شيئاً، الهي عدم شرک له تا سره په يو شي خو متيقن دی او گناه زما هم متيقن ده فاغفرلي ذنوبي كلها مغفرة عامة.

أُولَٰئِكَ جَزَآؤُهُم مَّغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَجَنَّٰتٌ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا

پوه سه: که دا جمله "اولئک" مستانفه وي، نو اشاره و متقينو او تائبينو دواړو ته ده، او که دا جمله خبر د موصول وي، نو اشاره يوازي تائبينو ته ده.

درويش وايي: چي دا دوه احتماله دمخه تېر سوه، والمراد بالجزاء

والثواب لتقواهم وتوبتهم على الاحتمال الاول ولتوبتهم على الاحتمال الثاني بخښنه له جانبه څخه د رب ده دوی او جنتونه چي لاندي تر هغو جنتو يعنې تر قصورو د هغو جنتو به ولې بهيږي اوبه، شيدې، عسل، شراب چي په هغو شرابو كي د جنت به نه درد سر وي او نه به سلب العقول وي كما في خمور الدنيا، او همېشه به وي دوی په دغو جنتو كي.

پوښتنه: تائبين كه بخښني ته ضرورت لري لصدور الذنوب عنهم، نو متقينو لره د څه شي بخښنه سته؟

ځواب: عصمت له گناه څخه خاصه د انبياء عليهم السلام ده على المذهب الصحيح لكه درويش چي په عصمت د انبياء عليهم السلام له كبائرو گنهو او له صغائرو گنهو څخه په خپله رساله كي چي نوم يې "كشف الغطاء عن عصمة الانبياء" دی كه څه هم په عصمت د انبياء عليهم السلام قبل النبوة بلكې بعد النبوة له كبائرو او صغائرو گنهو څخه بعض فرق مخالف دي لكن درويش په دې رساله كي اثبات د عصمت د انبياء عليهم السلام له كبائرو گنهو او صغائرو گنهو څخه قبل النبوة وبعد النبوة په نقل د كتب معتبره وو سره په اثبات رسولی دی، او پر هغه رساله لاسليكونه د قندهار د علماؤ او د هرات او كابل د مشائخو هم موجود دي، او دا رساله له ډېره وخته څخه چاپ سوې ده، او په بعض كتب خانو كي د كوټي د ښار هم تر لاسه كېدای سي، حاصل دا چي متقين يعنې پرته له انبياء عليهم السلام ومغفرت ته د گناه محتاجه دي، وهذا تحقيق انيق لهذه الآيات لاتجده مجموعاً في مطاوي التفاسير الكبار ولله الحمد على ذالک.

پوه سه: چي "جنات" چي يې نكره راوړه په دې سبب چي جنتونه داسي ځايونه دي چي لاعين رئت ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب لبشر كما ورد في الحديث الصحيح.

وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَٰمِلِينَ ﴿۱۳۶﴾

او ښه مزدوري ده مغفرت او جنتونه د عمل كونكو لپاره، يعنې د

طاعاتو او توبه پر سیئاتو.

پوه سه: چي مخصوص بالمدح يې محذوف دی ای نعم اجر العاملين المغفرة والجنات، قال رسول اللهﷺ "التائب من الذنب كمن لاذنب له" رواه البيهقي عن ابن عباس رضي الله عنه.

فائده: دا نه ده لازمه چي اعداد جنتونه د متقينو او د تائبينو لپاره دي چي مصرون پر ګناه بلاتوبة من المؤمنين به جنت ته نه ورځي اصلاً لكه چي دا هم نه ده لازمه چي اعداد د جهنم خو د کافر لپاره دي چي هيڅ مؤمن عاصي به دوږخ ته نه ورځي، نعم لازمه ده چي څوک چي جنت ته داخل سو سواء كان من جهة التقوى او من جهة التوبة او من جهة رحمة الله العامة هغه له بيانه استل كيږي، البته هغه مؤمن عاصي چي په سبب د عصيان دوږخ ته داخل سي بيرته يو وخت له دوږخ څخه جنت ته داخليږي.

فائده: ثابت البناني رحمة الله عليه وايي چي ماته دا خبره رسيدلې ده چي ابليس وژړل چي دغه ايت نازل سو "والذين اذا فعلوا فاحشةً" الى اخيرها مظهري، والله اعلم چي ثابت بناني ته دا خبره د ابليس د ژړا له كومي خوا رسيدلې ده.

قَدۡ خَلَتۡ مِن قَبۡلِكُمۡ سُنَنٞ فَسِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَٱنظُرُواْ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلۡمُكَذِّبِينَ ﴿١٣٧﴾

او په تحقيق تېر سوي دي تر تاسي دمخه ای کفار مکه عادات يعنې د خدای جل جلاله نو تاسي سفرونه وکړي پر مځکه، يعنې په مځکه کي د ثموديانو او عاديانو او د قوم د فرعون وامثالها، نو تاسي وګورئ چي څرنګه سوی دی اخير کار د هغو کسانو چي تکذيب د خدای جل جلاله د رسولانو يې کړی و، يعنې تاسي کفار مکه له هغه څخه عبرت واخلئ چي موږ به هم اخير کار لکه د هغو کافرانو هلاک او خراب يو، وفيه بشارة للنبيﷺ والمؤمنين بان كفار مكة سيصير حالهم كحال الكفار الماضية، سعدي شيرازي رحمة الله عليه.

پند گیر از مصائب دیگران تانگیرند دیگران زتو پند
نرود مرغ سوی دانه فراز چو دیگر مرغ بیند اندر بند

فائده: نن ورځ د پنجشنبې چي اخیر د صفر الخیر وه سنه ۱۴۲۷ هجري قمري چي زما په متعالمانو کي یو طالب ماته داسي خط نوشته کړی چي ستا په تفسیر کي فارسي بیتونه ډېر راځي نو ته د هغو بیتو ترجمه په پښتو هم کوه، ما ورته وویل ولي؟ ده راته وویل چي ډېر داسي طالبان سته چي هم دا اوس دوره د حدیثو کوي چي سړ. کال به لنګوټه هم تړي ددغه فارسي بیتو په ترجمه نه پوهېږي، ما ورته وویل چي ولي لنګوټې تړي خو یو څو کتابه د فارسي ادب بې هم ویلي وای لکه پنج ګنج، بوستان سعدي، ګلستان سعدي، نو به ددغو فارسي بیتو په ترجمه پوهېدلای، البته که ده ویلي وای چي خوانندہ عوام او ښځي ددې فارسي په ترجمه نه پوهېږي کان له وجه.

درویش وایي: چي مالا یدرک کله لایترک کله.

پوه سه: چي "سنن" جمع د سنت ده، سنت هغې طریقې ته وایي چي نور خلګ یې متابعت کوي که په خیر کي وي او که په شر کي وي کما ورد في الحدیث النبويﷺ "من سن یعني في الاسلام سنةً حسنة فله اجرها واجر من عمل بها من غیر ان ینقص من اجورهم شیئاً ومن سن سنة سیئة فعلیه وزرها ووزر من عمل بها من غیر ان ینقص من اوزارهم شیئاً" رواه اصحاب السنن النبوي، او بعض مفسران وایي چي سنن په معنی د امم دی والسنة بمعنی الامة، ومعنی الآیة علی المعنی المشهور چي تېر سوي دي تر تاسي دمخه طریقې د خیر او د شر تاسي اهل مکه وګورئ چي څرنګه و عاقبة د هغو کسانو چي تکذیب د انبیاء علیهم السلام یې کاوه، او پر معنی ثاني د آیت معنی داده چي تېر سوي تر تاسي امتونه.

هٰذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَّمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِيْنَ ﴿١٣٨﴾

او دا يعنې قرآن مبارک ټوله او يا دا قول د خدای ﷻ "قد خلت آه" بيان دی د ټولو خلګو يعنې که مؤمنان وي او که کافران وي، او هدايت دی لپاره د متقينو ولې چې نفع د هدايت دوی پر واخستل.

وَلَا تَهِنُوْا

او تاسي بې زړه کېږئ مه او مه ضعيفه کېږي له جهاد څخه له اعداؤ څخه د اسلام چې ټوله کافران دي په سبب د قتل او جراحت يعنې يوم احد چې په مهاجرينو کي پنځه کسه شهيدان سوه چې نومونږي يې سيد الشهداء حمزه بن عبد المطلب، مصعب بن عمير او اويا کسه د انصارو وه رضي الله تعالى عنهم.

وَلَا تَحْزَنُوْا

او تاسي ژوندي غم مه کوئ د هغو کسانو چې شيهدان سوه لانهم وصلوا الى الدرجات العلى والجنة الماوى في مقعد صدق عند المليک المقتدر.

وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ

الواو حالية، والمعنى چې تاسي مسلمانان اعلى حالاً ياست تر کافرانو، ولې چې تاسي خو اميد د اجر او ثواب لرئ پر هغه قتل او جراحاتو چې تاسي ته رسېدلی دی او کفار دا اميد نه لري، او بل افضليت مو دادی چې ستاسي شهيدان په جنت کي دي او د کافرانو مړي په دوږخ کي دي.

درويش وايي: چې له بلاغاتو څخه د صاحب د روح البيان دا عبارت دی اصل اعلون اعليون فکرهوا الجمع بين اخت الکسرة والضمة، او کلبي رحمة الله عليه وايي چې معنی د آيت داده "انتم الاعلون عاقبة الامر بالنصر من الله والظفر على الاعداء.

اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ﴿١٣٩﴾

قيل معناه ان صح ايمانکم ولاتهنوا ولاتحزنوا لان مقتضى الايمان

رجاء الثواب، وقوة القلب بالتوكل على الله، او بعض مفسرين وايي چي که ستاسي ايمان صحيح وي نو تاسي په اخير الامر کي غالب یاست پر کفارو قال الله تعالى حق علينا نصر المؤمنين.

إِن يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ

که تاسي ته ورسېدل زخمونه په ورځ کي د احد.

پوه سه: چي فراء نحوي وايي چي قرح بفتح القاف جراحت ته وايي او قرح بضم القاف درد ته د ټپ وايي.

درويش وايي: چي په دې آيت کي دواړه قرائته متواتره دي.

فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ

نو رسېدلي وه يعنې وقوم ته د کفارو د قريشو.

قَرْحٌ مِّثْلُهُ

يعنې په ورځ د بدر، خو بيا هم د قريشو زړونه ضعيفه نه سوه بلکې آينده کال بيا جنګ ته راغله يعني في غزوة احد.

پوه سه: چي دا آيت د تسلي د زړه د نبي ﷺ او د مسلمانانو دی چي د احد په جنګ کي يې شهداء له لاسه ورکړه او ټپونه هم وروړسېدل حتی چي د عليه الصلوة والسلام يو له رباعي غاښو مبارکو څخه په دې غزاء کي مات سو او سر مبارک يې هم ټپي سو.

وَتِلْكَ الْأَيَّامُ

او دغه ورځي او وختونه د غلبې او ظفر.

نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ

موږ به بدلوو په منځ کي د خلګو ګاهي غلبه مسلمانانو ته ورکړو پر کافرانو كما في البدر، او ګاهي غلبه وکافرانو ته ورکړو پر مسلمانانو باندي كما في احد

درویش وايي: چې چونکه قصه د احد بکمال التفصیل والبسط ما دمخه بیان کړې وه نو اعادې ته يې ضرورت نسته لکه امام مظهري چې تر وله قصه دمخه نه وه بیان کړې نو د احد د غزاء یوه برخه يې په دې ځای کې راوړې ده.

پوه سه: درویش وايي چې د "نداولها" ترجمه په غلبه سره وکړه د یوه طرف پر بل طرف باندې یعنې المسلمین والکفار، او مظهري رحمه الله يې ترجمه په نصر سره کړې ده حیث قال فیکون النصر تارة لهؤلاء کالمؤمنین في بدر وتارة لهؤلاء یعني الکفار کما في احد آه، او صاحب د روح البیان دا ترجمه رد کړې ده حیث قال ولیس المراد من هذه المداولة انه تعالی تارة ینصر المؤمنین واخری ینصر الکافرینن، او ده يې د بطلان وجه دا بیان کړې ده چې نصر د خدای ﷻ خو یو منصب جلیل دی فلا یلیق بالکافر بلکې معنا يې په مثل د معنا د درویش کړې ده

درویش وايي: چې قاضي بیضاوي او علامه بغداد الآلوسي په روح المعاني کې او امام کبیر په تفسیر کبیر کې ترجمه د "نداولها" داسې کړې ده "ای ندیل هؤلاء ونديل هؤلاء" نو "ندیل" ماخوذ له دولت څخه دی چې معنا يې غلبه ده لاالنصر الذي هو المنصب الجلیل.

پوښتنه: چې څه حکمت الهي دی چې همېشه دولت او غلبه ومسلمانانو ته نه ورکوي پر کفارو باندې.

ځواب: که همېشه نصرت او غلبه خدای ﷻ ومسلمانانو ته ورکوي لحصل العلم الضروري والاضطراري بان الایمان حق وماسواه باطل، او که داغسې سي نو دائره د تکلیف الهي د بندګانو به ختم سي او ثواب وعقاب له منځه څخه ولاړ سي، نو له دې سببه خدای ﷻ ګاهې دائره د محنت پر مسلمانانو راوګرځوي او ګاهې پر کافرانو تاچه شبهات د کفارو باقي وي، یعنې کفار به وايي که دین د اسلام حق وای نو ولې مسلمانان

مغلوبه کېدل، او دوی به دغه شبهات دفع کوي په نظر سره په هغه دلائلو سره چي پر صحت او حقیقت د اسلام دلالت کوي من معجزات النبي الکریمﷺ وغیر ذالک من الدلائل الآفاقیة، نو به خدایﷻ ثواب عظیم ورکړي، قال السعدي الشیرازي رحمة الله علیه.

برگ درختان سبز درنظر هوشیار هرورقي دفتری است معرفت کردگار

ونعم ما قیل

دا باران چي پر همه وو مځکو اوري،، مشرف کړی دا ذات د کېمیا ولي

وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا

پوه سه: چي لام د "لیعلم الله" متعلق دی په "نداولها" پوري او کلمه د واو معطوف ده پر محذوف باندي، والتقدیر هکذا نداولها لحکم ومصالح ولیعلم الله الذین آمنوا آه.

پوښتنه: خدایﷻ خو ازلاً علم پر "الذین آمنوا" درلودی فما معنی ولیعلم الله؟

ځواب: بعض مفسران وایي چي معنی د "یعلم الله" یمیز الله ده، یعنې چي خدایﷻ سره جلا کړي هغه مؤمنان چي په حق او کامل ایمان سره مؤمنان وه چي هغه به صبر او ثبات ولري پر ایمان له نورو څخه یعني المنافقین چي هغو خپل نفاق ښکاره کړی او د جنگ د احد له میدان څخه ووتل کمامر في القصة المفصلة لغزوة احد من هذا التفسیر، او بعض مفسران وایي چي خدایﷻ لره یو علم ازلي دی پر ټولو کائناتو باندي، او یو علم ظهوري دی وخلگو ته چي علم تفصیلي یې هم بولي، او دا علم تفصیلي حادث دی چي د ظهور سره د معلوماتو تعلق لري، وتفصیل هذین العلمین في کتب المنطق.

وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَاءَ

او بل ددې لپاره چي شهادت في سبیل الله چونکه یو عبادت عظیمه و عند الله نو دا نعمت جلیله هم وتاسي ته درکړی.

پوه سه: چي "ويتخذ" معطوف دی پر "يعلم" باندي.

پوه سه: چي لـه دې شـهيدانو څخـه شـهداء د احـد مـراد دي، ومـا قـال المظهري وليتخذ منكم شهداء يصلح للشـهادة على الامـم الماضيـة يـوم القيامة آه فنداء من بعيد لايتعلق بهذا المقام اى بيـان الحكـم والمصـالح لغزوة احد كما لايخفى.

وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّٰلِمِينَ ﴿١٤٠﴾

او د خدای ﷻ نه دي خوښ ظالمان، او دا کنايه ده له بغض او غضب څخه د ظالمانو خلګو يعنې کافران چي مراد دلته ځندي منافقين دي چي ثبات پر ايمان يې ونه کړی بلکې خپل نفاق او بغض يې ښکاره کړی چي د احد له جنګه ووتل.

پوه سه: چي دا جمله معترضه ده په منځ کي د معطوف عليه يعنې "ليتخذوا" او معطوف يعنې "وليمحص الله آه"

وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا

او چي پاک کړي خدای ﷻ من الذنوب اى المعاصي لان تكاليف الحيوة خصوصاً تكليف غزوة احد ممحقة للذنوب والمعاصي.

وَيَمْحَقَ الْكَٰفِرِينَ ﴿١٤١﴾

پوه سه: چي محق لږ لږ محوه کول دي د "شئ" يعنې کفار به لږ لږ له منځه ځي، والحاصل المقام که غلبه د کفارو پر مسلمانانو راسي لکه د احد په جنګ کي د احد خو فائده يې دا ده جلا کول د مؤمن صادق او منافق. او بله فائده يې منصب عالي د شهادت في سبيل الله ده، او بله فائده يې پاک والی د مؤمن دی له ګنهو څخه، او که چېري غلبه د مسلمانانو وي پر کافرانو باندي لکه په بدر کي، د هغه فائده هلاکت د دوی دی او محوه او نابود والی د اثارو ددوی دی.

أَمۡ حَسِبۡتُمۡ أَن تَدۡخُلُواْ ٱلۡجَنَّةَ

آیا ستاسي خیال او ګمان دی اې مؤمنانو چي تاسي به داخلیږئ جنت ته، والاستفهام للانکار یعنې داسي نه سي کېدای او دا ګمان مه کوئ.

وَلَمَّا يَعۡلَمِ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ مِنكُمۡ

او خدای ﷻ به نه وي معلوم کړي یعنې په علم ظهور سره هغه کسان چي جهاد یعنې چي صبر او ثبات یې کړی وي ستاسي د مؤمنانو له ډلي څخه.

درویش وایي: چي ما قید د ظهور ووایه له دې کبله چي دغه مجاهدین خو خدای ﷻ ته په علم ازلي سره معلوم وه، وقد مر تحقیقه.

وَيَعۡلَمَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٤٢﴾

نو به نه وي خدای ﷻ معلوم کړي صبر کونکي پر سختیو د جهاد في سبیل الله لکه قتل د اقاربو او د دوستانو، او برداشتول د جراحاتو او لوږه او بیره وامثال ذالک.

پوه سه: مفسرین وایي چي "یعلم" منصوب دی په اضمار د "ان" والواو للجمع بین الامرین ای الجهاد والصبر کما في قولهم لاتاکل السمک وتشرب اللبن کمامر، او یا مجزوم دی عطف دی پر "یعلم الله" او میم ته یې حرکت ورکړی دی له جهته څخه د التقاء الساکنین او زور یې ورکړی له جهته څخه ماقبل د فتحې.

درویش وایي: چي روح المعاني د شهر بن حوشب څخه داسي روایت کړی دی چي طلب د جنت بېله عمل ذنب من الذنوب او امید د شفاعت د سرور کائنات ﷺ کول بېله سببه یعنې د متابعت د سنت نبوي ﷺ نوع من الغرور یعنې د شیطان د خطایستو څخه، او امید کول د رحمت الهي له هغه چا څخه چي اطاعت د خدای ﷻ نه کوي حمق وجهالة ولهذا قیل

ترجوا النجاة ولم تسلک مسالکها ان السفینة لاتجری علی الیبس

وقرئ ویعلم بالرفع بناء علی ان الواو للاستیناف.

فائده: خدای ﷻ "لما" ووایه او "لم" یې نه ووایه، اشاره ودې ته ده چې جهاد په وروسته زمانو کې متوقع دی، ولې چې له کلام څخه د سیبویه رحمة الله علیه امام النحاة چې هغه وایي لما تدل علی توقع الفعل المنفی بها بخلاف "لم" داسې فهمېږي.

پوښته: د بدر په شهداؤ کې چې څورلس کسان وه خدای ﷻ او علیه الصلوة والسلام دېر لوی ثواب بیان کړی و، نو هغه کسان چې په بدر کې حاضر نه وه هغو به ویله چې کاشکې مونږ ته یو موضوع مساعده سوې وای چې مونږ هم وژل سوي وایی لکه شهداء د بدر او د کافرانو سره مو جنګ کړی وایی او کفار مو وژلي وایی لکه د بدر په موقع کې، نو مونږ ته به هم خدای ﷻ ثوابونه راکړي وایی، او یا به په شهادت رسېدلي وایی، او یا رزق او غنیمت لکه ژوندي مسلمانانو ته د بدر چې په نصیب سوه زمونږ به هم په نصیب سوي وایی، نو خدای ﷻ په آینده کال کې د بدر د غزاء د احد جنګ په منځ کې راوستی، نو دا آیت نازل سو.

درویش وایي: دا و حاصل د ما روي عن ابن عباس رضي الله عنه.

وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ

او په تحقیق تاسې واست چې تمنی د مرګ مو درلوده، یعني في سبیل الله، او یا مراد له موت څخه جنګ دی مجازاً لانه سبب للموت.

مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ

د مخه تر دې چې تاسې ملاقي کېداست د جنګ سره چې سبب د مرګ و او کړاوونه او شدت د جنګ نه و درته معلوم.

فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿۱۴۳﴾

نو دا دی تاسې ولېدی حرب مفضي موت ته او تاسې ورته کتل یعنې په غزاء کې د احد.

Scanned by CamScanner

پوه سه: چي جمله د "وانتم تنظرون" حال دی له فاعل څخه د "رئيتموه"
پوښتنه: رئيتموه" خو هم دلالت پر "تنظرون" کاوه او ددې جملې څه ضرورت و؟
ځواب: ددې جملې فائده داده چي رويت بصري و او په معنی د علم نه دی کماهو معنى الروية في بعض المواضع.
پوه سه: چي رويت د موت که ضمير منصوب د "رئيتموه" وموت ته راجع سي رويت دی د موت د شهداء د احد د ژوندو لپاره.
پوه سه: چي په دې آيت کي توبيخ او سرزنش دی وهغو کسانو ته چي تمنی د حرب يې کوله او په وخت کي د حرب يعنې حرب احد بيا يې بذدلي او شکست اختيار کړی کمامر في تفصيل غزوة احد.
پوه سه: چي د حاتم اصم څخه روايت دی چي زموږ او د ترکانو کافرانو سره جنګ و، نو يو ترکي زه په غشي وويشتم او له آس څخه يې را واچولم، او دی هم له آس څخه راکښته سو او زما پر سينه کښېنستی او زه يې تر ږېره ونيولم او چاړه يې راوکښل چي ما ذبح کړي، حاتم اصم رحمة الله عليه وايي چي زما دي قسم وي په حق د خدای ﷻ چي نه زما زړه د ترکي سره مشغول و او نه دده د چړې سره او زه ساکت او متحير وم او له خدای ﷻ سره مي دا مناجات کاوه چي اې زما باداره ما خپل ځان وتاته سپارلی دی که ستا اراده وي چي دغه ترکی ما ذبح کړي فعل الراس والعين يعنې زما دغه ذبح قبوله ده پر سر او ستر ګو انا لک وملک فينا زه خو ستا بنده يم او ستا ملک او سلطنت پر مادی، په دې وخت کي ناګاه يوه مسلمان دغه ترکی په غشي په حلق کي وويشتی، نو زما له سينې څخه غوځار سو، نو زه ور ولاړ سوم او چاړه مي له لاسه ځندي واخستل او دی مي په ذبح کړی، فهذا من عجائب لطف تعالى لاترونها من الآباء والامهات فنعم الصبر عند الشدائد.
واعلموا ايها الاخوان ان من صبر و استسلم لقضاء الله تعالى ظفر ومن فر لم يتخلص.

پوه سه: چي ابن ابي حاتم له ربیع رض څخه روایت کړی دی چي د احد په غزاء کي چي ابن قیمه علیه الصلوة والسلام په ډبره پر سر وویشتی او سر مبارک یې سخت ټپي سو کفارو ناري کړې، الا ان محمداً قد قتل، نو بعض خلګو وویل که دی نبي وایی نو دی به ولي قتل کیدای، او بعض خلګو وویل چي راځي چي جنګ ته دوام ورکړو یا به فتح وکړو او یا به موږ هم لکه دی ځانونه مړه کړو، او ابن منذر له عمر رضی الله عنه څخه روایت کړی دی چي موږ په غزاء کي د احد له علیه الصلوة والسلام څخه متفرق سو، نو زه غره ته وختلم، نو یو یهودي نعره وکړه قد قتل محمد، عمر رضی الله عنه وایي چي ما وویل که چا وویل چي علیه الصلوة والسلام وژل سوی دی زه به یې سره په توره پرې کړم، وروسته عمر رضی الله عنه وایي ما چي وکتل علیه الصلوة والسلام او نور مسلمانان د غره وخواته په رجوع کي وه، او په یوه روایت د بیهقي رحمة الله علیه څخه داسي نقل راغلی دی چي یو سړی له مهاجرینو څخه پر یوه سړي د انصارو تېرېدی او هغه انصاري رضی الله عنه په وینو کي لغښتی فقال له اشعرت ان محمداً قد قتل، فقلت ان کان قتل فقد بلغ، یعنې که دی وژل سوی وي خو تبلیغ د دین یې وکړی، فنزل هذه الآیة.

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ

نه دی محمد ﷺ مګر نه رسول دی، معنی دا چي محمد ﷺ خو رب نه و چي فنا او موت یې محال وي، او نه یې خلګ وخپل عبادت ته بلل، په قاموس کي وایي چي حمد شکر ته وایي او رضاء بالقضاء الهي ته وایي او د تحمید معنی حمد ویل دي د خدای جل جلاله مرةً بعد اخری یعني الی ما لانهایة له ومنه محمد کانه حمد الله جل جلاله مرةً بعد مرةٍ، او بغوي رحمة الله علیه وایي چي محمد ﷺ هو المستفرق في جمیع المحامد لان الحمد لایستحقه الا الکامل، والتحمید من باب التفعیل اقوی من الحمد فلا یستحقه الا المستولی علی الامد والنهایة في الکمال.

درویش وايي: چي حسان بن ثابتؓ په مدح كي د عليه الصلوة والسلام داسي شعر ويلی دی

اَلَمْ تَرَ اِنَّ اللّٰهَ اَرْسَلَ عَبْدَهُ ... بِبُرْ هَا نِه وَ اللّٰهُ اَعْلٰى وَ اَمْجَدُ
وَ شَقَّهُ مِنْ اِسْمِهِ لِيَجَلَّهُ ... فَذُوْا الْعَرْشِ مَحْمُوْدٌ وَّهٰذَا مُحَمَّدُ

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ

چي تېر سوي او مړه سوي دي د مخه تر ده نور رسولان يعني نو دی به هم وفات سي. اَفَاۡئِنْ مَّاتَ اَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ

نو كه دی په خدايي مرگ مړسي او يا يې څوک قتل کړي، نو تاسي مسلمانان به تر شا ځئ يعني رجوع به کوئ ودين اول ته ستاسي يعني چي کفر و.

پوه سه: چي همزه لپاره د انکار دی پر ارتداد و دين اول ته په سبب د موت يا د قتل د عليه الصلوة والسلام او سره ددې چي تاسي په دې خبر ياست چي تر ده دمخه انبياء عليهم السلام يا مړه سوي او يا قتل کړه سوي دي، لکه زکرياء او يحی عليهما السلام، او د هغه سره يې دين پاته دی، نو كه عليه الصلوة والسلام مړ يا قتل سي نو بايد تاسي هم پر دين محمديﷺ باندي ژوند وکړئ او مرتد نه سئ.

وَمَنْ يَّنْقَلِبْ عَلٰى عَقِبَيْهِ

يعني له دين څخه مرتد سي العياذ بالله.

فَلَنْ يَّضُرَّ اللّٰهَ شَيْـًٔا

نو هغه سړی وخدای ﷻ ته ضرر نه سي رسولای په خپل ارتداد سره بلکي خپل ځان ته يې ضرر ورساوه.

وَسَيَجۡزِي ٱللَّهُ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴿١٤٤﴾

او ژر دی چي خدای ﷻ به ثواب ورکړي وهغو کسانو ته چي شکر د نعمت د اسلام ووايي او د اسلام د دين رسۍ په لاس کي محکمه وساتي.

درویش وایي: چي چونکه دې فقير واقعه د جنګ د احد په ډېر تفصيل سره راوړې وه نو په دې ځای کي يې تکرار نه کوي.

فائده: نعره د قتل د عليه الصلوة والسلام چي د احد په غزاء کي وسوه، ولي يې پر مسلمانانو دهشت او حيرت نه اچاوه، او سره ددې چي هغه ورځ چي د عليه الصلوة والسلام په خدايي مرګ آوازه مسلمانانو واورېدله، نو مسلمانان دومره مضطرب سوه چي بعض مدهوشه سوه او بعض مسلمانان پر ځای کښېنستل نه سوای ولاړېدلای، او د بعض مسلمانانو ژبې بندې سوې خبري يې نه سوای کولای، او بعض مسلمانانو يې له مرګ څخه بالکلية انکار وکړی حتی چي عمر ﷺ د خلګو په منځ کي ودرېدی او وه يې ويل چي بعض د منافقانو دا وايي چي عليه الصلوة والسلام وفات سوی دی، نو دا وينا غلطه ده والله ما مات رسول الله ﷺ لکن ذهب الی ربه كما ذهب موسی بن عمران ؑ فغاب عن قومه اربعين ليلة ثم رجع وكما ذهب عليه الصلوة والسلام في ليلة المعراج ثم رجع، او عمر ﷺ وويل چي قسم په خدای ﷻ دی چي عليه الصلوة والسلام به هم رجوع وکړي، او عمر ﷺ زياته کړه چي قسم په خدای ﷻ دی چي زه به لاسونه او پښې پرې کړم د هغو کسانو چي ووايي چي عليه الصلوة والسلام مړ سو، دا خبره عمر ﷺ څو واره مکرره کړه حتی چي ابو بکر ﷺ چي کور يې په سنح کي و را ورسېدی او د عليه الصلوة والسلام له وفات څخه خبر سو، نو ابو بکر ﷺ اول ورغلی د خپلې لور عائشة ﷺ خوني ته چي عليه الصلوة والسلام په هغه خونه کي پروت و او يو پټو پر اوار و، نو ابو بکر ﷺ يې

مخ مبارک ور لخ کړی او پر تندي یې مچ کړی او داسي یې وویل والله قد طبت حیاً ومیتاً والله لایجمع الله علیک الموتتین اما الموت الذي کتب علیک فقد متها، ثم خرج الی المسجد النبوي ﷺ وعمر رضي الله عنه یکرر مقالته فقال له اقعد ایها المتالي علی الله فلم یقعد عمر نو باره ابو بکر رضي الله عنه د خلګو په مخ کي ودرېدی او خلګو ټولو رجوع و ابو بکر رضي الله عنه ته وکړه، نو ابوبکر رضي الله عنه اول حمد او ثناء د خدای ﷻ وویل او بیا یې وویل ای خلګو من کان یعبد محمداً ﷺ فان محمداً ﷺ مات ومن یعبد الله فهو حي لایموت، وروسته ابو بکر رضي الله عنه دا آیت ووایه "وما محمد الا رسول" تر پایه پوري، او عمر رضي الله عنه چي توره یې په لاس کي وه او خپلي پخوانۍ خبري یې کولې توره یې له لاسه ښخه ایله سوه او د آیت مذکوره په اورېدلو سره یې یقین سو چي علیه الصلوة والسلام وفات سوی دی، راوي د قصې وایي چي دغه آیت لکه خلګو چي نه و اورېدلی، راوي وایي چي وروسته د ټولو خلګو په خولو کي دغه آیت و "وما محمد الا رسول الله الآیة".

درويش وايي: چي په مفارقت د علیه الصلوة والسلام سره جمادات وچاودل فکیف بقلوب الاصحاب الکرام رضي الله عنهم، په صحیح حدیث کي د بخاري راغلي دي چي دمخه تر جوړېدلو د منبري نبوي ﷺ به علیه الصلوة والسلام یوه وچ لرګي ته د خوړما د جمعې په ورځ درېدی او خطبه به یې ویله څه وخت چي منبر نبوي ﷺ د یوې ښځي مریی چي نجار و له شین غزیو څخه د ځنګله ورجوړ کړی او علیه الصلوة والسلام پر منبر باندي کښېنستی لپاره د خطبې هغه وچ لرګي داسي ژړا شروع کړه لکه د کوچني یعني په سبب د فراق د علیه الصلوة والسلام له ده څخه حتی چي علیه الصلوة والسلام له منبر څخه راکښته سو او هغه لرګی یې په غېږ کي ونیوی کرار کرار هغه لرګی ساکتېدی او ژړا یې بنده کړه، او علیه الصلوة والسلام خلګو ته وویل چي که ما دا لرګی په غېږ پوري نه وایی نیولی د

قیامت تـر ورځي بـه یې ژړلای، راوي وایي چي د علیـه الصلوة والسـلام مرض چي څه وخت سخت سو، نو لـه علیـه الصلوة والسلام څخه کـرب یعني بې تابي کیدله نو فاطمهﷺ چي ورتـه ناسته وه داسي بـه یې ویله "واکرب اباه" نو علیه الصلوة والسلام ودې ته وویل لیس علی ابیک کـرب بعد الیوم لکن چونکه د فاطمېﷺ بېقراري اوښکي نه درېدلې، نو علیـه الصلوة والسلام نژدې وروغوښتل او په غوږ کي یې پټـه خبره ورتـه وکړه چي د فاطمېﷺ سوز او گداز نهایت ډېر سو او اوښکي یې لکه باران تـر سترگو را رواني وې، بیرته علیه الصلوة والسـلام ور وغوښتلـه او پـه غـوږ کي یې پټه خبره ورته وکړه او فاطمهﷺ په خندا سوه، بي بي عائشـهﷺ چي دلتـه حاضره وه ورتـه وه یې ویـل چي مـا نـه ده لیدلې تر اوسه دونده نژدې خوشحالي وغم ته او نه دونده نژدې خندا وژړا تـه، نـو عائشېﷺ لـه فاطمېﷺ څخه پوښتنه وکړه چي دا دوه واره تاتـه علیـه الصلوة والسـلام څه وویل؟ دې وویل "ما کنت لافشی سر رسول اللهﷺ" خو خیر وروسته تر وفات څو ورځي بیا عائشېﷺ له فاطمېﷺ څخه هغـه پوښتنـه وکـړه، نـو فاطمېﷺ و عائشېﷺ ته وویل چي اول وار علیـه الصلوة والسـلام ماتـه په غوږ کي دا وویـل چي زه لـه دې مرضـه نـه جوړېږم او وفـات کیږم نـو مـا وژړل، دوهم وار یې دا راته وویل چي اول له اهل بیت څخه زما بـه تـه پـه مـا پسي راځې یعنې وفـات کیږې بـه نـو مـا وخندل، چناچه وروسته تـر علیـه الصلوة والسلام په شپږ میاشتي کي فاطمهﷺ وفات سوه.

درویش وایي: چي صحیح راویان د وفات د علیه الصلوة والسلام وایي چي پسله وفـات څخـه د علیـه الصلوة والسـلام د اصحابو پـه منځ کي دا اختلاف پیدا سو بعض وویل چي په جنت البقیع کي به یې دفن کړو لکن ابو بکرﷺ ورته وویل چي ما له علیه الصلوة والسلام څخه اورېدلي دي نبي چي پر کوم ځای مړ سي هم هغه ځای به دفن کیږي، نـو د قبـر مبـارک

ځای یې هجره د بي بي عائشې رضي الله عنها وټاکل سوه، بیا اختلاف په دې کې راغلی چې قبر ته بې لحد ورکوو، او کسه شق یعنې د قبر په منځ کې بل یو لښتې غوندي ځای به جوړ وو او په هغه شق کې به یې ایښودو او دفن کوو به یې، نو بیا اتفاق پر دې سو چې صحابه وو رضي الله عنهم په دواړو قسم قبر کن پسي سړي استولی و نو هر یو چې دمخه راغلی هغه سي قبر به ورجوړه وو، هغه و چې هغه قبر کن دمخه راغلی چې د لحد قبر یې جوړاوه، نو قبر نبوي ته یې لحد ورکړی، راوي وایي چې څه وخت یې علیه الصلوة والسلام وقبر مبارک ته داخل کړی چونکه خاوري وې نو شقران رضي الله عنه مولی رسول الله ﷺ خپله یوه شړی په قبر کي ورهواره کړه لکن د نورو صحابه وو رضي الله عنهم دا خوښه نه وه چې لاندي تر میت دي شی هوار وي، نو شړی یې بیر ته ځندي را ټوله کړه.

تتمه: د بخاري د حدیث سره موافق بي بي عائشه رضي الله عنها وایي چې ما په ژوند کي د علیه الصلوة والسلام څخه اورېدلي وه چې هر نبي چې مري خدای جل جلاله ده ته اختیار ورکوي د مرگ او د ژوند تر منځ، نو عائشه رضي الله عنها وایي چې ما علیه الصلوة والسلام وخپل ځېگر ته تکیه کړی و، نو ده مبارک گوته پورته کړه او داسي یې وویل في الرفیق الاعلی، دا وایي چې ما په زړه کي وویل چې اذا لایختارنا ثم مالت یده ﷺ فتوفی، له انس رضي الله عنه څخه روایت دی چې موږ چې علیه الصلوة والسلام په قبر کي کښېښوی او خاوري مو پر اچولې، نو فاطمه رضي الله عنها ولاړه وه او داسي یې وویل اطابت انفسکم ان تحثوا علی نبیکم التراب" په حدیث صحیح کي راغلي دي چې علیه الصلوة والسلام وویل چې هر چا ته چې یو مصیبت پېښ سي یعنې من موت الاولاد والاقارب، نو زما مرگ ورپیاد کړئ فانه من اعظم المصائب، یعنې تسلي د زړه دي په وکړي.

درویش وایي: چې د قصې د علیه الصلوة والسلام نتیجه داده چې په

ژوند د دنیا کې دې څوک نه مغروره کېږي او د خدای ﷻ په عبادت او محبت سره دې زړه پیوند کړي، سعدي شېرازي رحمة الله علیه

جهان ای برادر نه ماند بکس دل اندر جهان آفرین بندوبس

او عاقل سړی هغه دی چې د قیامت د سختي ورځې لپاره پوره توښه برابره کړي، سعدي شېرازي رحمة الله علیه وايي:

در آن روز کز فعل پر سند وقول اولوا العزم راتن بلرزد زهول

به جای که دهشت خورد انبیاءؑ تو عذر گناه را چه داری بیا

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوْتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ

او نسته هیڅ نفس لره چې مړه دې سي مګر په اراده او مشیت او قضاء د خدای ﷻ، او یا معنا دا ده په اذن د خدای ﷻ وملک الموت ته په قبض کې د روح.

كِتٰبًا مُّؤَجَّلًا

پوه سه: چې دا مصدر مؤکد دی د ماقبل، نو کتاب په معنی د مکتوب دی او "مؤجلا" یې صفت دی یعنې مقید په اجل سره لایتقدم ولایتاخر، نو له جنګه مه پېرېږئ ولې چې بې اجله مرګ نسته.

وَمَنْ يُّرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهٖ مِنْهَا

او که څوک اراده لري په عمل سره خپل عوض د دنیا نو موږ به یې ورکوو له دنیا څخه عوض.

درویش وايي: چې که څه هم دا قضیه موجبه کلیه ده لکن په دې کې تعریض دی پر هغو پنځوسو کسانو چې د درې خوله یې د غنیمت لپاره خوشي کړه په غزاء کې د احد چې هم دغه خوشي کول خلاف د امر نبوي ﷺ څخه سبب د هزیمت او شکست وګرځېدی وقد مر تفصیله في بیان قصة غزوة احد.

وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا

او که څوک اراده لري په عمل سره ثواب د اخرت موږ به ورکو یعنې ثوابونه به ورکړو.

وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٥﴾

او ډېر ژر په موږ ثوابونه ورکړو و شاکرو بندګانو ته.

پوه سه: چي د شکر معنا لغوي چي د حمد معنی حقیقي هم ده، روح البیان په دې الفاظو اشاره ورته کړې ده، الشارکین نعمة الاسلام الثابتین علیه الصارفین ما اتاهم من القوی والقدر الی ما خلقت هي لاجله من طاعة الله لا یلهیهم عن ذالک صارف اصلاً.

پوه سه: چي په جنس کي د شاکرینو هغه معهود شهداء د احد او نورﷺ هم داخل دي.

فائده: دا آیت که څه هم په موضوع کي د جهاد نازل دی لکن ټوله اعمال پر دغه قیاس دي، ولي چي مؤثر په طلب کي د ثواب او عقاب ماهو مقصود العامل وداعیه الی ذالک العمل لا ظواهر الاعمال فان المقصود من وضع الجبهة علی الارض في صلوة الظهر، او لمر هم ورته مخامخ وي، نو که د ساجد قصد عبادت د خدایﷻ و کان ذالک السجود من اشرف دعائم الاسلام یعني الصلوة، او که یې مقصود سجده ولمر ته وه، نو دا سجده له اعظم څخه د دعائم الکفر ده یعني الشرک.

درویش وایي: چي ابو هریرهؓ د نبي کریمﷺ څخه داسي روایت کړی دی چي خدایﷻ به ووایه وهغه چاته چي في سبیل الله وژل سوی وي یعنې په جنګ کي د کفارو چي ته پر څه شي وژل سوی یې، نو هغه مقتول به ورته ووایي چي تا امر د جهاد في سبیل الله کړی و، نو ما هم جنګ وکړی او شهید سوم، خدایﷻ به ورته ووایي کذبت یعنې دغه ځای دي دروغ دی چي ما ځان في سبیل الله مړ کړی، ستا خو غرض دا و چي خلګ ووایي چي

فلانی ځونده دلاوره و، نو هغه خو خلګو وویل، نو په امر د خدای ﷻ دی کش کړل سي ودوږخ ته، حاصل دا چي مقاتل في سبیل الله حقیقةً هغه سړی دی چي جنګ او غزاء يې فقط وفقط لپاره د اعلاء د کلمة الله العلیاء وي، لا للذکر الجمیل یعني خلګ يې صفت وکړي، او یا خپله دلاوري وخلګو ته ورښیي، او یا لپاره د غنیمت تر لاسه کولو، سعدي رحمه الله

عبادت باخلاص نیت نکوست وګر نه چه آید زبی مغز پوست
بروی وریا خرقه سهل است دوخت ګرش باخدا درفروشی نکوست

درویش وایي: چي په هم دغه حدیث کي حال د غني دی چي خیراتونه يې کړي وي او مسکینانو ته يې ډوډۍ ورکړې وي الی غیر ذالک، لکن لپاره د نامه او ریا وسمعه د رضاء الهي لپاره نه، نو دا سړی به هم و اور ته دوږخ کش کړل سي، او په هم دغه حدیث کي حال د قاري مرايي هم ذکر سوی دی او د عالم مرايي هم په ورته بیان سره راغلی دی، او دا به هم دوږخ ته ټیله کېږي، او په یو بل صحیح حدیث کي راغلي دي چي که د چا نیت په اعمالو کي د خیر طلب د اخیرت وي یعني ثوابونه د اخیرت او د ورځي د قیامت خدای ﷻ به يې په زړه کي غنی پیدا کړي او متفرق خیالات او فکرونه د دنیا به نه وهي وآتته الدنیا وهي راغمة، او که د چا طلب د دنیا غرض وي خدای پاک فقر دده په سترګو کي ور ګرځوي او جمعیت د خاطر به ځندي سلب کړي ولا یائتیه من الدنیا الا ماکتب له، او په صحیح حدیث کي په روایت د بخاري راغلي دي چي علیه الصلوة والسلام وایي انما الاعمال بالنیات ای ثواب الاعمال بالنیات لاوجودها ولاصحتها وانما لکل امرءٍ مانوی فمن کانت هجرته الی الله ورسوله یعني نیةً وقصداً فهجرته الی الله ورسوله ای ثواباً في الاخرة فلا یلزم اتحاد الشرط والجزاء فافهم، ومن کانت هجرته الی الدنیا یصیبها ای من جهة انصار المدینة رضي الله عنهم، او امرئة یتزوجها لکه مهاجر د ام قیس، فهجرته

الی ما هاجر اليه يعني الدنيا والزوجة، نو په هجرت کي يې ثواب د اخرت نسته، وفي الحديث القدسي "الا من طلبني وجدني ومن تقرب الي شبرا تقربت اليه زراعاً" خدای پاک وايي که څوک زما طلب کوي ما به پيدا کړي، او که څوک ماته نژدې سي يعنې په طاعت او محبت سره يوه لوېشت، زه به نژدې سم ده ته يو گز "ومن تقرب الي زراعاً تقربت اليه باعاً" او که څوک ماته نژدې سي يو گز، زه به نژدې سم وده ته يوه غېږ الی اخير الحديث.

حکايت: حاتم اصم رحمة الله عليه وايي چي زه ملاقي سوم د شقيق بلخي سره په يوه غزاء کي د خراسان، او جنگ ډېر په شدت روان و، نو شقيق راته وويل کيف تجد قلبک يعنې زړه دي خفه دی يا خوشحاله، مضطرب دی يا بېغمه، نو حاتم ورته وويل چي زړه خومي داسي خوشحاله او بېغمه دی لکه اوله شپه چي زه د ماينې سره يو ځای او هم بستره سوم، زه خوشحاله يم يعنې چي د جنگ په حالت کي يم او د اولي شپې د يو ځای والي د خوشحالی فرق نه سم کولای، نو شقيق بلخي رحمة الله عليه ورته وويل زه خو داسي يم نو يې سر پر سپر کښېښو او بيده سو حتی چي ما يې خرکی واورېدی.

درويش وايي: چي دغه دی غايت يقين پر قضی الهي والسکون في الحرب.

حکايت: ابراهيم الرقي رحمة الله عليه وايي چي زه په نيت د بيعت او مريدی د ابو الخير خراساني رحمة الله عليه ولاړم چي هغه يو شيخ کامل و، نو د ماښام لمونځ مي په ابو الخير خراساني پسي وکړی لکن د خراساني قرائت د قرآن پر قواعدو د تجويد برابر نه و، نو پښېمانه سوم دده پر مريدی او له ځانه سره مي وويل لقد ضاع سفري، د ماښام تر لمانځه وروسته يو نژدې غر و د هوا داری لپاره غره ته پورته سوم که څه گورم يو زمری مي وليدی چي په ما پسي را روان و ما ځندي ميدان کړه د مسجد پر خوا چي په دې وخت کي شيخ خراساني له مسجده را ووتی او زه يې وار خطا وليدم ويل څه کوې؟ ما ورته وويل چي

زمري راپسې دی خير خو په دې وخت کې زمري را ورسېدی، نو شيخ خراساني وزمري ته وويل چې ما تاته نه دي ويلي چې زما په مېلمنو کار مه لره؟ زمري لکۍ وښورول او بيرته غره ته ولاړی، نو شيخ خراساني راته وويل چې انتم اشتغلتم بتقويم الظواهر فخفتم الاسد واشتغلنا بتقويم القلب فخاني الاسد، ابراهيم الرقي وايي چې په دې کرامت ليدو سره د خراساني رحمة الله عليه زما قصد د بيعت او مريدۍ مصمم سو او بيعت مې ورسره وکړی.

وَكَأَيِّنْ مِّنْ نَّبِيٍّ

پوه سه: چې اصل د "کاين" ای" و بيا کاف پر داخل سو، نو په "ای" کې يې معنا د تکثير پيدا کړه، ولهذا مفسرين وايي چې "کاين" په معنی د کم خبري دی المفيد للکثرة، او "من نبي" د "کاين" دی والغالب في تميزها انيکون مجروراً بمن ولم يجئ في القرآن الا کذالک.

قُتِلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ

چې جنگ به کوي دغه نبي له کفارو سره او دده سره به ملگري وي ډېر ربيون، ابن عباس، مجاهد او قتاده رضي الله عنهم ترجمه د "ربيون" په جماعات کثيرة وکړې ده، او ابن مسعود رضي الله عنه د "ربيون" معنا په زرو کړېده، او کلبي رحمة الله عليه وايي چې يوه ربيه لس زره کسانو ته وايي، او ضحاک رحمة الله عليه وايي چې يوه ربيه زر کسه ده، او حسن بصري رحمة الله عليه يې ترجمه په فقهاء علماؤ کړې ده، او بعض مفسرين علماء وايي چې ربيون په معنا د اتباع دی، نو هم دغه مفسر وايي چې ربانيون ولاة الامر ته وايي او ربيون و رعيت ته وايي، والاشهر ان الربي منسوب الى الرب وهم الذين يعبدون الرب عزوجل.

فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

نو نه دي ضعيف سوي هغه کسان چې ژوندي به پاته سوه پسله قتله د اصحابو او ملگرو.

وَمَا ضَعُفُوا

او نه وه ضعیفه سوي یعني من بقی له دوام ورکولو څخه د جهاد.

وَمَا اسْتَكَانُوا

او دوی نه و تسلیم سوي ودښمن ته او نه يې عجز او زاری وهغو ته کړي دي چي بسته بالا موږ مه وژنئ بلکې صبر يې کړی و پر امر د رب او پر اطاعت د خپل نبي او پر جهاد له دښمنانو سره، مظهري رحمه الله وايي چي په دې کي تعریض دی پر هغو بعضو مسلمانانو چي په جنګ کي د احد يې امان وغوښتی له ابو سفیان څخه او له جنګ څخه بزدله سوه.

وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٦﴾

او د خدای جل جلاله خوښ دي صبر کونکي او هم يې خدای جل جلاله نصرت کوي او غلبه ورکوي ولو بعد زمان مدید.

وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا

نه و قول ددوی مګر دوی ویله.

پوه سه: چي "قولهم" منصوب دی او خبر د "کان" دی، او "الا ان قالوا" اسم د کان دی، موږ ولي داسي وویل او عکس ددې مو نه وویل له دې سببه چي "ان قالوا" چونکه دال دی پر حدث او پر نسبت او پر زمان د حدث، نو دی اعرف دی تر "قولهم" او قانون نحوي دی چي اعرف اولی بالاسمیة دی.

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا

اې زموږ خدایه موږ ته وبخښې ګنهونه زموږ یعني ګناه صغائر او تر حد تجاوز په حدود کي د عبودیت په حال کي زموږ یعني الکبائر من الذنوب.

وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿١٤٧﴾

او ټینګي کړې زموږ پښې پر سمه لار د بندګی او پر جهاد مع الکافرین، او موږ ته کومک راکړې پر کافرانو باندي په جهاد کي.

پوه سه: چي حاصل د آیت دادی چي دغو کسانو ته چي سختي او قتل د اصحابو په جهاد کي ور رسېدلی و دوی بله خبره نه کوله یعنې ربنا اغفرلنا ذنوبنا تر پایه پوري، او سبب ددې خبرو ددوی دادی چي خدای پاک خو وعده د کومک د مؤمنانو سره کړې ده او د غلبې پر کافرانو کما قال عزوجل حقاً علینا نصر المؤمنین، وقال في موضع آخر ان جندنا هم الغالبون، او دا هم خدای پاک ویلي دي ما اصابکم من مصیبة فبما کسبت ایدیکم ویعفو عن کثیر" نو دوی فکر وکړی چي دا مصیبتونه او شهادت چي موږ ته رسېږي دا له سببه څخه د شومو ګنهو زموږ او له جهته د اصراف زموږ في امور دیننا، نو ځکه دوی اولاً اقرار په خپله ګناه سره وکړی تاچي پښېماني او استغفار ته لار پرانېزي وروسته طلب د نصر وکړي له خدای ﷻ څخه، او د ثبات د اقدامو په جنګ کي د کفارو سره عملاً بقوله تعالی "وما النصر الا من عند الله العزیز الحکیم"

مسئله: دعاء وروسته تر پاکۍ له ګنهو څخه په سبب د ندم او استغفار اقرب واجابت ته د عندالله الغفور الرحیم.

فَاٰتٰىهُمُ اللّٰهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْاٰخِرَةِ ؕ

نو دوی ته ورکړي خدای ﷻ ثواب د دنیا چي نصر پر دښمنانو دی او غنیمتونه دي او پادشاهي، او ددوی یادول په خیر چي مسلمانان به یې کوي او هم به دوی ته ورکړي ښه ثواب د اخیرت من الجنة ومراتب القرب من الله ﷻ ورضوان من الله اکبر.

درویش وایي: چي تخصیص د ثواب الآخرة په حسن سره وکړي له دې کبله چي ثواب د اخرت عالي او قائم او خالد دی، او بل ثواب الآخرت مشوب په امور محزنه وو سره نه دی بخلاف ثواب الدنیا فانه لاثبات له ولا دوام ومصحوب بالآخران والآفات.

وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿۱۴۸﴾

او د خدای ﷻ محبت دی او کوي یې د ښه کار کوونکو بندګانو سره.

پوه سه: چي معنا د محبت د بنده سره عبارت دی له رضا څخه د خدای ﷻ له بنده څخه او اراده د خیر ده وبنده ته، نو محبت د خدای ﷻ علت تامه دی د هري نېک بختی. في الدنیا والآخرة، اللهم ارزقني حبک بفضلک وکرمک وارزقني حبک وحب حبیبک وحب من یحبک وحب عمل یقربني الیک، برکریمان کارها دشوار نیست.

نصیحت: مسلمان لره پکار ده چي همېشه معترف په خپل تقصیر وي، او خپل په یو جزوي عبادت مغروره نه سي، ولي چي امام اعظم مقتدی الامة رحمة الله علیه د کعبې مبارکې په داخل کي داسي ویلي دي "ما عبدناک حق عبادتک، او مؤمن لره پکار ده چي شب وروز دروازه د عفوي ټکوي، سعدي شېرازي وایي

تو پېش از عقوبت درعفو کوب   که سودی ندارد فغان زیر چوب
کنون بایدت عذر تقصیر گفت   نه چون نفس ناطق زگفتن بخفت

وقال ایضاً

کنونت که چشمت اشکی ببار   زبان دردها نست عذری بیار
فراشو چو بینی در عفوه بار   که ناگه در توبه گردد فراز
مرو زیر بار گناه ای پسر   که حمال عاجز بود در سفر

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِنْ تُطِيْعُوا الَّذِيْنَ كَفَرُوْا

اې هغه کسانو چي ایمان یې راوړی دی که تاسي په خوله وکړئ د هغو کسانو چي کافران دي، حضرت علي رضی الله عنه وایي چي له "الذین کفروا" څخه منافقان مراد دي، ولي هغه آوازه د قتل د رسول الله ﷺ په غزوه کي د احد چي شائع سوه نو د غو منافقینو ومسلمانانو ته وویل رائځ چي د خپلو

ورونو يعنې مشركينو په دين كي داخل سو، ولي كه محمد نبي وايي نه به قتل كېداى، او بعض راويان وايي چي مراد له "الذين كفروا" څخه ابو سفيان دى يعنې بعضې خلگو وويل چي راځئ ابو سفيان ته تسليم سو، او دوى وويل چي ابو سفيان ته به عجز وكړو او امان به ځندي وغواړو.

يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰٓ أَعْقَٰبِكُمْ فَتَنقَلِبُوا۟ خَٰسِرِينَ ﴿١٤٩﴾

تاسي به رد كړي تر شا يعنې هغه دين ته چي دمخه ستاسي و چي شرك دى، نو تاسي به وگرځئ تاوانيان يعنې خسر الدنيا والآخرة.

بَلِ ٱللَّهُ مَوْلَىٰكُمْ ۖ

خداى ﷻ ستا سي محب او بادار دى او ستاسي ناصر دى پر دغه دين د اسلام، نو د چا په خوله مه كوئ.

وَهُوَ خَيْرُ ٱلنَّٰصِرِينَ ﴿١٥٠﴾

او خداى ﷻ ښه او قادر له نصرت كونكو څخه د خپلو دوستانو مؤمنانو دى. د غزوه احد راويان وايي چي ابو سفيان چي قائد اعظم د مشركانو د احد و په ورځ د يكشنبې شپاړس د شوال وروسته تر دې چي اويا كسه يې په شهادت ورسول جنگ يې متوقف كړى او د مكې وخواته ستون سو، يو منزل چي ولاړه ابو سفيان وخپلو خلگو ته وويل چي موږ څه وكړه پر مسلمانانو مو غلبه پيدا كړې وه مگر سر كرده خلگ مو پرېښول، يعنې رسول الله ﷺ، ابوبكر، عمر وغيرهم رضي الله عنهم درځئ چي بير ته ورو گرځو او ټوله ختم كړو، نو چي ابوسفيان دا عزم ټينگ كړى خداى ﷻ په زړه كي بيره ور واچول بير ته يې هغه عزم فسخ كړى او د مكې پر خوا را رهي سو، وانزل الله تعالى هذه الآية.

سَنُلْقِى فِى قُلُوبِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلرُّعْبَ

ژر دى چي موږ به واچو بېره په زړو كي د هغو كسانو چي كافران دي يعنې ابو سفيان واتباعه به.

پوه سه: چي "سين" لپاره د مجرد تاكيد دى مجرد له تاخير څخه، او صيغه د مضارع لپاره د حكايت د ماضي ده، ولي چي رعب خو ددوى په زړو كي واقع سوى و، او بعض مفسرين وايي چي ابو سفيان او فوج يې د مكې وخواته روانېدل، نو يې پخپلو كي دا مشوره سره وكړه چي مسلمانان خو اوس د خپلو مړو په دفن كولو اخته دي درځئ چي ورسو او مدينه لوټ كړو فالقى الله الرعب في قلوبهم فلم يتجاسروا على ذالك.

بِمَآ أَشۡرَكُواْ بِٱللَّهِ مَا لَمۡ يُنَزِّلۡ بِهِۦ سُلۡطَٰنٗاۖ

پوه سه: چي كلمه د "با" سببي ده او كلمه د "ما" مصدري ده، والمعنى په سبب د شريكولو ددوى له خداى ﷻ سره يعني بتان چي دوى ته نه و نازل د هغو پر شرک باندي نه دليل عقلي او نه نقلي اتباعاً لاسلافهم المشركين بلكې دلائل عقليه او نقليه پر توحيد باندي موجود وه او هغه هم په ډكه پيمانه.

وَمَأۡوَىٰهُمُ ٱلنَّارُۖ وَبِئۡسَ مَثۡوَى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٥١﴾

او ځاى ددوى به اور يعنې دوږخ وي، او بد ځاى دى اور د ظالمانو لپاره.

پوه سه: چي دا جمله د قرآن عطف ده پر "سنلقى" باندي او مخصوص بالذم محذوف دى اى النار.

پوښتنه: ځاى خو د ضمير و "اى مثواهم" نو د څه حكمت لپاره خداى ﷻ اسم ظاهر يعني الظالمين په ځاى كي د ضمير راوړى؟

ځواب: دا تغليظ دى پر دوى باندي چي دوى ظالمان دي او لپاره د تعليل لقوله تعالى "ومأواهم النار"

وَلَقَدۡ صَدَقَكُمُ ٱللَّهُ وَعۡدَهُۥٓ

او قسم دى چي په تحقيق خداى ﷻ رشتيا كړه وعده ستاسي سره يعني په جنگ كي يعنې د جنگ احد په ابتدائي حالاتو كي تر څو پوري چي هغه پنځوس كسه چي عليه الصلوة والسلام گمارلي وه پر حفظ د يوې درې

باندي، پر هغه امر د علیه الصلوة والسلام باقي وه.

إِذْ تَحُسُّونَهُم بِإِذْنِهِۦ

پوه سه: چي "اذ" ظرف دی د "صدقکم" والمعنی هغه وخت چي خدای ﷻ وعده د نصرت ستاسي سره رشتیا کړه یعنې په غزاء کي د احد چي تاسي وژله کافران چابک چابک چي د "تحسونهم" معنا ده.

حَتَّىٰٓ إِذَا فَشِلْتُمْ

تر هغه وخته پوري چي تاسي بې زړه سواست یعنې رایه مو ضعیفه سوه په طلب د غنیمت کي، وقد قیل حرص الدنیا سبب لضعف العقل.

وَتَنَٰزَعْتُمْ فِى ٱلْأَمْرِ

او ستاسي تر منځ نزاع راغله په امر کي د علیه الصلوة والسلام چي د عبدالله بن جبیر رضی الله عنه په مشری یې تاسي د درې په خوله کي کښېنولي واست، او تاسي ته یې ویلي وه چي دا مرکز به تاسي نه پرېږدئ تر امر ثاني پوري زما، نزاع ددوی هغه وه چي دمخه تېره سوه، یعنې چي ملګرو د عبدالله بن جبیر رضی الله عنه چي هزیمت او شکست د کافرانو د مکې ولیدی نو ډېرو ملګرو د عبدالله رضی الله عنه وویل چي موږ بالا دلته څه کوو هغه دی کافران مات سوه، نو عبدالله رضی الله عنه وصیت د علیه الصلوة والسلام ورپیاد کړی عبدالله رضی الله عنه ورته وویل چي زه خو تر امر د رسول الله ﷺ نه سم تېرېدای، هغه و چي صرف څورلس کسه د عبدالله رضی الله عنه سره پر هغه مرکز پاته سوه نورو ټولو په طلب د غنیمت مرکز خوشي کړی.

وَعَصَيْتُم

او تاسي نافرماني وکړه له امر څخه د علیه الصلوة والسلام کمامر آنفاً.

سوال: فشل او تنازع في الامر خو تر عصیان دمخه وه خو بعض علماء وایي نو له دې سببه یې عصیان وروسته راوړی؟

ځواب: دا خبره صحیح نه ده، ولې چې دلته عطف بالواو دی او نحات وايي چې عطف بالواو ترتيب نه غواړي.
پوه سه: چې ځواب د "اذا" محذوف دی والتقدير اذا فشلتم وتنازعتم وعصيتم منع الله عنكم نصره فاصابكم ما اصابكم من الهزيمة والشهادة.

مِّنۢ بَعۡدِ مَآ أَرَىٰكُم مَّا تُحِبُّونَۚ

وروسته تر هغه چې په تاسي کي يې وليدی هغه شی چې ستاسي خوښ و يعنې فتح او برې پر دښمن او غنيمت، نو کلمه د "من" متعلق په "فشلتم" پوري ده ويمكن التعلق بتنازعتم او بعصيتم لان كل واحد من هذه الامور كان بعد ارادته تعالى ما تحبون لكن الاول اولى لتقدمه في الذكر.

مِنكُم مَّن يُرِيدُ ٱلدُّنۡيَا

بعض کسان ستاسي څخه هغه وه چې اراده د دنيا يې درلوده يعنې الذين تركوا المركز من اصحاب عبد الله بن جبير رضي الله عنه في طلب الغنيمة.

وَمِنكُم مَّن يُرِيدُ ٱلۡأٓخِرَةَۚ

او بعض له تاسي څخه هغه کسان وه چې اراده د اخيرت يې درلوده يعنې ثواب الآخيرة دا هغه څورلس کسه وه چې د عبد الله رضي الله عنه سره پر مرکز معهود ثابت پاته سوه.

فائده: د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه څخه روايت دی چې زه نه پوهېږم چې يو څوک دي له اصحابو څخه د عليه الصلوة والسلام اراده د طلب د دنيا لري حتى نزلت هذه الآية يعنې "منكم من يريد الدنيا"

درويش وايي: چې له دې قول څخه د ابن مسعود رضي الله عنه مراد دادی چې طالبان د دنيا په اصحابو کي د عليه الصلوة والسلام فقط دغه کسان وه او فقط په هم دغه ورځ کي.

ثُمَّ صَرَفَكُمْ

وروسته خدای ﷻ په سبب د عصیان ستاسي د امر نبوي ستاسي د غلبې خوا واړول.

عَنْهُمْ

له کافرانو څخه حتی چي دوی غالبه سوه او تاسي مغلوبه.

لِيَبْتَلِيَكُمْ

تاچي پر تاسي بلا او مصیبت نازل کړي په سبب د معصیت د بعض کسانو ستاسي.

فائده: له دې آیت څخه دا معلومه سوه چي گاهي په سبب دعصیان د بعضو خلگو پر عامو خلگو مصیبت نازلوي، نو دا بلا او مصیبت به جزاء سي د عاصیانو لپاره او رحمت او پورته والی به سي د مرتبې د مطیعانو خلگو لپاره.

پوښتنه: عام خلگ له سببه څخه د گناه د خاصو خلگو د گناه ظلم خو به نه وي؟

ځواب: یا ظلم نه دی، ولي ظلم پر یو چا خو دا بولي په عرف کيَ چي د مظلوم حق ورتلف کړي، په دې ما نحن فیه کي خدای ﷻ د مطیعانو خلگو درجات عالیه ورکوي کمامر غنقریب، فهو عین العدل من الله العزیز فافهم الفرق بین الظلم والعدل.

وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ

او خدای ﷻ په تحقیق سره تاسي ته عفوه وکړه یا تفضلاً واحساناً منه تعالی، او یا یې په سبب د پښېمانۍ ستاسي پر مخالفت د امر نبوي ﷺ لان الندم هو التوبة.

وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥٢﴾

پوه سه: چي تنوین د "فضلٍ" لپاره د تعظیم دی، والمعنی خدای ﷻ خاوند د لوی فضل دی پر مؤمنانو حتی چي پر مخالفت د امر نبوي ددوی استیصال یې ونه کړي، او بعض مفسران رح وایي چي خدای ﷻ په ټولو

احوالو کي احسان کونکی دی د مؤمنانو سره، ولي چي نازلول د مصیبت پر مؤمنانو وروسته تر مصیبت هم د خدای ﷻ احسان دی، ولي چي په دې دنیا کي له گناه څخه پاک او جزاء یې واخرت ته نه وځنډوي، په حدیث شریف کي چي له علي بن ابي طالب رضي الله عنه څخه مروي دی راغلي دي چي آیا زه تاسي خبر نه کړم په افضل آیت د کتاب الله څرنگه چي موږ ته علیه الصلوة والسلام ښوولی دی هغه دغه آیت دی ﴿وما اصابکم من مصیبة فبما کسبت ایدیکم ویعفو عن کثیر﴾ قال علیه الصلوة والسلام چي زه بیان ددې آیت وتاته وکړم یا علي ﴿ما اصابکم من مرض او عقوبة او بلاء في الدنیاء فبما کسبت ایدیکم والله ﷻ اکرم من یثنی علیهم العقوبة في الآخرة﴾ یعني چي په دې دنیا پر سړي او مسلمان په سبب د معصیت یو عذاب مسلط کړي له هر قسمه څخه چي وي من مرض او فقر او تسلط العدو، نو خدای ﷻ ډېر مهربانه دی چي په اخیرت کي به وهغه عاصي مسلمان ته بیا عذاب راگرځوي، او هغه گناه چي خدای ﷻ یې په دې دنیا ومسلمان ته عفوه وکړي یا تفضلاً یا په سبب د ندم د عاصي نو خدای ﷻ احکم دی تر دې چي په اخرت کي د هغې گناه عذاب ومسلمان ته ورکړي.

إِذْ تُصْعِدُونَ

یوه سه: چي "اذ" یا منصوب دی په مقدر فعل سره ای اذکر اذا آه، او یا ظرف دی د "صرفکم" او یا د "یبتلیکم" او یا د "عفاعنکم"

یوه سه: چي قرآئت ددې لفظ مجمع علیها په ضمه د تاء دی یعني له بابه د افعال، لکن مع هذا حسن بصري، قتاده او ابو عبدالرحمن رح یې په فتحه د تاء وایي یعني له باب څخه د مجرد، لکن مفضل ددې دوو قرائتو جمع دا ډول کړې ده چي "صَعَدَ" باب د مجرد او "اَصعَدَ" باب د افعال او "صَعَّدَ" باب د تفعیل په یوه معنا دی، نو دواړه قرائته صحیح دي، نو پر

هر تقدير معنا د "تصعدون" داده چي تاسي وغره ته پورته سواست.

وَلَا تَلْوُنَ عَلَىٰٓ اَحَدٍ

او تاسي غاړه نه پیچل پر یو چا یعني لایلتفت احد الی احد لشدة الدهشة علیکم، وهذا کله في غزوة احد.

وَّالرَّسُوْلُ يَدْعُوْكُمْ فِيْٓ اُخْرٰىكُمْ فَاَثَابَكُمْ

او علیه الصلوة والسلام تاسي را وبللاست چي دی په اخیر کي د قوم ولاړ و، ولي چي مسلمانان یې په سبب د شکست او هزیمت تر دمخه سوي وه، او علیه الصلوة والسلام داسي وویل "الي عبادالله فانا رسول الله" ماته راسئ اې بندګانو د خدای ﷻ زه رسول د خدای ﷻ یم "من یکر فله الجنة" که څوک رجوع وکړي له تېښتي څخه نو هغه لره جنت واجب دی.

پوه سه: چي جمله د "والرسول یدعوکم آه" منصوب محلاً حال ده، او جمله د "فاثابکم" عطف ده پر "صرفکم" باندي.

پوښتنه: ثواب خو جزاء ته د خیر د عمل وایي دلته خو دا شکست او علیه الصلوة والسلام په اخیر کي پرېښول د خیر کار نه و؟

ځواب: هو! دلته ثواب په معنا د عقاب دی علی فشلکم وعصیانکم، او تعبیر په ثواب سره له قبیلې څخه د هغه قول د خدای ﷻ دی "فبشرهم بعذاب الیم" یعني تعبیر د یو ضد دی په بل ضد سره، واصل المعنی انه تعالی عاقبکم علی مافعلتم من الفشل والهزیمة وترک الرسول في اخریکم مکان ماکنتم ترجون من الثواب في القتال في سبیل الله.

غَمًّاۢ بِغَمٍّ

ای غماً متصلاً بغم.

پوه سه: چي اول غم یې قتل او جرح او بری د مشرکانو و او دوهم غم یې اورېده د قتل د علیه الصلوة والسلام وه، او بعض مفسرین وایي چي اول

يې فوت د غنيمت و، او دوهم يې قتل او جرح او شكست و.

درویش وايي: چي فوت د غنيمت دومره نه و چي د اصحابو په دماغو کي دي پاته وايي، او بعض مفسران وايي چي اول غم جنګ د ابو سفيان و او دوهم غم د خالد بن وليد و چي عبد الله بن جبير ﷺ يې سره د ځورلسو کسانو په شهادت ورساوه، او وروسته يې پر مسلمانانو د شا له خوا حمله شروع کړه كمامر تفصيله في هذا التفسير، او بعض مفسران وايي چي غم اول يې غم د قتل او جرح او د هزيمت و، او دوهم غم ددې و چي ابوسفيان پر مدينې منورې حمله ونه کړي او ښځي او کوچنيان مړه نه کړي او مدينه لوټ نه کړي.

درویش وايي: چي ابوسفيان هم دغه سي قصد کړی و لکن خدای ﷻ دده په زړه کي رعب ور واچاوه او هغه يې عملي نه کړی، او بعض مفسران د آيت ترجمه داسي کوي چي کلمه د "با" في "بغمٍ" سببي ده فالمعنى غماً بسبب غم چي دوی عليه الصلوة والسلام خوابدی کړی بعصيانهم له، وقيل غير ذالک.

لِّكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ ۗ

پوه سه: چي لام متعلق دی په ماقبل سره، والمعنى فعل الله ما فعل ددې لپاره چي تاسي غم ونه کړئ پر هغه شي چي له تاسي څخه فوت سو چي بری پر کافرانو او غنيمت و، او نه پر هغه شي غم وکړئ چي تاسي ته ورسېدی من القتل والجرح والهزيمة يعني په وروسته زمانو کي.

پوه سه: چي اکثره مفسران وايي چي دواړه ځايه کلمه د لا زائده ده، فالمعنى عند هؤلاء ددې لپاره چي تاسي غم وکړئ پر ما فاتکم وما اصابکم باندي، او بعض مفسران وايي چي کلمه د لا نه وه زائده، نو معنا يې داسي کوي اثابکم غماً بغم، ددې لپاره چي تاسي عادت سئ له صبر سره په شدائدو کي، نو د آينده لپاره به تاسي غم ونه کړئ پر نفع فائته

باندي او نه پر ضرر لاحق باندي.

درویش وايي: چي ترجمه لفظي د درویش پر دغه مذهب بناء وه، وانما اخترت هذا الوجه لانه حال عن القول بزيادة كلمة لا في القرآن كما في القول الثاني تدبر هداك الله الى ماهو الانسب بالقرآن العزيز.

درویش وايي: چي مظهري رحمة الله علیه دوه تفسیره نور راوړي دي چي یو یې وځان ته منسوب کړی دی، او بل یې په قیل سره راوړی دی چي دا دواړه تفسیرونه د ډېر تکلف سره مخامخ دي ان شئت فطالع هناک، له امیر المؤمنین علي رضي الله عنه څخه روایت دی چي ما امیر المؤمنین ابوبکر صدیق رضي الله عنه ته وویل یا خلیفة رسول الله ﷺ ته په کومو عملو او په څه سبب ودې درجې ته ورسېدلې، چي تر موږ ټولو تا سبقت پیدا کړی؟ ده وویل په دې سبب چي ما ولیده خلګ دوه قسمه بعض مرید الدنیا وه او بعض مرید نعم العقبی وه، ما ځان مرید المولی وګرځاوه یعنې قسم ثالث مي پیدا کړی، او بل دا چي زما ومخته دوه عمله راغلي دي یو د دینا او بل د اخرت ما عمل د اخرت مختاره کړی دی، او بل صحبت د نبي کریم ﷺ دی چي ما په ډېر اخلاص ورسره کړی دی، علي رضي الله عنه وايي چي ابوبکر رضي الله عنه په هیڅ وخت کي له صحبت څخه د علیه الصلوة والسلام نه دی جلا سوی حتی في غار جبل الثور وقت هجرته علیه الصلوة والسلام الی المدینة، او پر ابوبکر رضي الله عنه ډېره سختي ورغلې ده په مصاحبت کي د نبي ﷺ او مالي نفعي یې هم ډېري رسول الله ﷺ ته رسېدلي دي، او سره سره د دغه ټولو ماقلنا یو وخت هم په زړه کي د ابوبکر رضي الله عنه زیغ او شک نه دی پیدا سوی، او هیڅ وخت ابوبکر رضي الله عنه قصد د مخالفت د آنحضرت ﷺ نه دی کړی.

درویش وايي: والی مثل محبة ابوبکر رضي الله عنه مع النبي ﷺ اشیر في هذاین البیتین بالفارسية

کیست دانی صوفیٔ صافی زر نگ الفرقه
آنکه دارد رو بیک رنگی درین کاغ دو رنگ
نگسلد سر رشته اش ازسر جانان گربه فرض
روبه رو گردد زیک سو شیر ودیگر سوپلنگ

وَاللّٰهُ خَبِيْرٌ بِمَا تَعْمَلُوْنَ

او خدای ﷻ خبر دی ستاسي په اعمالو که اعمال د خیر وي او که د شر فیجازیکم علی حسب ذالک.

پوه سه: که کلمه د "با" متعلق سي په "خبیر" پوري او کلمه د "ما" مصدري سي نو يې معنا داده والله خبیر بعملکم، او که کلمه د "ما" موصوله سي، نو عائد و"ما" ته محذوف دی یعنې والله خبیر بما تعملونه، والاول اولی.

ثُمَّ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِّنْ بَعْدِ الْغَمِّ اَمَنَةً

وروسته خدای ﷻ نازل کړه پر تاسي ای ډلي د مسلمانانو یعنې په عین حال کي د جنګ د احد اطمنان او آرام د زړو بعد شدة الخوف والغم بعد الغم.

نُّعَاسًا

پوه سه: چي "نعاساً" بدل اشتمال دی له "امنةً" څخه.

فائده: نُعاس د خوف مقدمه ده چي په پښتو يې پنکی بولي، او عربي تعبیر يې دادی ثقل الراس من النوم کذا فسره روح البیان وما قال المظهري لعل النعاس ههنا عبارة عن استغراق یحصل للصوفي عند نزول الرحمة بحیث یغفل عما سواه الخ.

درویش وایي: چي حصول ددې حالت وصوفي ته خو مُسلم دی لکن تفسیر د قرآن کریم په هغه غلط دی للزوم المجاز بلاضرورة او دا لفظ په آیت کرسي کي هم راغلی دی یعنې "لاتاخذه سنة ولا نوم آه" نو هلته به

يې مظهري څه معنا كوي.

فائده: قوله تعالى "ثم انزل آه" عطف على قوله تعالى "فاتاكم آه" او د انزل معنا دلته داده اى اعطى ووهب لكم ايها المؤمنون.

يَّغْشٰى طَآئِفَةً مِّنْكُمْ

پوه سه: چي د "يغشى" مشهور قرائت په ياء دى يعنې مذكر، نو ضمير يې راجع و "نعاس" ته دى، او "تغشى" په تاء سره هم راغلى دى يعنې مؤنث، نو ضمير خو راجع ونعاس ته دى په سبب د مبدل منه يعنې "امنةً"

درويش وايي: چي ټوله مفسرين په دې موضوع كي هغه حديث چي بخاري او نورو محدثينو يې نقل كړى دى له انس رضي الله عنه څخه چي هغه وايي ابو طلحه رضي الله عنه وويل غشينا النعاس ونحن في مصافنا يوم احد قال فيسقط سيفي من يدي وآخذه يعني [illegible] احل النعاس، ويسقط واخذه" او ثابت بن انس د ابي طلحه رضي الله عنه داسي روايت هم كړى دى چي ما سر پورته كړى په ورځ د احد ما نه وليدى يو سړى له قوم څخه يعني المجاهدين يوم احد مگر نه په داسي شان سره چي سر به يې ښورېدى لاندي تر سپر من النعاس.

وَطَآئِفَةٌ قَدْ اَهَمَّتْهُمْ اَنْفُسُهُمْ

او يوه بله ډله چي منافقان وه، په غم كي يې اچولي وه خپل ځانونه او له امن څخه د نعاس محروم وه بلكې دوى د خپل ځان د خلاصون په طمع وه، پوه سه! چي "طائفة" مبتداء ده.

يَظُنُّوْنَ بِاللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ

پوه سه: چي "يظنون" خبر دى د "طائفة" او "غير الحق" منصوب دى مفعول مطلق دى لان التقدير يظنون ظناً غير الظن الحق، يعنې ددوى دا گمان و چي خداى جل جلاله د محمد عليه السلام سره كومك ونه كړى، او يا دا چي كه محمد صلى الله عليه وسلم نبي وايى، نو به ولي وژل كيداى، وذالك وقت اعلان قتل

محمد ﷺ حين رماه ابن قمية بحجر.

ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ

بدګماني د جاهلیت

پوه سه: چي دا لفظ بدل دی من غير الحق، او يا منصوب په نزع د خافض دی يعني كظن اهل الجاهلية.

يَقُولُونَ هَلْ لَّنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ

دوی يعنې دوهمي طائفې چي منافقان وه به ويل يا پخپلو زړو کي او يا شفاهاً و عليه الصلوة والسلام ته هل لنا، استفهام انکاري دی يعنې نسته موږ لره من الامر يعنون هغه شی چي زموږ سره خدای ﷻ وعده کړې وه يعني النصر على الكفار من شيئ يوشی دا "من" استغراقي دی لپاره د استغراق د نفي مفهوم من الاستفهام الانكاري.

پوه سه: چي "يقولون" بدل دی له "يظنون" څخه.

قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ

ته ورته ووايه اې محمد ﷺ چي حکم ټوله يعنې که فتحه ده او که هزيمت دی خدای لره دی يفعل مايشاء ويحكم مايريد، او روح البيان يې ډېره ښائسته ترجمه کړې ده ای الغلبة بالآخرة لله تعالى ولاوليائه فان حزب الله هم الغالبون يعني که څه هم غلبه د اولياء الله په بعضو اوقاتو کي نه سي ښکاره كما في يوم الاحد، نو په هغه کي د خدای ﷻ حکم او مصالح سته كمامر في الآيات السابقة فتدبر.

يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَّا لَا يُبْدُونَ لَكَ

او ددوی په زړو کي له دغو خبرو څخه يو پټ شی دی چي تاته يې نه ښکاره کوي، ولي دوی چونکه منافقين دي، نو پر دې برېږي چي زموږ

نفاق نه سي ښکاره.

پوه سه: چې جمله د "يخفون" حال ده له ضمير څخه د "يقولون" والحاصل چې دغه قائلين په ظاهره داسې ښکاره کوي چې موږ ځان پوه کړو او طالبان د نصرت الهي يو، او حقيقت مراد ددوی هغه دی چې په راتلونکي آيت کې به يې خدای ﷻ بيان کړي.

يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ

او دوی وايي که امر د نصرت الهي موږ لره يو شی وای کما وعدنا محمد ﷺ وقال ان الامر کله لله و اوليائه.

مَّا قُتِلْنَا هَاهُنَا ۗ

نو موږ به نه وژل کېدای دلته يعنې د احد په ډګر کې.

پوښتنه: دوی خو نه دي وژل سوي په احد کې، نو ولې دوی داپوښتنې کوي؟

ځواب: دوی منافقان له ضمير څخه د "نا" شهداء د احد مراد دي، يعنې دوی دا ښکاره کوي چې هغه شهداء خو عين موږ يو يعنې شهداء د احد هم مسلمانان وه او موږ هم مسلمانان يو.

پوښتنه: ابن ابی رئيس المنافقين خو درې سوه کسيزه ډله دمخه تر شروع د جنګ د احد جلا کړه کمامر سابقاً، نو دوی بيا څرنګه دا دعوه کوي ماقتلنا ههنا؟

ځواب: په منافقينو کې بعض داسې منافقين هم وه چې خپل نفاق يې ډېر پټ ساته. نو هغه د ابن ابی په ډله کې نه سوه جلا بلکې په جنګ کې يې شموليت وکړی، نو قائلين د مخکنی خبري دغه مخفي منافقين دي والله اعلم بالصواب واليه المرجع والمآب.

قُل لَّوْ كُنتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ ۖ

ته ورته ووايه دغو کسانو ته چې که تاسې پخپلو کې وای نو ظاهر

سوي به وایی یعنې راغلي به وایی هغه کسان یعني ستاسو چي لیکل سوی یعنې په لوح محفوظ کي قتل پر دوی، وهغه ځایو ته چي پر هغو ځایو وژل کېږي، یعنې اوسېدل ستاسي په مدینه کي فائده نه کوله بلکې اضطراراً به تاسي میدان جنگ ته راغلي وایی او هورې به وژل سوي وایی.

وَلِيَبۡتَلِيَ ٱللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمۡ

او چي خدای پاک امتحان وکړی د هغه شي چي ستاسي په سینو کي دي یعنې په زړو کي من قبیل ذکر الظرف وارادة المظروف، یعنې ستاسي پټ حالات من الاخلاص والنفاق به خدای ﷻ ښکاره کړي، یعنې په علم ظهور سره وخلګو ته.

پوه سه: چي "ولیمحص" معطوف دی پر محذوف باندي چي هغه بیا متعلق دی بقوله "برز" والتقدیر "لبرزوا الی مضاجعهم لنفاذ القضاء الالهي فیکم ولمصالح کثیرة وللابتلاء آه کذا قال المظهري وصاحب روح البیان والبیضاوي، وروح المعاني وغیرها.

وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمۡۚ

او چي خدای ﷻ کشف کړی و خلګو ته هغه شی چي ستاسي په زړو کي و ایها المؤمنون من الوساوس والحظرات.

وَٱللَّهُ عَلِيمُۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ١٥٤

او خدای ﷻ خبر دی په علم ازل سره په هغه چي د خلګو په سینو کي وي، والمعنی چي خدای ﷻ خو غني دی له ابتلاء څخه، ولي چي ابتلاء او امتحان خو هغه څوک کوي چي په مافي الصدرو ناخبره وي لکه ممتحنان د مدارسو او مکاتبو چي د متعلمانو په حال ناخبره دي وهو تعالی لیس کک، بلکې فائده ددې امتحان ښکاره کول دي د حال د مؤمنانو من الثبات والصبر علی شدائد القتال من حال المنافقین من الجزع والضرار.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنكُمْ

يعنې چي شكست يې وكړى له تاسي څخه اي مسلمانانو.

يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ

چي سره مخامخ سوې دوې ډلي جمع من المسلمين وجمع من المشركين يعنې په ورځ د احد.

پوه سه: چي اكثره مسلمانانو شكست وكړى حتى چي د عليه الصلوة والسلام سره ديارلس كسه پاته سوه او د عبدالله بن جبير رضي الله عنه سره چي د دره احد پر ساتنه مامور و پنځوس كسه ورسره وه لس كسه تخميناً ورپاته سوه.

إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ

يعنې طلب د زلت ددوى وكړى شيطان بالقاء الوساوس في قلوبهم خصوصاً اذا سمعوا قتل النبي صلى الله عليه وسلم.

بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا

بعض وايي چي مراد له "ماكسبوا" څخه ترك د مركز دى د عبدالله بن جبير رضي الله عنه د ملګرو، او حسن بصري رحمة الله عليه وايي چي "ماكسبوا" قبول د دوى د وسواس الشيطان.

وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ

او خداى جل جلاله ددوى ته عفوه وكړه.

پوه سه: چي اهل مصر چي قاتلان د حضرت عثمان رضي الله عنه وګرځېدل يعنې دوى عثمان رضي الله عنه محاصره كړى پخپل كور كي او د شپې كورته ورواوښتل او حضرت عثمان رضي الله عنه د تهجد لمونځ كړى و او د قرآن مبارك وظيفه يې كوله او دې آيت ته رسېدلى و "فسيكفيكهم الله وهو السميع العليم" چي باغيانو يې سر غوڅ كړى وينې يې پر دغه آيت ومښتلې، اهل مصر د عثمان رضي الله عنه دا عيبونه بيانول چي په غزاء كي د احد ده فرار كړى دى، او د بدر په غزاء كي هم نه و شامل، او په بيعت رضوان كي د حديبيې هم نه و

حاضر، نو ابن عمر ﷺ ودوی ته وویل "اما فراره یوم احد فاشهد ان الله قد عفی عنه کما في هذه الآیة ولقد عفاالله عنهم، واما غیبة عن بدر" د هغه سبب دا و چي په نکاح کي د عثمان ﷺ د علیه الصلوة والسلام لور بي بي رقیه ﷺ وه او هغه مریضه وه، نو علیه الصلوة والسلام وعثمان ﷺ ته وویل چي ته زما د لور د ناروغی په خاطر بدر ته مه راځه. او تاته خدای ﷻ ثواب د یوه نفر د بدریانو او برخه د هغه درکوي، واما غیبة عن بیعة رضوان چي په موقع کي د حدیبیې وسوه، نو د عثمان ﷺ غیبت له دغه بیعت څخه په دې سبب و چي علیه الصلوة والسلام وغوښته چي یو نفر کفارو ته د مکې ورواستوي چي موږ ته اجازه راکړي چي موږ د عمرې لپاره مکې ته درسو، نو د علیه الصلوة والسلام په ملګرو صحابه وو ﷺ کي بل داسي عزت مند سړی پر کفارو د مکې لکه عثمان ﷺ نه و، نو یې ځکه دی واستاوه، او بیعة الرضوان چي په حدیبیه کي منځ ته راغلی او عثمان ﷺ په مکه کي و بیا هم علیه الصلوة والسلام خپل رسته لاس پور ته کړی او وه یې ویل هذه ید عثمان فضرب بها یده الاخری او وه یې ویل چي دا بیعت د عثمان لپاره دی.

تتمه: پوه سه چي حضرت عثمان ﷺ ته اول علیه الصلوة والسلام یوه لور په نکاح ورکړې وه، چي هغه وفات سوه بیا یې بله لور په نکاح ورکړه، هغه چي هم وفات سوه علیه الصلوة والسلام وویل که ما درې یمه لور درلودی هغه مي هم عثمان ته په نکاح ورکوله، نو له دې سببه حضرت عثمان ﷺ په ذي النورین سره مشهوره و.

درویش وایي: چي باغیان یو داسي رفتار د حضرت عثمان ﷺ سره وکړی چي په تاریخ کي د اسلام به د یو معمولي مسلمان سره چا نه وي کړی، هغه دا چي باغیانو وروسته تر قتل له کوره دده راویستی او پر مزیله یعنې د نجاساتو پر مجمع باندي یې وغورځوی، او امر یې وکړی چي هیڅ څوک

به یې نه ښخوي، درې ورځې د حضرت عثمانؓ جسد پر مزبله پروت و، څلورمه شپه د شپې بعض مسلمانان له یوه کلي څخه راغله په پټه یې د حضرت عثمانؓ جسد مبارک په جنت البقیع کې وخاورو ته وسپاره او نښانه یې نه کړه ور چې بیرته یې باغیان له قبره را وه نه باسي. چې باغیان ولاړه بیا یې قبر پر جوړ کړی چې هغه قبر د عثمانؓ اوس هم په جنت البقیع کې نمایان دی او حجاج یې زیارت ته ورځي.

درویش وايي: چې امت محمديﷺ پر دې خبره متفق دي چې طعن پر اصحابو د علیه الصلوة والسلام هیڅ مسلمان ته روا نه دی. قال علیه الصلوة والسلام اصحابي کالنجوم بایهم اقتدیتم اهتدیتم.

مسئله: وما وقع من المشاجرات والمحاربات بینهم فمحمول على الخطاء في الاجتهاد" پر او ملامت وهیڅ چاته د علیه الصلوة والسلام له امتیانو څخه اجازه نسته عند اهل السنة والجماعة لکه شیعه ګان چې یې کوي.

إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٥٥﴾

په تحقیق سره خدای ﷻ بخښونکی د ګناه دی د عاصیانو، په توبه خو یې یقیناً بخښي او بې توبې یې هم احتمال د بخښي د ګناه سته عند اهل السنة خلافاً للمعتزلة، او خدای ﷻ حلم لري عاصي ژر په ګناه نه نسي، بلکې مهلت ورکوي حتی چې کفارو ته هم مهلت ورکوي یعنې د کافرانو دا امهال دی اهمال نه دی.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا

اې هغه کسانو چې ایمان یې راوړی دی، تاسي مه ګرځئ لکه هغه کسان چې کفر کوي.

درویش وايي: چې په اتفاق د مفسرینو له "الذین کفروا" څخه مراد په دې آیت کې منافقین دي یعنې عبدالله بن ابي او د هغه ملګري په نفاق کې، لانه ورد في الحدیث "من تشبه بقوم فهو منهم" رواه ابو داؤد عن ابن عمرؓ مرفوعاً.

پوه سه: چي مراد تشبه ده په عقائدو کي لا عموماً مثلاً في اللباس وغیره لانه وان کان مکروهاً لایکون کفراً" په قرینه ددې چي وجه د مشابهت د منافقینو د کفارو سره انکار دی له تقدیر الهي څخه وهو کفر بالاتفاق.

وَقَالُوا

پوښتنه: قال" خو ماضي ده او دا وروسته خبري چي منافقینو کولې په مستقبل کي به يې کولې؟

ځواب: هو! ماضي خو ده لکن دلته په معنا د مستقبل ده وان کانت علی صیغة الماضي.

پوښتنه: خدای ﷻ د څه حکمت لپاره ماضي صغیه راوړه او مستقبل يې نه ووایه؟

ځواب: حکمت يې تنبیه ده پر تحقق د قول مذکور یقیناً في المستقبل قطعاً

لِإِخْوَانِهِمْ

یا په نسب کي وروڼه او یا په نفاق کي وروڼه.

پوه سه: چي اکثره مفسرین وایي چي د "لاخوانهم" معنا داده لاجل اخوانهم، نو کلمه د لام اجلي ده، او یا في حق اخوانهم، نو کلمه د لام په معنا د في ده، او دا لام له دې قبیلې څخه نه دی قلت لفلان کذا، ولي چي د وروسته څخه یعنې لوکانوا عندنا آه دا معلومېږي چي اخوان ددوی حاضر نه وه والا لقالوا لو کنتم عندنا آه، او مظهري رحمة الله علیه پر خلاف د روح البیان داسي ویلي دي چي زه وایم چي احتمال لري چي "لاخوانهم" په اعتبار د بعض حاضرینو منافقینو وي، او ضمیر د "لوکانوا" چي غائب دی په اعتبار د امواتو او مقتولینو دي وي، نو خطاب او غیبت دواړه صحیح دي، وروسته مظهري رحمة الله علیه لپاره د تصحیح د خپلي توجیه نوري خبري هم کړي کړي، لکن علامه بغداد السید الالوسي رحمة الله علیه په څلورم جزء کي د روح المعاني ص۹۹ وایي "وقول بعضهم یصح انیکون جعل

القول لاخوانهم باعتبار بعض الحاضرين والقول الآتي يعني لو كانوا عندنا آه لضرب الاخر اى لقوم غائبين اى الذين ماتوا وقتلوا، تكلف لاحاجة اليه سوى كثرة الفضول آه.

درويش وايي: چي قاضي بيضاوي رحمة الله عليه د روح البيان موافق تفسير کړی دی.

إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ

چي دوی سفر کوي په مځکه کي لپاره د تجارت يعني لېري ځايو ته ولاړ سي.

درويش وايي: چي دا خبره ورسره محذوفه ده چي په سفر کي مړه سي بقرينة قوله تعالی "لوكانوا عندنا ماماتوا"

أَوْ كَانُوا غُزًّى

پوه سه: چي "غزی" جمع د غازِ ته يعني غزاء ته ولاړ سي او قتل کړه سي وهذا ايضاً بقرينة ما بعده يعني ماقتلوا.

لَّوْ كَانُوا عِندَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا

درويش وايي: چي دا قول مقوله ده د "قالوا" والمعنى كه دوی زموږ سره وايی نو به نه مړه کېدای، يعني في صورة السفر للتجارة وغيرها او نه به وژل کېدای يعني في صورة الخروج الى الغزوة.

پوه سه: چي دوی دا خبره له دې جهته کوله چي دوی ايمان نه درلودی پر قدر او قضاء الهي، نو قدريه چي معروفه ډله ده له اهل اهواء څخه د هغو ورته رايه ده.

لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَٰلِكَ

چي وګرځوي خدای جل جلاله دغه اعتقاد ددوی او قول ددوی يعنې "لوكانوا عندنا آه.

پوه سه: چي کلمه د لام د "ليجعل الله" لپاره د غرض او اجل نه ده، ولي چي دا خو ددوی غرض نه و بلکې دا لام عاقبة دی كما قوله تعالى في قصة فرعون وموسى، ليكون اى موسى "لهم" اى لفرعون وقومه "عدوا وحزنا" وكما في قول القائل لدوا للموت وابنوا للخراب.

حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ

یو غم سي په زړو کي ددوی، وحاصل قوله تعالی "یاایها الذین آمنوا" ای مؤمنانو تاسي مه ګرځئ مثل د منافقینو چي ددوی رنګه خبري کوي او اعتقاد هم پر کوي یعني قولهم لوکانوا عندنا ماماتو وماقتلوا لان ذالک القول والاعتقاد کفر.

وَاللّٰهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿۱۵۶﴾

خدای ﷻ سړی ژوندی کوي او وژني يې، یعنې سفر قریب یا بعید او حضور وجنګو ته د کفارو، ولي ګاهي سړی پر کور مقیم او په غزاء کي هم ناحاضره سړی مړسي او مسافر که څه هم په سفر بعید تللی وي، او غازي في سبیل الله ژوندی پاته سي کما دلت التجربة علیه کر الازمان ومر الدهور، او خدای ﷻ ستاسي په عملو عالم دی.

پوه سه: چي کلمه د "ما" یا مصدریه ده ای بعملکم او یا موصوله ده والعائد محذوف ای بما تعملونه والاول اولی کما لایخفی.

وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللّٰهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ﴿۱۵۷﴾

او تاسي ووژل سئ په لاره کي د خدای ﷻ او یا مړه سئ یعنې په مسافرت کي في سبیل الله، نو مغفرت د خدای ﷻ یعنې تاسي لره خیر دی تر هغه چي ژوندي جمع کوي یعنې حظوظ الدنیا ومنافعها لان الدنیا دار الفناء والآخرة خیر وابقی.

پوه سه: چي لام په "لئن" کي موطئه د قسم دی، او کلمه د "ان" شرطي ده او "لمغفرة" جواب دی د قسم محذوف لتقدمه او قائم مقام د شرط د جواب هم دی.

فائده: امام حفص رحمة الله علیه لفظ د "یجمعون" په صیغه د غیبت وایي کما في المصاحف المطبوعة، او نور قراء يې په تاء خطاب سره وایي، نو پر

اول تقدیر یې معنی داده چې قتل یا مرګ في سبیل الله خیر دی تاسي لره، او مغفرت د خدای ﷻ تر هغه چې ژوندي خلګ یې جمع کوي من منال الدنیا، او پر دوهم تقدیر یې معنا داده چې قتل او مرګ في سبیل الله او مغفرت د خدای ﷻ خیر دی تاسي لره تر هغه شي چې تاسي به جمع کړی وایې یعني که تاسي ژوندي پاته سوي وایی یعني من حضوظ الدنیا.

وَلَئِنْ مُّتُّمْ اَوْ قُتِلْتُمْ لَاِلَى اللّٰهِ تُحْشَرُوْنَ ﴿۱۵۸﴾

او تاسي مړه سئ په سفرو کي د تجارت وغیرها او یا ووژل سئ په غزوات کي.

پوه سه: چې لام لپاره د تاکید دی او جار مجرور متعلق په "تحشرون" پوري، نو دمخه چې راوړی لپاره د افادة الحصر، والمعنی چې دواړه صورته د موت کي و او قتل به تاسي خاص وخدای ﷻ ته حشر کېږئ لا الی غیره تعالی یعني في یوم القیامة، نو پر مؤمنانو دا لازمه ده چې ژوند د دنیا دي په محبت او اخلاص د خدای ﷻ سره وکړي تاچي په ورځ د حشر خپل محبوب حقیقي ته ورسیږي خلاصاً من سجن الفراق یعني دوږخ.

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ ۚ

پوه سه: چې جار ومجرور متعلق دی په "لنت" پوري او تقدیم یې لپاره د حصر دی، او کلمه د "ما" زائده ده لپاره د دلالت پر مزید حصر باندي، او په سبب د رحمت د خدای ﷻ پر تا او پر امت باندي ته اې علیه الصلوة والسلام نرم طبعیت او کریم الاخلاق، او ته تولو اوقات د امت په غم کي یې که څه هم دوی ستا څخه مخالفت وکړي کما في غزوة احد حیث ترک اصحاب عبدالله بن جبیر رضی الله عنه المرکز الذي عینته لهم.

وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيْظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوْا مِنْ حَوْلِكَ ۠

او که وایی "فظ" یعني سخت طبعیت او غلیظ وایی ستا زړه یعني چې

پر چا دي زړه نه خوږېدلای نو به اصحاب کرامﷺ يعنې اکثرهم به يې متفرق سوي وايي له تا څخه، يعنې ستاسره به يې استوګنه نه کولايې، نو په دې سبب به وړغندی د اسلام ددوی له غاړې ختلی وايی او استحقاق د جنت به يې له لاسه ورکړی وايی، او ستا ثوابونه به هم لږ سوي وايی بسبب قلة الاتباع.

فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ

ته عفوه کوه ودوی ته يعنې د خپل حق او طلب د بخښې له خدایﷻ څخه يعنې په حقوق کې د خدایﷻ، او ته مشوره کوه له دوی سره يعنې د اصحابوﷺ سره په يو امر مهم کې لکه جنګ وغيره، لکن مشوره په هغو کارو کې غواړئ چې و عليه الصلوة والسلام ته امر الهي د خدایﷻ له خوا څخه وي والا فلاحاجة الى المشاورة مع احد في المنصوص عليه.

فائده: په مشاورت کې دا فائده ده چې يو عقل د بل عقل ياري او کومک وسره کوي، او بله فائده يې خوشحاله کول د زړونو ددوی يعنې چې عليه الصلوة والسلام زموږ سره مشوره وکړه، او بله فائده يې داده چې سنت د مشاورت و امت ته پاته سي، له عائشيؓ څخه روايت دی "مارئيت اکثر للرجال من رسول اللهﷺ" رواه البغوي.

فائده: درويش وايي چې علماؤ او حکماؤ ويلي دي چې ډېر تېز رفتاره آس چاره نه لري له غمچينې څخه چې د راکب سره يې ورسره وي د نبايدې لپاره، او هيڅ ماينه د سړي چاره نه لري چې د مېړه سره به يې لرګی او عصار ورسره وي د ماينې د بېرولو لپاره، او هيڅ عاقل سړی چاره نه لري له مشاورت څخه د بل چا ولهذا امر الله تعالی نبيه بقوله وشاورهم في الامر، له ابن عباسؓ څخه روايت دی چې دا آيت په شان کې د ابوبکر او عمر رضي الله عنهما نازل سوی دی، نو ځکه عليه الصلوة

والسلام و ابوبکر او عمر رض ته وویل چي که تاسي دوه په امر سره متفق سئ زه ستاسي مخالفت نه کوم.

یوه سه: چي کېداي سي یوه ښځه دي په مشاورت کي کامیابه سي تر یوه عاقل سړي کما في واقعة الحدیبیة چي حاصل یې دادی چي هغه وخت چي علیه الصلوٰة والسلام سره د څورلسو سوو یا پنځلسو سوو صحابه کرامو ﷺ په نیت د عمرې ومقام ته د حدیبیې ورسېدل او ټوله احرام بنده هم وه او قریش د مکې ددوی د عمرې مانع وګرځېدل، قصه خو ډېره اوږده ده خو زه به یې لنډه در ته وکړم چي اخیر د علیه الصلوٰة والسلام او د مکې د کفارو تر منځ داسي صلح وسوه چي سږ کال به تاسي له عمرې څخه محروم ځئ او د آینده کال د ذي القعدې په میاشت کي به راځئ، او موږ به درې ورځي تاسي ته مکه یعنې حرم درخالي کوو او تاسي به عمره کوئ، نو صلح نامه چي دواړه طرفه امضاء سوه، نو علیه الصلوٰة والسلام وصحابه کرامو ﷺ ته وویل چي ورسئ ځانونه حلال کړئ یعنې سرونه وخریاست او کالي واغوندئ هیڅ چا عمل په ونه کړی بیا یې ورته وویل هیڅ عمل یې په ونه کړی درې یم وار یې بیا ورته وویل خو بیا هم چا عمل په ونه کړی اخیر الامر علیه الصلوٰة والسلام محزون وخپلې خېمې ته ولاړی او په دې سفر کي ام المؤمنین ام سلمة ﷺ ملګرې وه، هغې چي علیه الصلوٰة والسلام محزون ولیدی سبب د حزن یې څندي وپوښتی، علیه الصلوٰة والسلام صورت حال او ماجری دده او د اصحابو یې ورته ذکر کړه، نو ام المؤمنین ﷺ ورته وویل چي اصحاب تا احرام بنده ویني، نو ددوی طمع نه خېژي چي لعل یحدث بعد ذالک امراً، نو که ته غواړې چي صحابه دي احرامونه خلاص کړي ته ور ووځه خپل سر په یوه حلاق وخریه بیا نو وګوره چي اصحاب څه کوي، نو علیه الصلوٰة

والسلام د ام المؤمنين رضي الله عنها په مشوره عمل وکړی او له خيمې څخه ورووتی او خپل سر يې په يوه حلاق وخرايه خلګو چې وليده چې عليه الصلوة والسلام ځان حلال کړی او هغه اميد چې دوی درلودی قطع سو. نو يو د بل د سرو په خريلو يې پيل وکړی چې په لږ وخت کې ټولو سرونه وخريل او ځانونه يې حلال کړه، دا واقعه ټولو اصحاب الحديث ذکر کړېده، درويش هرچه گويد ديده گويد ومن الله التوفيق.

فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ

نو چې ستا قصد ټينګ سي يعنې بعد المشاورة، نو توکل پر خدای جل جلاله وکړه يعنې تفويض د کار وخدای جل جلاله ته وکړه، وهذا کان شانه عليه الصلوة والسلام، ولې چې په ورځ د احد چې عليه الصلوة والسلام د خلګو سره مشوره وکړه ووتلو ته د جنګ د ابوسفيان او د هغه د لښکر يعنې د مدينې وډګر ته د جنګ، او بعضو خلګو مشوره د وتلو ورکړه او بعضو خلګو مشوره د قيام د مدينې ورکړه کمامر تفصيله في بيان غزوة احد، نو عليه الصلوة والسلام کورته ولاړی او خپله زغره او توره او نور جنګي آلات يې په ځان پوري وتړل او را ووتی يعنې من بيت عائشة رضي الله عنها او خلګ يعنې اهل مشوره پر خپله مشوره پښېمانه وه او تفويض د خروج وجنګ ته او د قيام في المدينة يې و عليه الصلوة والسلام ته وکړی، نو عليه الصلوة والسلام داسي ورته وويل "لاينبغي لنبي ان يلبس لامته فيضعها حتى يقاتل" نو حاصل د آيت د معنى دا ده چې وروسته تر مشوري او توکل پر خدای جل جلاله وکړه، يعنې لا على رائک ولا على رای المشاورين، ولې غرض له مشاورت څخه خو اظهار د رايو د مشاورينو و على جرى العادة او په غيبو سره خو هيڅ څوک خبر نه دی بېله خدايه، نو ځکه توکل پر خدای جل جلاله وکړه، او خدای جل جلاله ګاهې خرق العادة کارونه کوي فلا وجه على الاعتماد وعلى الآراء.

پوه سه: چي توکل پر خدایﷻ منافي د تهیو د اسبابو نه دی ولذا قیل کسب کن پس تکیه بر جبار کن وفی روایت کشت کن پس تکیه بر جبار کن.

په صحیح حدیث کي راغلي دي چي یو سړی لپاره د زیارت نبويﷺ پر اوښ باندي سپور راغلی و او اوښ یې دباندي تر مسجد خوشي پرې ایښی و یعنې توکل غلی الله، نو علیه الصلوة والسلام ورته وویل چي اوښ دي څه کړی هغه ورته وویل چي دباندي مي ایله کړی توکلاً علی الله، نو علیه الصلوة والسلام ورته وویل چي ورسه ځنګون یې ور وتړه او بیا نو توکل پر خدایﷻ وکړه.

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾

او د خدایﷻ خوښ دي متوکلین یعنې تکیه کونکي پر ده باندي.

پوه سه: چي محبوبیت د خدایﷻ یوه لویه رتبه ده او دا رتبه خدایﷻ مربوطه په توکل سره ګڼلې ده. نو دا معلومه سوه چي توکل علی الله لویه مرتبه ده، وقال الله في موضع آخر من القرآن "ومن يتوكل على الله فهو حسبه" او په یو حدیث قدسي کي راغلي دي "انا عند ظن العبدلي"

درویش وایي: چي له عمران بن حصینؓ څخه روایت دی چي رسول اللهﷺ وویل چي داخلیږي به اویا زره کسه زما له امت څخه وجنت ته بیله حسابه، قیل یا رسول الله من هم؟ قال هم الذين لا يكتبون" چي داغونه ایږدي "ولا یسترقون" او نه دم او تعویذ له چا څخه غواړي "ولا یتطیرون" او نه په یو شي بد فالي کوي "وعلی ربهم یتوکلون" او خاص یې پر خدایﷻ توکل وي، نو عکاشه بن محصنؓ ولاړ سو او وه یې ویل یا رسول الله ته خدایﷻ ته خواست وکړه چي ما له دغې ډلې څخه وګرځوي، نو علیه الصلوة والسلام وویل "انت منهم" بیا بل سړی ولاړ سو او وه یې ویل ادعوا الله ان یجعلني منهم فقال سبقک عکاشه.

درویش وایي: چي له بعضو صالحینو څخه روایت دی چي زه په سفر کي د حج په یوه قافله کي وم یو څوک مي تر قافلې دمخه تر سترګو سو، آس مي ورچابک کړی چي دا څوک دی چي یوازي روان دی چي ور ورسېدم یو سال خورده ښځه ده چي په بغل کي يې د اوبو مشکوله ده او په بل لاس کي يې لکړه ده، ما ورته وویل این ترید یا اختي؟ دې راته وویل مکة ان شاء الله تعالی، ما ورته وویل چي المسافة الی المکة بعیدة، دې راته وویل چي الزمان الی وقت الحج مدید، وبه رسېږم ان شاء الله تعالی، زما زړه پر وسو او په جیب مي لاس چخ کړی او شل درهمه مي راوکښل او دې ښځي ته مي وویل چي دا روپۍ واخله په ماپسي قافله را روانه ده نو یو اوښ وغیره په کریه کړه او زه به د لاري نوره خرڅه هم درکړم، ښځه راته وویل چي روپۍ لرم خو زما دا پیاده تګ طبعاً خوښ دی، ما اصرار پر وکړی چي هرو مرو به دا روپۍ اخلې ښځي بیرته هغه مخنی ځواب راکړی، ما ورته وویل که ته روپۍ لرې نو ماته يې را ښکاره کړه چي زما اطمنان وسي، ښځي لاس وهوا ته لوړ کړی او ماته يې خلاص کړی که څه ګورم په لاس کي يې دنانیر او طلاوي دي، نو ښځي راته وویل اخرجت الدراهم من الجیب واخذت الدنانیر من خزانة الغیب فترکتها وشانها، وفي المثنوي

اولیاء راهست قدرت از آله تیر برجسته بګرداند زراه

سعدي شیرازي رحمة الله علیه وایي

جهان آفرین ګرنه یاری کند کجا بنده پرهیز ګاری کند

إِن يَنصُرۡكُمُ ٱللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمۡۖ

که ستاسي سره اې مسلمانانو کومک وکړي، نو غالب پر تاسي څوک نه سي کېدای، یعني دا امکان نه لري چي منصور د خدای جل جلاله دي مغلوب

سي د چا، لانه يلزم عجزه تعالى عن ذالک علواً كبيراً.

وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ

او كه خداى ﷻ خپل نصرت درڅخه منع كړي، نو څوک هغه سړى چي ستاسي سره د كومک وروسته تر خداى ﷻ يعني وروسته تر خذلان د خداى ﷻ، والاستفهام للانكار يعني نسته هيڅ څوک چي ستاسي سره د نصرت وكړي، ولي چي په نېز د اهل سنتو افعال د بندگانو ټوله مخلوق د خداى ﷻ دى، نو څرنگه به د خداى ﷻ د مخزول په بل څوک ناصر سي.

پوه سه: چي دا آيت دليل عقلي دى پر وجوب د توكل على الله وروسته تر دې چي خداى ﷻ سمعي دليل پر وجوب د توكل على الله ووايه بقوله تعالى واذا غزمت فتوكل على الله.

وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

او خاص پر خداى ﷻ دي توكل كوي مؤمنان، نو تقديم د جار او مجرور پر عامل لپاره د حصر دى كما تقرر في النحو.

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ

او نه ښايي هيڅ نبي لره چي په غنيمت كي د مجاهدينو دي خيانت وكړي.

پوه سه: چي مشهور په تفسير كي ددې دادى چي ترمذي او ابو داؤد له ابن عباس ﷠ څخه روايت كړى دى چي دا آيت په يوې سره شړه كي چي د بدر په ورځ له غنيمت څخه وركه سوه، نو بعضو كسانو وويل چي شايد د رسول الله ﷺ به هغه خوښه سوې وي او اخستې به يې وي.

درويش وايي: چي دا خبره ددې بعضو پر وجه د غيبت نه وه لان غيبة الرسول كفر، نو خداى ﷻ په نزول ددې آيت دا وخلگو ته وښوول چي اخستل د شي له غنيمت څخه غلول دي لايحل للنبي ﷺ.

پوه سه: چي لفظ د "يغل" مفتوح الياء يعنې پر صيغه د معلومي هم راغلی دی والمعنی هو المذكور او "يغل" پر صيغه د مجهولي هم راغلی دی فالمعنى ان ينسب الى الغلول والمآل واحد ، او محمد بن اسحاق صاحب المغازي وايي چي دا آيت په باره كي د وحي نازل سوی دی فالمعنى ماكان للنبي ان يكتم شيئ من الوحي، يا د رغبت له كبله او يا د بيري له امله او يا د غوړمالۍ له سببه، او بعض مفسرين وايي چي بعضو كسانو به د عليه الصلوة والسلام ځخه جدي مطالبه كوله چي ماته ډېره برخه په غنيمت كي راكړه فانزل الله ماكان لنبي ان يغل" يعنې چي تقسيم د غنيمت پر تفاوت كوي يا بعضو كسانو ته لويه برخه وركوي او بعضو ته لږ، او يا داسي چي بعضو ته يې وركوي او بعض له برخې ځخه منع كوي بل يقسم الغنيمة عليهم بالسوية، او كلبي او مقاتل رحمهماالله وايي چي دا آيت په غنائمو كي د احد نازل سوی دی، هغه وخت چي پنځوس كسيزې ډلې په مشرۍ د عبدالله بن جبير ﷜ هغه مركز چي عليه الصلوة والسلام دوی پر مقرر كړي وه پرته له ځورلسو كسانو مركز په طلب د غنائمو پرېښوی، او دوی دا ويل چي موږ بېرېږو چي عليه الصلوة والسلام به وايي من اخذ شيئا فهو له او تقسيم به يې نه كړي كما لم يقسمها يوم بدر، او دوی په غنائمو كي كفار وليدل، نو رسول الله ﷺ ودوی ته وويل چي ما تاسي ته امر نه و دركړی چي تاسي دا مركز مه پرېږدئ؟ دوی ورته وويل تركنا بعض اخواننا يعنې ځورلس كسه سره د عبدالله بن جبير ﷜ چي خالد بن وليد حمله پر وكړه او ځورلس سره يې هلته په شهادت ورسول، نو رسول الله ﷺ ورته وويل يا داسي نه ده بلكې "ظننتم انا فعل فلا نقسم لكم" فانزل الله هذه الآية فالغلول على هذا عدم اعطاء النصيب لبعض المجاهدين.

وَمَن يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

او هغه څوک چي غلول وکړي، راتګ به کوي په ورځ د قیامت په هغه شي سره چي ده غلول پکښي کړی وي.

درویش وایي: چي پر مشهور تفسیر کمامر ترجمه ددې آیت یعنې "یاءتي بما غل" ظاهره ده یعنې هغه شی چي له غنیمت څخه یې پټ کړی وي لپاره د تشهیر نو هغه شی به یې پر اوږو وي او د قیامت په ورځ به راځي، نو ددې غلول سره میدان ته د حشر راتلل تشهیر دی فهو من قبیل قوله علیه الصلوة والسلام من غصب قدر شبر من الارض طوقه الله تعالی یوم القیامة من سبع ارضین، وقال علیه الصلوة والسلام من بعثناه علی عمل فغل شیئاً جاء یوم القیامة یحمله علی عنقه، وقال علیه الصلوٰة والسلام هدایا انولاة غلول ای قبول الولاة الهدایا غلول لانها في معنی الرشوة وهي غلول وخیانة مع الرعیة.

درویش وایي: چي پر باقي تفاسیرو د "غلول" کمامرت معنی ددې آیت "یاتي بما غل آه" چي ظاهر به سي غلول دده پر اهل محشر د هر قسمه غلول چي و فتفکر في التفاسیر الاخر للغلول کمامرت، وفي البخاري عن ابي هریرة رضي الله عنه دی وایي چي موږ د رسول الله ﷺ سره په کال د خیبر د غزا، نو موږ په غنیمت کي نه راوړه سره زر او سپین زر بلکې بعض اموال یعنې مواشي، کالي او متاع البیت مو په غنیمت سره جمع کړه، نو بیا علیه الصلوة والسلام د خپل لښکر مخ د وادي القری پر خوا واړاوه او رفاعة بن زید و علیه الصلوة والسلام ته یو تور مریی وربخښلی و چي نوم یې مدعم و، ابو هریره رضي الله عنه وایي چي موږ چي وادي القری ته ورسېدلو، نو مدعم مریي د علیه الصلوة والسلام د اوښ ځین وغیره خلاصول یو نابېره غشی راغلی او پر مدعم ومښتی او دی یې مړ کړی، نو خلګو یعنې

Scanned by CamScanner

صحابه کرامو ﷺ وویل مبارک دي وي دلره جنت علیه الصلوة والسلام ورته وویل "کلا" یعنې دغسي نه ده چي دی به په جنت کي وي، او زما دي قسم وي په هغه ذات چي زما روح د هغه په قدرت کي دی چي هغه پټو چي مدعم په ورځ د خیبر د غزاء له غنیمتو څخه غلا کړی و تر تقسیم دمخه، هغه اوس پرده باندي د اور پټو دی او لمبې وهي خلګو چي دا واورېدل یوه سړي یو یا دوه د چوټو بندونه و علیه الصلوة والسلام ته راوړه یعنې ده هم تر قسمت دمخه دغه وړي وه، نو علیه الصلوة والسلام ورته وویل "شراک او شراکان من النار" رواه البغوي محي السنة، او له زید بن خالد جهني ﷺ څخه روایت دی چي یو سړی په ورځ د خیبر وفات سو، نو خلګو علیه الصلوة والسلام ته وویل، نو علیه الصلوة والسلام ورته وویل "صلوا علی صاحبکم" چي ورسئ تاسي د جنازې لمونځ ورکړئ، یعنې زه لمونځ نه ورکوم، نو د خلګو مخانو تغیر وکړی او حیران سوه چي ولي علیه الصلوة والسلام لمونځ نه ورکوي، نو یزید ﷺ وایي چي علیه الصلوة والسلام وویل "ان صاحبکم قد غل في سبیل الله" یعنې دغه مړي په غزاء کي یو شی غلا کړی دی، نو موږ چي د هغه مړي بستره تلاشي کړه یو څو دانې شنې چي یهودان یې په غاړه کوي پیدا کړې چي مجموع دغه دانې دوه درهمه نه ارزېدلې، رواه مالک، ابو داؤد او نسائي رحمهم الله تعالی.

درویش وایي: چي احادیث نبویه ﷺ په باره کي د حرمت د غلولو یا په غنیمت کي او یا په وخت کي د امریت پر صدقاتو باندې په روایت د بخاري او مسلم کوچني او لوی حدیثونه بیخې ډېر دي من شاء التفصیل فلیطالع کتب الآحادیث الشریفة.

ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾

او بیا به پوره ورکړه سي و هر نفس ته "ماکسبت" یعنې جزاء د ما کسبت

من خير او شر، او پر دوی به ظلم نه کړه کېږي يعنې يا ثواب د مطيع ورکم کړي او يا عذاب د عاصي تر معصيت بالا ورکړي.

أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ

آيا هغه څوک چي طلب د رضاء الهي کوي په طاعت او عبادت د خدای ﷻ او په متابعت د رسول کريم ﷺ چي دا کسان مهاجرين او انصار دي ﷺ.

كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِّنَ اللَّهِ

چي دا منافقين خو ټوله دي او بعض د مسلمانانو فاسقان دي.

وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ ۚ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٦٢﴾

او ځای دده دوزخ دی او بد ځای د ورتلو دوزخ دی.

هُمْ دَرَجَاتٌ عِندَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٣﴾

يعنې دغه من اتبع رضوان الله ومن باء بسخط درجات دي په حذف د مضاف يعنې اهل درجات في القرب والبعد لان درجات القرب من الله تعالى متفاوتة غاية التفاوت، وكذالک درجات البعد منه متفاوتة غاية التفاوت، او خدای ﷻ خبر دی په عملو د خلګو من الحسنات والسيئات.

درويش وايي: چي شروع د حسناتو د ايمان بالله ورسوله الى غير ذالک، او منتهى يې نبوت دی على تفاوت درجاتها، او مبتدء د سيئاتو صغيره گناه ده او منتهى يې کفر دی على تفاوت درجاته ولهذه الحسنات والسيئات اجزية متفاوتة غاية التفاوت في الجنة وكذا في النار عصمنا الله من النار ورزقنا الله الخلود في الجنة دار الابرار، برحمتک يا ارحم الراحمين.

لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ

پوه سه: چي لام د "لقد" ځواب د قسم محذوف دی ای والله لقد آه، والمعنى منت او احسان او انعام کړی دی خدای ﷻ پر مؤمنانو يعنې د زمانې د عليه الصلوة والسلام. له دې سببه چي خدای ﷻ را واستاوه په دوی کي

رسول چي علیه الصلوة والسلام دی چي د همدوی له قوم څخه دی.

پوښتنه: نعمت د ارسال د رسول کریمﷺ خو عام دی ټولو هغو کسانو ته چي پر ده ایمان راوړي من العرب والعجم والاسود والاحمر، نو تخصیص ددې نعمت يې په قوم پوري د علیه الصلوة والسلام ولي وکړ؟

ځواب: ددې سببه چي نفع اخستل د مؤمنانو له قومه د علیه الصلوة والسلام او استفاده د دغو مؤمنانو له ده مبارک څخه ډېره ده تر نورو مؤمنانو، او دوی ته بعثت د علیه الصلوة والسلام لوی فخر او شرف دی کما ورد في الحدیث الصحیح الذي رواه البخاري ومسلم "الناس تبع لقریش مؤمنهم لمؤمنهم وکافرهم لکافرهم، وقال علیه الصلوة والسلام لایزال هذا الامر یعني الخلافة في قریش مابقی منهم اثنان متفق علیه"

فائده: په یوه قرائت سره پر ځای د "من انفُسهم بضم الفاء من انفَسهم بفتح الفاء راغلی دی ای من اشرفهم یعنې له اشرف نسب څخه ستاسي، ولي د علیه الصلوة والسلام نسب مبارک په قریشو کي اعلی نسب و، او بعض مفسرین وايي چي مراد له "انفسهم" څخه مؤمنان د ټولو عربو دي، ولي رسول کریمﷺ په ټولو اقوامو کي د عربو یوه علاقه نسبي درلوده الا بني تغلب کما قال الله تعالی هو الذي بعث في الامیین رسولاً منهم" والعرب جمیعهم امیون، او معنا ددې دا چي دی مبارک له انفسهم څخه ددوی و چي دی هم لکه دوی عربي و لیفهموا کلامه بسهولة او عرب دده په حالاتو في الصدق والامانة دمخه تر نبوت ښه خبر وه چي قبل النبوة علیه الصلوة والسلام په دوی کي شهرت په امین مکه درلودی وورد في الحدیث صحیح "انا عربي والقرآن عربي ولسان اهلُ الجنة عربي" او عربو ټولو قبل النبوة په ده سره فخر کاوه، او ټولو مؤمنانو قبائلو د عربو په ده سره قبل النبوة او بعد النبوة فخر کاوه وهذا منقبة عظیمة لهﷺ، او بعض مفسران وايي چي مراد له "انفسهم" څخه ټوله مؤمنان دي، ومعنی

کونهم من انفسهم کونه من الانس دون الملائکة حتی یسهل علیهم الاستفادة من کلامه لان التناسب شرط في التاثیر والتناثر.

درویش وايي: والوجه الاول هو الانسب والاشهر، والوجه الآخیر هو اضعف الوجوه کما لایخفی علی اول النهی.

يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ

چي ودوی ته وايي آیات قرآنیه او سره له دې دمخه دوی جاهلان وه، او دوی پاکوي له عقائدو فاسده وو څخه لکه شرک او له رزائلو نفسیه وو څخه او له اعمال قبیحه وو څخه او له انجاسو ظاهره وو څخه.

وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ

او دوی ته تعلیم او ښوونه کوي د قرآن عزیز او د هغه علومو چي له قرآن څخه يې استفاده کېږي، او علوم حقه ور ښيي پر ته له مافي القرآن وهي الآحادیث النبویة.

وَإِنْ كَانُوا

پوه سه: چي کلمه د "ان" مخفف ده له مثقل څخه. او اسم يې ضمیر شان محذوف دی یعنې الشان انهم کانوا.

مِنْ قَبْلُ

پوه سه: چي کلمه د "قبل" مبني پر ضمه ده په عوض کي د مضاف الیه محذوف ای قبل بعثته ﷺ.

لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿١٦٤﴾

وحیث یعبدون الشجر والحجر وادعوا لله شرکاء، او دوی به ویل چي ملائکه د خدای ﷻ لوڼې دي، وان لا بعث بعد الموت الی غیر ذالک من العقائد الفاسدة.

درویش وايي: چي شان او جلال د نبي کریم ﷺ بیانول زما په طاقت کي نه دي لکن ما یدرکه کله لایترک کله.

پوه سه: چي عبدالمطلب چي نیکه د علیه الصلوة والسلام و یو وخت په حطیم شریف کي بیده و نابېره له خوبه په ډېر خوف سره راوېښ سو، او رهي سو عباس ﷺ وایي چي زه ځوانکی وم او په ده پسي زهي سوم چي چېري ځي، نو عبدالمطلب کاهنانو ته د قریشو ورغلی، او داسي یې ورته وویل چي ماخوب لیدی چي زما څخه د سپینو زرو ځینځیر ووځي یعنې له شا څخه او هغه ځینځیر بیا څلور ښاخه سو یو طرف یې مشرق ته د مځکي ورسېدی او بل ښاخ یې مغرب ته او بل طرف یې و آسمان ته ورسېدی او بل طرف یې ارض سفلی ته ورسېدی، او دا ځینځیر بیا شنه درخته سوه، نو عبدالمطلب وایي چي په داسي حال کي چي زه د خوب په دریاب کي غرق وم دوه سپین ږیري کسان ماته ودرېدل، یوه ته مي وویل چي ته څوک یې؟ هغه راته وویل زه نوح یم، هغه بل ته مي وویل ته څوک یې؟ هغه وویل زه ابراهیم خلیل رب العالمین یم، که ګورم نابېره را ویښ سوم.
نو کاهنانو ورته وویل که تا دغه خوب رشتیا لیدلی وي نو ستا له ملا څخه به یو نبي پیدا سي چي پر هغه به ایمان لري اهل د اسمانو او مځکو، او د څلور ښاخه ځنځېر دا معنا ده چي د هغه نبي به اتباع او انصار ډېر وي او ډېر قوت به هم لري کتداخل حلق السلسلة، او ددې معنا چي وروسته دا سلسله شنه درخته سي داده چي امر د هغه نبي به ثابت وي او قدر به یې بلند وي، او د نوح ؑ معنا داده چي هغه قوم چي دی پر دې نبي ایمان نه راوړي هغه به هلاک سي لکه قوم نوح چي په طوفان سره هلاک سوه، او د ابراهیم ؑ د لیدو معنا داده چي دا نبي به د ابراهیم ؑ ملت ژوندی کړي او پر ملت ابراهیمي په مستقیم وي.

درویش وایي: چي د حنین په غزاء کي علیه الصلوة والسلام داسي وویل.

انا النبي لا کذب   انا ابن عبدالمطلب

بعض جاهل کسان وایي چي دا خو فخر بالاباء دی او له هغه څخه خو

نهي راغلي دي، لکن په دې شعر کې علیه الصلوة والسلام وهغه خوب ته اشاره وکړه یعنې زما د نبوت زېرې زما نیکه عبدالمطلب ته په خوب کې ورکړه سوی و.

فائده: درویش وایي چې دعوه د محبت د علیه الصلوة والسلام کول بیله متابعته دده د سنتو درواغ دی.

حکایت: د یو شیخ کامل مرید به همېشه وخپلو انډیوالانو ته داسې ویل چې شیخ زما د مقام په طریقت کې او په دې چې زه مستحق د خلافت یم او د ارشاد وخلګو ته ښه پوهېږي، نو ما ولې نه خلیفه کوي؟ د مرید په دې وینا چا شیخ خبر کړی، نو هغه مرید یې پر خپل خدمت مقرر کړی، یو څو ورځې خو هغه مرید په شوق او په کوشش سره خدمت کاوه لکن چونکه وخت د خدمت ډېر تېر سو صوفي مرید ورځ په ورځ د شیخ په خدمت کې تکاسل او سستي کوله، نو شیخ چې د مرید حال ولیدی. نو یې وروغوښتی او ورته وه یې ویل انکاراً علی ماقاله للرفقاء، من لایقدر علی خدمة الخلق کیف یقدر علی خدمت الخالق. انظر ایها القاري للتفسیر الایوبي کیف جعل هذا الشیخ خدمة الخلق من اسباب خدمة الخالق، والاصول الیه. نو بناءً علی څوک چې دعوی د محبت د خدای ﷻ کوي او په زړه کې یې مېل وي چې زه دي خدای ﷻ ته ورسېږم اولاً باید خدمت د شریعت د نبي ﷺ وکړي تاچې د نبي ﷺ محبوب سي فیحب الله، کما ورد في القرآن ان کنتم تحبون الله فاتبعوني یحببکم الله. سعدي شیرازي رحمة الله علیه وایي

مجالست سعدی که راه صفا   توان رفت جز درپی مصطفا

أَوَلَمَّآ أَصَٰبَتۡكُم مُّصِيبَةٞ قَدۡ أَصَبۡتُم مِّثۡلَيۡهَا

آیا هغه وخت چې تاسې ته ورسېږي یو مصیبت کقتل سبعین من المؤمنین په ورځ د احد، او په تحقیق تاسې دوه مثله د هغه مصیبت

رسولی و کفارو ته د مکې یعنې په غزاء کې د بدر چې اویا کسه یې ځندي مردار کړه او اویا کسه یې ژوندي ځندي ونیول.

پوښتنه: چې مصیبت د مسلمانانو خو په احد کې قتل د اویا کسانو وو. او په بدر کې خو اویا کسان مړه سوه او نور اویا یې ژوندي ونیول سوه، نو دا ژوندي نیول سوي یې څرنګه پر مړو حساب کړه تاچې مثلین پوره سي؟

ځواب: ژوندي یې په دې په مړو کې حساب کړه چې مسلمانان قادره وه پر قتل د هغو لکن مسلمانانو مړه نه کړه، ولې چې مسلمانانو په امر د نبي ﷺ څلور زره درهمه في نفر فدیه ځندي واخستل کما سیئاتي بیانه في موضعه ان شاء الله تعالی.

قُلْتُمْ اَنّٰى هٰذَا

تاسي وویل د تعجب په لهجه چې څرنګه موږ ته پېښ سو دا هزیمت او شکست او شهادت د اویا کسانو په شمول د سید الشهداء حضرت حمزه رضي الله عنه، وجه د تعجب ددوی دا وه چې موږ خو مسلمانان یو او علیه الصلوة والسلام په موږ کې موجود دی.

پوه سه: همزه په "اولما اصابتکم آه" کې لپاره د انکار او منع دی له داسي قول څخه، او ټوله جمله عطف ده پر ماسبق من قصة احد علی قوله تعالی ﴿لقد صدقکم وعده آه﴾ یعنې خدای ﷻ خو خپله وعده د نصر او کومک په غزاء کې د احد پر ځای کړه، ولې چې اولاً خو هزیمت او شکست د کافرانو په برخه سو کمامر منا مفصلاً في بیان غزوة احد، او تاسي په وخت کې د مصیبت او د هزیمت لیدلو دا خبره کوئ اني لنا هذا.

قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِكُمْ

ته ووایه ودغو قائلینو ته د قول مذکور یعنې لنا هذا چې دا هزیمت او شکست او اویا کسه شهیدان ورکول ستاسي له خپلو ځانو څخه پېښ سو یعنې چې تاسي مخالفت د امر نبوي وکړی، او هغه مرکز چې تاسي پر

ګمارل سوي واست خوشي مو کړی، ولي چي وعده د خدایﷻ د نصر او کومک مشروط په صبر او ثبات او تقوی سره وه، او بعض مفسران وايي چي مراد له "من عند انفسکم آه" څخه اخستل د فديې دي له بنديانو څخه د بدر، بغويرحمه الله وايي چي روايت کړی دی ابو عبيدة السلماني له علي رضي الله عنه څخه چي جبرائيل عليه السلام راغلی ونبي عليه السلام ته فقال ان الله کره مافعل قومک، چي دوی فديه واخستل له بنديانو څخه د بدر، او ته خدایﷻ امر کړی وې چي قوم ته دي اختيار ورکړه په منځ کي ددې دوو کارو چي يا دي دوی اقدام وکړي بنديان د بدر دي ټوله مړه کړي او يا دي فديه ځندي واخلي په دې شرط چي له دوی څخه به هم په حساب ددغو بنديانو وژل کيږي په آئينده کي، نو عليه الصلوة والسلام ودوی ته دا دوې خبري پيش کړې، نو دوی وويل چي دا بنديان خو زموږ قوم او ورونه دي موږ يې نه وژنو بلکې موږ فديه ځندي اخلو چي هغه به زموږ لپاره قوت سي په آئينده جنګو کي د دښمنانو، او موږ قبلوو چي زموږ څخه په مقدار د بنديانو دي په آئينده وخت کي شهيدان سي، هغه و چي په احد کي اويا کسه د مسلمانانو په حساب د بنديانو د بدر شهيدان سوه، نو پر دې تقدير د تفسير د بعض مفسرانو دا معنا د دوی قول د خدایﷻ "من عند انفسکم" يعنې تاسي فديه اختياره کړه په شرط د شهادت د خپلو اويا کسانو.

فائده: بخاري له قتادهرضي الله عنه څخه روايت کړی دی چي ماته نه ده معلومه يوه قبيله له قبائلو څخه د مسلمانانو چي اکثره دي وي په شهيدانو کي تر انصارو د مدينې قال قتادةرضي الله عنه حدثنا انسرضي الله عنه قال قتل منهم يوم احد سبعون ويوم بير معونة سبعون ويوم اليمامة سبعون" او حافظ محب الطبري له مالک څخه روايت کړی دی چي شهداء د احد پنځه اويا وه چي په دې کي يو اويا انصار وه او باقي مهاجرين وه، او شافعيرحمه الله وايي چي دوو اويا وه له انصارو څخه وه.

درویش وایي: چي په عدد کي د شهداؤ د احد اختلاف د امامانو د تاریخ اسلامي موجود دی، نو هر څو چي دي فرضي الله تعالی عنهم کلهم اجمعین.

إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٦٥﴾

په تحقیق خدای ﷻ پر هر شي قادر دی چي له هغو څخه یو نصر او کومک دی په وخت کي د طاعت او استقامت کما في البدر او خذلان او شکست دی په وخت کي د عصیان او مخالفت کما في احد.

وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ

هغه چي تاسي ته ورسیدی من المصیبة په هغه ورځ چي دا دوه جماعته او ډلي سره مخامخ سوې یعني جماعة المسلمین وجماعة المشرکین چي مراد ځندي یوم احد ده.

فَبِإِذْنِ اللَّهِ

هغه ټوله مصیبت او هزیمت او شهادت په قضاء او قدر د خدای ﷻ وي.

وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٦٦﴾

یعني چي خدای ﷻ معلوم او ظاهر کړي مسلمانان یعني الصادقین والمخلصین.

پوه سه: چي دا جمله عطف ده پر محذوف باندي یعني لمصالح کثیرة.

وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا ۚ

عطف علی ماقبله یعني یمیز الله هذین الفرقتین عند الناس فیعرف الناس ایمان المؤمنین المخلصین، ونفاق المنافقین، وانما قلنا لیمیز الله لانه تعالی عالم في الازل بایمان المؤمنین ونفاق المنافقین.

قَالُوا

او وویل سوه دوی یعني منافقینو ته له جانبه څخه د مسلمانانو، هذا عطف علی نافقوا والتقدیر ولیعلم الذین قیل لهم.

تَعَالَوْا قَاتِلُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ اَوِ ادْفَعُوْا ۚ

راسئ جنګ وکړئ په لاره کي د خدای ﷻ یعنې که مو له وسه پوره وي او که نه وي، دفعه د دښمن وکړئ په سبب د ډېر والي د لښکر د مسلمانانو، یعنې تښتئ مه او صرف په لښکر کي د مسلمانانو ودرېږئ.

وَقِيْلَ لَهُمْ

وویل عبدالله بن اوبی او دده ډلې چي درې سوه کسه وه په جواب کي د مؤمنانو چي منافقین له احد څخه روانېدل.

لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَّا اتَّبَعْنٰكُمْ ۭ

که چېري موږ پوهېدای چي د احد جنګ دی یعنې د دونده لوی عدد د مشرکانو سره چي عدد يې تخمیناً درې زره کسه دی، نو موږ به ستاسي متابعت کړی وای لیکن دا په حقیقت کي ځانونه وهلاکت ته سپارل دي، او بعض مفسران وایي چي معنا ددوی د قول داده چي که موږ په جنګ پوهېدای او جنګ مو زده وای موږ به ستاسي متابعت کړی وای، نو پر دې تقدیر دا قول ددوی صرف استهزاء وه.

هُمْ

ای المنافقون القائلون لهذا القول

لِلْكُفْرِ

وكفرته فاللام بمعنى الى

يَوْمَئِذٍ اَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْاِيْمَانِ ۚ

په دغه ورځ نژدې دي تر پخوا وکفر ته تر دوی وایمان ته، او معنا د آیت داده چي منافقان خو په خوا هم کافران وه قلباً لکن بیا هم کفر يې باطني او اسلام يې ظاهري دواړه پالل لکن چي ورځ د احد د جنګ راغله دوی

وکفر ته ډېر مائل سوه تر ایمان او په دغه ورځ ددوی کفر عامو او خاصو ته ظاهر سو حیث خرجوا من جیش المسلمین وقالوا ماقالوا.

يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَّا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ

دوی به همېشه وایي "فالمضارع للاستمرار" په خولو ددوی یعنې کلمة الاسلام چي نه به وه په زړو کي ددوی.

پوښتنه: قول خو په خوله وي، نو د "افواههم" څه فائده ده؟

ځواب: فائده یې تاکید ددې دی چي دا قول ددوی صادر له اعتقاد څخه نه و، او بله فائده یې تحقیر د دوی دی چي دوی لره نه و له ایمان څخه الا مجرد هذا القول، وهذا الجملة کما قلنا ان المضارع للاستمرار بیان د حال ددوی دی همېشه لا في یوم احد فقط.

وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿١٦٧﴾

او خدای ﷻ ښه خبر دی په هغه شي چي دوی به پټاوه یعنې النفاق، یعنې مسلمانانو خو علم اجمالي درلودی پر نفاق د منافقینو لکن خدای ﷻ پاک علم تفصیلي لري پر نفاق ددوی.

الَّذِينَ قَالُوا

هغه کسان چي دوی به ویل.

پوه سه: چي د اعراب له لاري "الذین" مرفوع دی بدل دی له ضمیر څخه د "یکتمون" او یا منصوب دی علی الذم یعني اذم الذین قالوا، او یا صفت دی د "الذین نافقوا" او یا مجرور دی بدل دی له ضمیر څخه في افواههم هذا ماقاله الامام المظهري رحمة الله علیه.

لِإِخْوَانِهِمْ

پوه سه: چي دا لام هغه لام نه دی چي پر مفعول به داخلېږي کما في قولهم قلت لفلان، بلکې دا لام لپاره د اجل دی ای لاجل اخوانهم یعني

الذين قتلوا في احد.

پوه سه: چي صاحب د روح البيان د "اخوان" تفسير داسي کړی دی من جنس المنافقين المقتولين يوم احد، او اخوانهم في النسب او في الجوار في المدنية فيندرج فيه بعض شهداء المؤمنين، او مظهري رحمة الله عليه يوازي په نسب سره تفسير کړی دی د روح البيان تفسير اشمل دی.

پوښتنه: منافقين خو تړوله له جنګ احد څخه په اعلان د عبدالله بن ابي را وګرځېدل، نو څرنګه روح البيان وايي من جنس المنافقين؟

ځواب: بعض منافقان چي خپل نفاق يې ډېر پټ ساتی په جنګ کي شامل سوي وه او په جنګ کي وژل سوي وه.

وَقَعَدُوا

او دوی پخپله له جنګ څخه کښېنستلي وه.

پوه سه: چي "وقعدوا" حال دی له ضمير څخه قالوا په تقدير د لفظ "قد" کما هو القانون النحوي من ان الماضي انما يقع حالاً بتقدير قد.

لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا

که دوی زموږ په خوله کړي وای چي په جنګ کي نه وای شامل سوي، نو دوی به نه وژل کېدای لکه موږ چي نه ووژل سولو.

درویش وايي: چي له دې آيت څخه داسي ښکاره کېږي چي مقتولين د منافقينو له جنسه وه لان القائل هذا القول هم المنافقون کما لا يخفى، او دا هم احتمال لري چي منافقينو دي بعض هم نسب يا هم جوار مؤمنانو ته هم نصيحت د قعود عن القتال کړی وي، وان لم يسمع المؤمنون نصيحتهم فيشمل الکل کما ذکرنا من قبل قريباً ولا يلزم المنافات فافهم.

قُلْ فَادْرَءُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٦٨﴾

ته ورته ووايه چي تاسي دفع کړي له خپلو ځانو څخه مرګ که تاسي

رشتیا وایاست چي مرگ په تدبیر سره دفع کیږي لکه تاسي چي د خپلو ځانو د نه مرگ په باره کي تدبیر د قعود عن الحرب سبب وگانه. والمقصود چي مرگ په اجل سره دی چي اجل ورسیدی بیا مرگ په حیلو نه دفع کیږي.

پوه سه: چي که مرگ په سبب د قرب الهي دفع کیدای نو انبیاء علیهم السلام به نه مړه کیدای خصوصاً سید الانبیاء محمد المصطفی ﷺ چي تر معمولي ژوند یعني دروشپیته (٦٣) کاله وروسته وفات سو. او که په لوی سطنت دفع کیدای سلیمان بن داؤد عليه السلام چي د انس او جن سلطنت یې په لاس کي و نه به مړ کیدای، او که مرگ په ډیري شتمنۍ دفع کیدای نو قارون به نه مړ کیدای، او که مرگ په طبابت او ډاکټرۍ دفع کیدای نو لوی لوی طبیبان او ډاکټران لکه جالینوس راس البغل او ابن سینا به نه مړ کیدای، او که مرگ د خدایي په دعوی دفع کیدای فرعون او شداد او نمرود به نه مړه کیدای، بلکې مرگ داسي دی لکه خدای ﷻ چي وایي

﴿اِذَا جَآءَ اَجَلُهُمْ لاَيَسْتَأْخِرُوْنَ سَاعَةً وَّلاَيَسْتَقْدِمُوْنَ﴾

سعدي شیرازي رحمة الله علیه وایي

زپیش خطر تا توانی گریز	ولیکن مکن باقضاء پنجه تیز
گرت زندگانی بنشست دیر	نه مارت گرآیدت شمشیر وتیر

پوه سه: چي مرگ نه سن یعني عمر معین لري، او نه مرض معلوم لري، په دې کي حکمت الهي دادی چي مسلمان باید همیشه مرگ ته اماده باش وي او په طاعت کي د خدای ﷻ مشغول وي او له گنهو څخه یې پرهیز وي لیکون موته علی احسن حال رزقنا الله الموت علی احسن الاحوال.

درویش وایي: چي روح البیان په دې ځای کي یو عجیب او غریب او د عقل بعید حکایت راوړی دی ان شئت فطالع روح البیان في تفسیر هذا المقام.

وَلَا تَحۡسَبَنَّ الَّذِيۡنَ قُتِلُوۡا

پوه سه: چي هشامؒ دا لفظ بالياء وايي يعني په صيغه د غائب او نور قاريان يې ټوله په تاء د خطاب وايي، والمعنى ته گمان مه کوه او دي دی گمان نه کوي، ددې آيت شان نزول مفسرين داسي بيانوي چي ترمذي او ابن ماجه او ابن خزيمه او بغوي له جابر بن عبد اللهؓ چي پلار يې د احد په غزاء کي شهيد سوی و چي رسول اللهﷺ دده سره ملاقي سو او راته وه يې ويل چي ولي داسي پرېشانه يې ما ورته وويل چي زما پلار شهيد سو او ډېر عيال يې پاته سو او پورونه هم پر باندي دي، نو عليه الصلوة والسلام راته وويل چي زه د پلار له خوا يو زېری نه درته وکړم ما ورته وويل، هو! راته وه يې کړه عليه الصلوة والسلام راته وويل چي د هيڅ چا سره خدای پاک خبري نه دي کړي مگر نه من وراء الحجاب، او ستا پلار خدایﷻ ژوندی کړی او بې حجابه خبري يې ورسره وکړې او ورته وه يې ويل چي اې زما بنده تمنی کوې څه شی غواړې چي زه يې درکړم، ستا پلار ورته وويل چي ما بيرته ژوندی يعنې په دنيا کي چي زه بيا جنگ وکړم في سبيلک، او بيا شهيد سم خدایﷻ ورته وويل چي ما له وړاندې دا ارادم کړې چي دنيا ته بيرته رجوع نسته، قالوا فانزل فيه هذه الآية ﴿ولا تحسبن الذين قتلوا﴾ الى اخير الآية.

او مسلم، احمد، ابو داؤد، حاکم او بغوي رحمهم الله تعالى له ابن عباسؓ څخه داسي روايت کړی دی چي رسول کريمﷺ وويل چي ستاسي ورونه يعنې مؤمنان چي په غزاء کي د احد شهيدان سوه خدایﷻ ددوی روحان په اجوافو کي د شينو مرغانو اچولي دي چي هغه مرغان د جنت ولو ته ورځي او له مېوو څخه د جنت خوراک کوي او گرځي، دغه مرغان په جنت کي هر ځای چي يې خوښ وي او بيا دغه مرغان ورځي هغو قنديلانو ته د سرو زرو تر عرش لاندي يعني د استراحت لپاره، نو دې

شهیدانو چي خپل ولیدل او هغه شیان یې ولیدل چي خدای ﷻ ودوی ته په طریقه د نعمتو ورکړي وه، نو دغو شهداؤ دا تمنی له خدای ﷻ ځخه وکړه چي زموږ کرامتونه کاشکي ژوندو وروڼه یعنې مسلمانانو ته رسېدلي وای تاچي دوی هم په جهاد ددې کفارو ټینګه ونډه اخستې وای او دوی هم ځانونه په شهادت رسولي وای، نو خدای ﷻ ودوی ته وعده ورکړه چي ستاسي تمنی او پیغام به زه ودوی ته ورسوم، نو هغه جنتیان شهداء په دې ډېر خوشحاله سوه فانزل الله تعالی ﴿ولاتحسبن الذین قتلوا﴾ الخ. او په یو روایت کي ابن المنذر له انس ﷺ ځخه داسي راغلي دي چي په غزاء کي د احد چي حضرت حمزه او نور مسلمانان ﷺ په شهادت ورسېدل، نو دې شهداؤ دا تمنی وکړه چي کاشکي یو مخبر وای چي خبرونه د کرامت علی الله یې زموږ ژوندو قریبانو او مسلمانانو ته رسولي وای، نو خدای ﷻ ورته وویل چي زه ستاسي رسول یعنې خبر رسونکی یم ودوی ته، فانز الله تعالی ﴿ولاتحسبن الذین قتلوا﴾ الی اخیر الآیة.

درویش وایي: چي ددې قسما قسم شان نزولو تر منځ هیڅ منافات نسته بلکې مآل د ټولو یو دی غایة الاختلاف في العبارات فتدبر هداک الله تعالی.

فائده: مخاطب په "لاتحسبن" سره یا رسول الله ﷺ دی وهو ظاهر، او یا خطاب دی و اولیاؤ ته د شهداؤ یعنې اقرباء ددوی چي هنوز ژوندي وه.

پوه سه: چي صاحب د روح البیان وایي که مخاطب ظاهراً علیه الصلوة والسلام هم وي لکن مراد نهي د امت ددې جسبان ځخه او بیان د حال د شهداؤ دی و امت ته، ولي چي علیه الصلوة والسلام خو اجل رتبةً ددې ګمان کولو ځخه، او روح البیان دا هم ویلي دي چي یا دا خطاب و هر واحد ته د امت محمدي ﷺ دی، ولي دا خو لوی زېری دی باید هر فرد د مسلمانانو په خبر سي، تاچي دواعي د جهاد في سبیل الله ودوی ته ډېري سي او ددوی یقین سي پر ښه ثواب له جانبه ځخه د خدای ﷻ انتهی.

درویش وایي: چي دا احسن د تفاسیرو ددې آیت دی، او د درویش مراد له هغه ظاهره څخه دا و چي دا ظاهره ده من حیث افراد صیغة الخطاب، او مظهري رحمة الله علیه صرف دا ویلي دي او یا خطاب دی ورسول اللهﷺ ته نور یې نه دی کړی.

سوال: لاتحسبن" خو مفرد صیغه ده، نو څرنګه قریبان د شهداؤ چي ډېر خلګ وه مخاطب کېدای سي؟

ځواب: په تاویل د مفرد یعنې ولي الشهداء مخاطب کېدای سي، او یا خطاب دی وهغو منافقینو ته چي دوی به ویل ﴿لو اطاعونا ماقتلوا﴾ وفیه مامر من السوال والجواب یعنې بتاویل ایها المنافق، وحینئذ یکون داخلاً تحت قل فادرءوا آه، او پر تقدیر د قرائت د هشام رحمة الله علیه یعنې بیاء الغیبة یکون الضمیر راجعاً الی اولیاء والشهداء وفیه مامر، والجواب لایحسبن ولي الشهداء، او یا ضمیر د غائب راجع دی ومنافقینو ته الذین قالوا لو کانوا الخ، وفیه مامر والجواب انه یتاویل لایحسبن جنس المنافق.

فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِ

په لاره کي د خدای جل جلاله یعنې في الجهاد خصوصاً جهاد الاحد لان الکلام في شهداء احد کما لایخفی.

پوښتنه: چي لفظ د في سبیل الله خو شامل دی هغه چاته هم چي په یو کار کي د خیر مړ سي، مثلاً په طلب کي د علم یا په سفر کي د حج؟

ځواب: هو! لکن لفظ د قتل هغو ته نه دی شامل، البته مذکوره کسان په دلالة النص سره تر لاندي کېدای سي، او یا بالقیاس علی المقتولین في الجهاد، ولي چي دغه کسان خو هم مجاهدین دي لکن مع النفس، ولهذا سماه رسول اللهﷺ ذالک الجهاد مع النفس جهاداً اکبر.

اَمْوَاتًا ؕ بَلْ اَحْیَآءٌ

چي دوی مړه دي یعنې په لذاتو د جنت نه پوهېږي، بلکې ژوندي دي.

پوه سه: چي له دې آيت څخه خو دا معلومه سوه چي دغه مقتولين في سبيل الله ژوندي دي في الحال که څه روحان يې له ابدانو څخه جلا سوي دي، واختلف العلماء القائلون بحياتهم في الحال په دې کي دغه حيوة ددوی په روح سره دی او که په بدن سره هم دی.

درويش وايي: چي دواړه قسمه ژوندون د احاديث مبارکه وو او د اقوالو د صحابه وو رضي الله عنهم فهمېږي لکه تفصيلي بيان چي درويش وکړی.

پوه سه: چي صاحب د روح البيان يوه په زړه پوري مقدمه ددې بحث راوړې ده، او وايي چي انسان مخصوص عبارت ددغې بنيه مخصوصې مجموع اجزاء بدنيه څخه نه دی بلکې انسان ددې مجموع اجزاؤ څخه جلا شی دی په دليل ددې چي انسان مخصوص په وخت کي د کوچنيوالي او د شير خوری د بدن اجزاء يې ډېر کوچني وي او کرار کرار يې اجزاء د بدن مخ پر غټېدو وي حتی چي نهايت ته د ځوانی ورسېږي چي درودېرش يا څلوېښت کاله دي، نو اجزاء د بدن د هر انسان پر قرار ودرېږي، وروسته چي يې هرم يعنې د سپين ږرتوب وخت رانژدې کېږي کرار کرار يې اجزاء د بدن ولېږي او کوچني کېږي، او بعض انسانان په بدن چاغ او بعض ډنگر وي او شک نسته چي انسان مخصوص مغاير دی له بدن مخصوص څخه، اوس نو دوه احتماله سته، يو احتمال دادی چي انسان مخصوص دي هم جسم وي ساري دي وي په بدن مخصوص کي لکه اور په سکرو کي او يا روغن په کنجدو کي يا اوبه د گل گلاپ په بلگو کي او پر دواړه تقديره بعيده نه ده چي بدن چي مړ سي هغه ساري شی دی ځندي نقل سي، نو هغه جلا سوي شي ته دې خدای جل جلاله ثواب يا عقاب ورکوي، او بل احتمال دادی هغه چي انسان مخصوص دی جوهر وي قائم بنفسه نه جسم وي او نه قائم بالجسم يعني الحال فيه کما هو مذهب الحکماء في النفس الانسانية، روح البيان زياته کړې ده، والدلائل العقلية والنقلية على بقاء

Scanned by CamScanner

النفوس بعد الموت كثيرة فوجب المصير اليه، قال وبهذا نزول الشبهات الواردة على القول بثواب القبر كما في هذه الآية، وعلى القول بعذاب القبر كما في قوله تعالى في حق فرعون واتباعه اغرقوا فادخلوا ناراً اذ لم تمت النفوس بموت الابدان.

درویش وايي: چي دا وه پښتو ژباړه د قول د روح البيان مع نقل بعض العبارات العربية منه.

پوه سه: چي فضائل د شهداوو بې حده ډېر دي او تر حساب تېر دي كما لايخفى على من طالع كتب الاحاديث الشريفة، په يوه صحيح حديث كي راغلي دي چي شهيد د قتل درد دونده محسوسوي لكه مېږى چي يې وخوري، او شهيد لره اووه شيان سته.

(۱) ده ته بخښل كېږي ټوله ګنهونه د وينو د اول څاڅكي سره.

(۲) خپل ځاى په جنت كيويني.

(۳) امان وركول كېږي له عذاب القبر څخه.

(۴) په امن كي به وي دى په ورځ د قرع اكبر يعني يوم القيامة.

(۵) دده پر سر به په ورځ د قيامت يو تاج وي، چي يو ياقوت د هغه تاج به خير وي تر دنيا ومافيها.

(٦) درو اويا حورې به په نكاح وركول كېږي.

(۷) دده شفاعت به په اويا كسو كي د اقرباوو قبلېږي.

فائده: په ورځ د قيامت به بيرغ د صدق او اخلاص د ابوبكر ﷛ په لاس كي وي، ټوله صديقان به تر هغه بيرغ لاندي وي، او بيرغ د عدل به د عمر ﷛ په لاس كي وي او ټوله عادلان به تر هغه بيرغ لاندي وي، او بيرغ د سخاوت به د عثمان په لاس كي وي او ټوله سخيان به دده تر بيرغ لاندي وي، او بيرغ د شهيدانو به د علي ﷛ په لاس كي وي او ټوله شهيدان به د هغه تر بيرغ لاندي وي، او بيرغ د فقهاوو به د معاذ بن